

Udvarhelyszék

Tartalomjegyzék

Bevezetés	5
1. nap	10
(Homoródszentmárton - Homoródalma - Vargyasi szoros - Homoródalmás - Homoródkarácsonyfalva - Homoródszentpál - Homoródszentpéter - Recsenyéd - Homoródszentmárton)	
2. nap	27
(Homoródszentmárton - Bágy - Székelydálya - Ége - Jásfalva - Kányád - Székelyderzs - Székelymuzsna - Agyagfalva - Décsfalva - Nagygalambfalva - Kisgalambfalva - Betfalva - Székelykeresztúr)	
3. nap	41
(Székelykeresztúr - Csehétfalva - Szentábrahám - Magyarandrásfalva - Gagy - Nagymedesér - Nagykadács - Kiskadács - Siménfalva - Székelyszentmiklós - Kiskede - Nagykede - Rugonfalva - Székelykeresztúr)	
4. nap	46
(Székelykeresztúr - Alsóboldogfalva - Székelyszenterzsébet - Románandrásfalva - Nagysolymos - Bözödi-tó - Kőrispatak)	
5. nap	60
(Kőrispatak - Etéd - Küsmöd - Szolokma - Siklód - Atyha - Firtosváralja - Énlaka - Firtosmartonos)	
6. nap	70
(Firtosmartonos - Csehétfalva - Tarcsafalva - Kobátfalva - Székelyszentmihály - Nyíkómalomfalva - Székelyszentlélek - Farkaslaka - Kecset - Kecsetkisfalud - Alsóbencéd - Felsőbencéd - Csehétfalva - Firtosmartonos)	
7. nap	81
(Firtosmartonos - Énlaka - Firtosváralja - Szentpál - Kalonda - Korond - Pálpataka - Fenyőkút - Szencsed - Oroszhegy)	
8. nap	92
(Oroszhegy - Székelyfancsal - Ülke - Székelyszenttamás - Szombatfalva - Farcád - Sükő - Vágás - Béta - Bögöz - Bikafalva - Felsőboldogfalva - Székelyudvarhely)	
9. nap	103
(Székelyudvarhely)	

Kedves Biciklis, Kerékpározó, Tekerő!

Kedves utazó, gyalogos vagy biciklis! Álljon itt néhány hasznos udvarhelyszéki formula, amivel a helyieket köszöntheted utadon! Légy te is udvarhelyszéki néhány napra, használd ezeket a kifejezéseket minél gyakrabban!

- **Elköszönés:** *Isten áldja meg! / Isten adjon jót! / Jó nyári napokat! / Jó munkát kívánok! / Jó szerencsét, jó munkálkodást! / Jó áldást!: (a munka után) / Isten magával. Isten áldja meg! (főleg öregnek / Csopparts a markomba! (vásár megkötésekor) / A jó Isten tartsa meg, és adjon szerencsét hozzá!*
- **Köszöntés, köszönés:** *Jó szerencsét! / Adjon Isten! / Isten tartsa meg! (bemutatkozáskor)/ Isten éltesse! /Jó találkozást! /Egészsegét kívánok! / Dicsérjük magunkat, más úgyse dicsér minket és hál! Istennek ügyes emberek vagyunk*
- **Kínálás:** Menjünk egyet! (igyunk egyet) / Használjuk el! (pálinkára, ételre) / Tessék, használják jóízűen / Segedelmet továbbra es!
- **Mindennapi fordulatok:** Hiszitek-e a feltámadást? (Fel akartok-e kelni?) / - Hogy vannak?, - Vegyesen / Budapestről gyütt, mert mi nem megyünk oda / Rég nem láttuk magát., - Mióta én nem láttam magát.

Tréfás párbeszédek, beugratások és szólások Homoród menti módra! Ezt mindenki próbál ki! ☺

- Egészsegéd sose legyen... megtámadva
- - Komárm, ez jobb volt, mint a tavalyi.
 - Mitől lett volna jobb?
 - Mert a tavalyi elfogyott.
- Az Isten téged ne éteszen... arról szó se lehet.
- Ha kalapod elvesztettek volna, akkor kereshetnéd.
- Szólások: Szél fúvatlan nem indul (mindennek van alapja) / Nem hisz a feltámadásban (nem akar felkelni) / Elment a malacért, és disznót vett (vásárba ment és berúgott) Hasukat esszejárta a pálinka (bepálinkázta) / Három vége van a kolbásznak: eleje, vége, s mikor megettük, komplett vége!

Következzék néhány megfontolandó bölcsesség is!

- Szóláshasonlatok:** Ez a falu sokkal küsebb, mint Pest! / Hízik, mint a makkos disznó! / Olyan, mint a leszopott szilvágombóc (kopasz) / Annyit ér, mint kotlón a patkó. / Megszorult, mint a recsenyédi kutya /

A megszorult recsenyédi kutyáról Orbán Balázs a következőket írta: „onnan ered, hogy a Homoród rakonczátlan egy folyó, mely tavaszi kiöntésével Nilként termékenyít, de gyakran elusztatja az összetakarított szénát is. Egy ily árvíz alkalmával történt, hogy egy mereklyén (kis boglya) alóv kutyát az árvíz megindításán, az iszonyú vinnygást vitt végre, s végre is elusztott.”

- Közmondások:** Sok sót nem ehetett (nem élt sokáig) / Aki reggel fütyül vagy énekel, attól sem kérünk tanácsot / Aki délnél jó reggelt köszön, attól nem kérünk tanácsot / Pálinkából nem használ egy liter sem jobban, mint egy pohár / minden nagynak kicsi a kezdete / Vén fa nem hajlik / Ha a fenekedet nem mozdítod, a szádat nem nyalintod / Jobb kicsi gazdának lenni, mint nagy szolgának / A tehén nem szopik a borjúból (mindennek megvan a maga rendje).

Az Udvarhelyszéki nyelvjárásról

A Transindex hírportál 2011-ben indította el a Keressük a legsármosabb nyelvjárást! című projektjét, amely Erdély magyar nyelvjárásait mutatja be. Az ismertető szöveget Péntek János nyelvész írta, a felvételeken a Kolozsvári Állami Magyar Színház és a Váróterem Projekt társulatának tagjai mutatták be a saját nyelvjárásukban Örkény István: Mi minden kell tudni c. egyperces novelláját. minden színész a származási helyének megfelelően beszél.

Mit tudhatunk a székely nyelvjáráról, ezen belül pedig az udvarhelyszéki dialektus kialakulásáról?

A romániai magyar nyelvi tájak térképén négy nagytáj különíthető el: a moldvai csángó, a székely, a mezősgégi és a nyelvjárásilag szintén több nagy régióra oszló Partium, valamint a Bánság. A székely nyelvjárás keleti határát pontosan kijelöli a Keleti-Kárpátok gerince, és azok a hajdani határjelek, amelyek valamikor az ország határát mutatták. Ennél bizonytalanabb nyugati és főképpen déli határának megvonása. A nyugati azért, mert a mai Maros megyében a mezősgégenek és a székelynek van egy, inkább a székely rovására mozgó átmeneti sávja, a déli pedig azért, mert a Szászföld megszüntével itt, Brassó és Maros megyében is kialakult egy szóránysosodó, foszló régió, amelytől végleg elszakadtak a távolabbi nyelvjárásszigetek (Oltszakadát, Kóbor, Datk, Halmág). A székely nyelvjárásról mindenképpen rögzíteni kell néhány olyan alaptételt, amely a köztudatban másképpen él, mint ahogy a nyelvi adatokból, nyelvi jelenségekből igazolható.

Ebből kettőt már 1860-ban, székelyföldi útja után Budenz József is fontosnak tartott hangsúlyozni:

1. A székely nyelvjárás nem olyan különleges, egzotikus magyar nyelvi változat, amely távol esne a nyelv főváltozatától.
2. A székely nyelvjárás nem egységes, maga is tagolt. Ez a tagolódás nagy vonalakban megfelel a székelység hajdani önkormányzati egységeinek, az ún. székeknek. A külső keleti peremen: háromszéki, kászoni, alcsíki, felcsíki, gyergyói, a centrumban az udvarhelyszéki, nyugaton pedig a kelet-marosszáki. Ezeket a megállapításokat most megtoldhatjuk a következőkkel:
3. A belső tagoltság, a mai különbségek nem itt jöttek létre, hanem jelentős részükben megvoltak már akkor, amikor az egyes székely csoportok a 12-13. században megtételepedtek.
4. A székely nyelvjárás egésze és belső egységei külön-külön nyelvileg igazolható történeti kapcsolatot mutatnak a nyelvterület nyugati régiójával, csoportjaival: a marosszáki a Pozsony vidékivel, az őrségivel, az udvarhelyszéki a dél-baranyaival, szlavóniaival, a keleti peremrész a legnyugatibb őrvidékkivel.

A régió centrumában, Udvarhelyszéken, Székelykeresztúr központtal a nyelvjárásnak van egy ö-ző részlege. Jellemzők továbbá az ilyen ü-ző formák: *kiüs*, *üdő*, *mü*, *azë-zës* ezekben a szavakban: *ëcsém*, *ëssze*, *zërgët*. Gyakoriak a *süttem*, *vettem* 'vetettem' fele rövidebb múlt idejű formák, és nyelvjárási jelenséggént általános, hogy a -t végű igék egyes kijelentő módú alakjai egybeesnek a felszólítókkal (a *suksükölés*).

Gyógynövényben és teafűben gazdag domboldalakat tartogatnak számunkra a Homoród-menti falvak határai. Gub Jenő néprajzkutató 1981 nyarán a Nagy-Homoród menti falvakban (Bágy, Homoródszentmárton, Homoródszentpál, Homoródszentpéter, Kénos, Recsenyéd) gyűjtötte össze a falubeliek gyógynövényekre vonatkozó hagyományos népi tudását. A biciklitúra alkalmával te is gyűjthetsz néhányat egy-egy pihenő alkalmával. Következzen néhány általános elterjedt gyógynövény és recept különböző bajok gyógyítására az említett gyűjtés alapján.

Közönséges cickafark, egérfarkú fű - Teája jó köhögés ellen, a flegmát felszaghatja. A gyomormenést megszünteti. A hólyaggyulladást meggyógyítja. Vesehűlés ellen is isszák. Idegnyugtató hatású. „Gyomorgyulladás ellen első osztályú növény, a vékonybél daganatot eloszlassa. Szemborogatásra es jó.”

Fekete áfonya, kukujza - A leveles szárából főzött teát a cukorbetegek isszák. A vért is tisztítja. Gyomorfájás és köhögés ellen is hasznos. Az érett bogýóra töltött pálinka a gyomorfájás kitűnő gyógyszere.

Közönséges dió, diófa - Hajhullás esetén diólevél főzetével kenik a hajtövét. A lepedő alá tett diólevél bolhaűző. A termés zöld burkát égerfa kérgével összefűzve fekete festéket nyertek, s ezzel festették a gyapjúfonalat. Az ilyen fonalnak nem ment el a színe, és nem fogott. A termés zöld burkát vízbe áztatták, leszűrték, majd a lében a gyapjút kb. egy órán át főzték, mire az szép drapp színű lett. A színét jól tartotta.

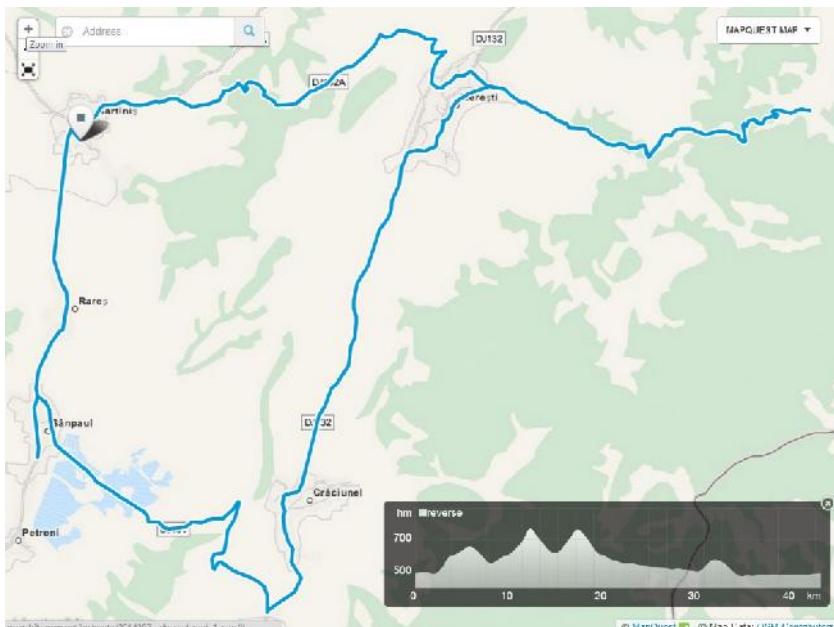
Növényekből összeállított receptek, amelyeket otthon is elkészíthetők:

- Altatótea: hársfavirág, mákfej, komló, lúdláb (erdei angelika) főzete.
- Vízhajtó tea: kokojza, ánizs, kömény, cickafark, orvosi zsálya forrásata.
- Fiatal anyáknak az anyaté meghozására az ánizs, kömény és bodza főzetéből készített teát kell inni.
- Étvágytalanság ellen: hecserli, földi eper, fehér üröm és ezerjőfű forrázatát hatórás állás után naponta legalább háromszor kell inni.
- Cukorbetegség ellen: kokojzalevél, eperfa- és diólevél, fehér bab ép hüvelye és menta forrázatából készített tea.

Udvarhelyszék

1. nap - Homoródszentmárton - Homoródalmás - Vargyasi szoros - Homoródalmás - Homoródkarácsonyfalva - Homoródszentpál - Homoródszentpéter - Recsenyéd - Homoródszentmárton

Homoródszentmárton a Nagyhomoród folyó és a Gyepes- valamint Kénos patakok völgyének torkolatánál fekvő község. Lakossága magyar, több mint fele unitárius vallású, a többi református, katolikus és baptista vallású. A lakosság gazdálkodással, földműveléssel foglalkozik.

A község a nevét akkor nyerte, amikor II. Géza magyar király a XII. század közepén a Homoród és a Nagyküküllő felső völgyeit betelepítette. Az első település nyomai valószínűleg az 1241. évi tatárdúlások idején semmisültek meg. Erre utal az is, hogy a Homoródszentmártoni templom mind a tatárjárás utáni korszak stílusában épült.

E korszakban épült az egyházközség – 1887-ben lebontott – régi templom is, mely a falu déli részén várfallal övezve uralta a tájat, és menedéket nyújtott a környező falvak lakosságának is. A bástyákat a múlt század folyamán lebontották és azok anyagából új iskolát, papi- és kántortanítói lakást építettek. A bejáratyi bástyát pedig magasítással harangtoronnyá építették át.

A faluban a várfallal körülött templom az unitáriusok birtokában volt már az 1613. esztendőtől. Az egyházközség éltető lelke a Bíró család volt, mely vagyoná és kapcsolatai révén a XIX. század közepéig pajzsként állott a homoródszentmártoni unitáriusok mellett.

A Bíró család adta egyháznak az első Főgondnokot, Sámuelt, aki 1718-1720 között óriási szerepet vállalt az unitárius egyház

jövőjét biztosító küzdelemben. A Bíróknak köszönhetjük azt, hogy a gyülekezet az elmúlt évszázadok viharaiban megmaradt unitáriusnak.

1847-ben megállapították, hogy a több évszázados falfreskós, 84 férőhelyes templom életveszélyes állapotban van és lebontását javasolták. Az új templom felépítésére gyűjtést is rendeztek, de az 1849-es szabadságharc megállította a munkálatokat. Az összegyűjtött pénzből pedig, néhány esztendő elmúltával, csak nagyobb javításra futotta.

Újabb, 40 esztendeig tartó javítgatások után 1887-ben hatóságilag betiltották a templom használatát. A közel 600 éves épületet lebontották s helyébe a ma is használatban levő templomot építették.

Az építkezési munkálatok ideje alatt, az unitárius istentiszteleteknek a református templom adott helyet, ahol 1888. június 11-én Dombi Mózes lelkész szolgálat közben érte a halál.

Az első világháború mély nyomokat hagyott a gyülekezet és a falu emlékezetében. A meglévő pénzalapok elértektelenedése mellett az egyházközség elveszítette az egyik 1666-ban készült harangját és az 1844-ben épített orgona sípjai sem menekültek meg a bevonuló katonák pusztítása elől. A falu piacán emlékmű örzi 37 férfi nevét, akik életüket áldozták az első világégésben.

1999-ben teljesen felújították a templomot, megjavították ennek több évszázados tornyát is.

A Homoródmente Művészeti Alapítvány 1993-tól itt rendezi meg minden esztendőben Művészstáborát.

Homoródalmás az egykori Udvarhelyszék második legnépesebb nagyközsége. Gróf Teleki József 1799-ben ezeket írja Almásról: „igen szép és nagy unitárius falu; melly az Vargyas és Homoród vizei közt van”.

A faluról az első írásos emlék az 1333–1334. évi pápai tizedjegyzéken maradtak fenn. A ma is jelentős erdővagyonnal rendelkező faluról Jánosfalvi Sándor István a következőképpen morfondírozik: „Ezen falu régentén erdők torkában találta magát, inkább lehetett volna Makkosnak vagy Vadalmásnak, mint jófélé, szelíd Almásnak nevezni”. Homoródalmás néven 1609-ben említí először egy kiváltságlevél, a hét kisfalu összeolvadásából – Almás, Kakod, Benesfalva, Varjas, Benczőfalva, Czikefalva, Ipacs – kialakult mai települést.

Az almási faluturizmusnak hagyományai vannak. Nevezetességekként az akkor még meglévő eredeti székely népviselettel, a kezdetleges mészégető katlanokkal, a régi és az újabb időkből származó templomromokkal, valamint a gyönyörű kilátással bíró kirándulóhelyekkel csalogatták a főleganyaországi turistákat. Az 1941-ben megjelent „Az utas könyve” a nyaralásra és üdülésre alkalmas községek között ajánlja a Budapesttől 780 km-re fekvő 2900 lakosú nagyközséget, ahol „fizetővendéglátásként magánosknál kapható penziószerű ellátás (szállás és étkezés) napi 4–6 pengőért. Szoba napi ára 1–1,5 pengő. Szükség esetén vendéglői ellátás vagy közös étkezés is biztosítható.”

Gazdasági életében fontos szerepet játszott a földművelés és állattenyésztés mellett a mészégetés. Udvarhelyszék leghíresebb mészégetői voltak az almásiak, az égetett meszet elvitték szekéren a Nyárádménytérre, Mezőségre, Küküllők vidékére, ahol az égetett meszet gabonára cserélték. A mészégetés és az égetett mész árusítása bizonyíthatóan a XVIII. század végétől a kollektivizálásig a falu többségének fontos jövedelemforrása volt. A mésszel-járásnak a távoli vidékekre gazdasági haszna mellett társadalmi jelentősége is volt: a különböző régiók közötti gazdasági cserék mellett, etnikai, kulturális kapcsolatokra is alkalmat nyújtott. Egykor tíz mészégető kemence – katlan – volt a faluban.

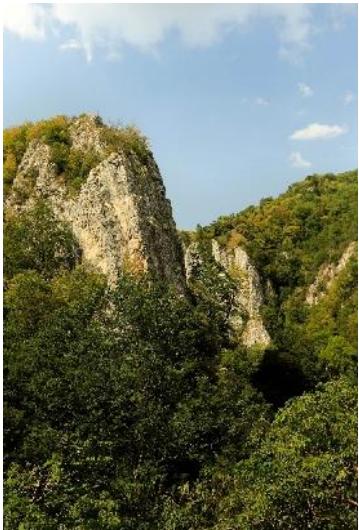

Ezenkívül jelentős volt az erdőktermelés, a sajt- és túrókészítés. Az almási tűró egykor igen keresett élelmiszer volt a környező városok piacain – Székelyudvarhely, Csíkszereda, Brassó.

Az 1562. évi székely felkelés leverése után az udvarhelyi vár elére állított kapitányok és a széki királybírók az új hitelvezetet vallották (Pekri Gábor, Bánfi Pál, Teleki Mihály, Kornis Farkas). A történeti kutatás szerint „az unitarizmus Udvarhelyszékén a két Homoród vidékén a Kornisok aegisze alatt terjedt el..” A homoródszentpáli Kornis családnak birtokai és jobbágyai voltak a két Homoród mente falvában. Almáson a Kornis családnak a XVI. század második felében nem volt birtoka, a falu áttérése az unitárius hitre a két Homoród mentén zajló hitüjítő mozgalom részeként mehetett végbe. A pontos időpont ismeretlen, valószínűnek látszik, hogy a folyamat a XVI-XVII. század fordulójáig befejeződött. Az udvarhelyi esperesség római katolikus parókiáinak és filiáinak XVII. század eleji nyilvántartásában nem szerepel Almás. (Mihály János)

A falunak korábban két temploma is volt, a második templomot 1694-ben kezdték építeni, de nem ért meg egy évszázadot, mivel már 1789-ben használaton kívüli „romladozott állapotban” volt. A mai templom építésének szüksége nemcsak abban mutatkozott meg, hogy a „templomunk hasadott sok helyeken földig”, hanem abban is, hogy a hívek száma gyarapodott és a templom szűknek bizonyult: „... az Isten számát mű népünknek/ Annyéra nevelte felekezetünknek/ kiknek egyforma volt vallása hitünknek/ Hogy ne legyen elég hellj ott seregünknek” – írta a templomépítő lelkész Barabás Sámuel az építészről szóló verses beszámolójában.

A most álló templom építésének engedélyét 1782-ben kérelmezték, az építés 1785 szeptemberében kezdődött. A templom mai külső formáját a kőkerítéssel együtt 1796-ra nyerte el. A 52 méteres torony a legmagasabb unitárius toronynak számít. 1909-ben az egyházközség egy 880 kg súlyú harangot öntetett az aradi Höning Frigyes mesterrrel. Ez a harang és az 1770-ben öntött kisebb harang 1916 októberében a háborús rekvírálás áldozata lett. 1926-ban Nagyszébenben öntette az egyházközség az Almásról Amerikába elszármazott unitáriusok támogatásával a mai nagyobb harangot, melynek súlya 700 kg.

Vargyasi-szoros a Persány-Rika hegyvonulat északi végződésénél kialakult Vargas patak szurdokvölgye „Hargita megye egyik legszebb és leg változatosabb természeti szépségét a homoródalmási karszttvidéket.” (Kristó 1974:10).

A völgyfejlődés több szakaszban történt, a mészkarból bevájódó Vargas patak erőzőjának eredményeként. A völgymélyülés és barlangképződés párhuzamos és szakaszos folyamat volt. A barlang még fel nem tárta guanótartaléka magukban rejti a jégkorszak állatvilágának csont- és fogmaradványait.

A barlangban több alkalommal végzett antropológiai, régészeti és őslénytani kutatások napvilágra hozták a Homo sapiens ősemeber csontvázai mellett az őskori szerszámokat, az emberi kultúrák emlékeit egészen a feudalizmus idejével bezárólag.

A szurdokvölgyben előforduló ásványok, altalajkincsek közül gazdasági jelentőségű volt a mészkő, amely több évszázadon keresztül fontos jövedelemforrást biztosított a mészégetéssel foglalkozó falunak. A Vargas szurdok déli részén előforduló vörös agyagot festékanyaggal használták épületek külső festésénél, míg a barlang környéki fehér alabástrom inkább tudományos értékű.

A 4 km hosszú szurdokvölgy ritka természeti jelenségei közül említésre méltó a Vargas patak vizének közel 1 km hosszú földalatti útja, tulajdonképpen a jelenlegi aktív, most alakuló barlang. A szurdokvölgyben a különböző magasságokban eddig 124 barlangot tártak fel. Ezek közül a legismertebb az Orbán Balázs vagy Almási főbarlang, amely a Keleti Kárpátok vonulatának leghosszabb, Erdélyben legelőször felkutatott és feltérképezett barlangja. A barlang feltárt járatainak összhossza 1527 m.

Írásos emlékek bizonyítják, hogy a völgy és a barlangok rejtek helyei voltak a környékbeli falvak lakóinak az idegen hadak důlása idején. Ezt bizonyítják a főbarlang bejáratát és a szurdokvölgy két kapuját egykor elzáró falazat ma is látható maradványai.

A szurdokvölgy közelében levő Kőmezejében húzódik végig a Szent László korabeli Magyar Királyság keleti határait - gyepűit - őrző védelmi vonalhoz tartozó Tatársánc. A Tatársánc közelében, szintén Kőmezejében található Tatárkápolnának nevezett Árpádkori templom és az erődített „Kőlik” szerves része volt a határvédelmi rendszernek.

Udvarhelyszék

A közelmúlt kiemelkedő barlangkutatójaként Dénes István geológus munkássága meghatározó volt a Vargyas szurdok és az Almási barlangrendszer feltérképezésében. Az „Elveszett Világ” Barlangász, Turista és Természetvédelmi Egyesület 2004 óta, a 800 hektáros Vargyas szoros természetvédelmi terület hivatalos kezelője.

A szoros növénytani gyöngyszemei közé tartoznak a sziklagyeppek lakói, sokan közülük ritkák vagy veszélyeztetettek. Ilyenek a tűlevelű szegfű, a pozsgás Heuffel kövirózsa vagy a magyar nőszírom.

A Vargyas-szoros csodálatos földalatti világa, a maga 124 barlangjával, több denevérfaj jelentős állományának nyújt szállás- és élőhelyet. Az Orbán Balázs (Almási) barlang kétségtelenül igen fontos helyet foglal el Erdély jelentős denevérszálláshelyeinek sorában.

Az utóbbi évek kutatásai 17 denevérfaj előfordulását igazolták a területen, az országban összesen előforduló 30 fajból.

A kis patkósdenevér egyik legnagyobb hazai hibernáló kolóniáját rejt az Orbán Balázs barlang. A barlang feltehetően kiterjedt körzetből gyűjti össze a telelő állatokat, februáríg folyamatosan növekszik a hibernáló denevérek száma.

Homoródkarácsonyfalva nevét 1334-ben említi először Karasun néven. A trianoni békeszerződésig Udvarhely vármegye Homoródi járásához tartozott.

A falu déli bejáratától jobbra emelkedő Dongó-hegynél sós vízű forrás vize tört fel, melyre a 20. század elején fürdőtelep épült, de az 1930-as évekre rombadólt. 1954-ben felújították, azóta ismét tönkrement.

A hosszában települt falu közepén az országúttól keletre, egy dombon áll Homoródkarácsonyfalva 13. század végén épült román kori stílusjegyeket magánviselő gótikus műemlék temploma. Román kori szentélye máig fennmaradt, amit 1495-96-ban bővítettek, ekkor épült tornya is.

Még megfejtetlen rovásfelirata a 14-15. században kerülhetett rá. A reformáció után, az 1560-as években a katolikus falu unitárius vallásra tért, a templom is unitárius templom lett.

A szentély északi támpillérén bevédett 1646-os és 1649-es évszám került elő, amely talán egy nagyobb helyreállítás évszáma lehet.

Kazettás mennyezete a 18. század első felében készült. A 18. században emberáldozatot is követelő harc folyt a templom birtoklásáért a katolikusok és az unitáriusok között, végül a katolikusok 1783-ban külön templomot építettek maguknak.

Az erdélyi falképek és festett faberendezéseket felmérő program keretén belül szondát nyitottak a templom északi falán, és egy királyszent arca került felszínre. A freskók feltárására 2006 áprilisának első hetében került sor a Homoródkarácsonyfalváért Alapítvány anyagi támogatásával. A legkorábbi freskót a diadalív mellett, a padlószinttől cca. 140 cm-re festették meg. Ez részben a mai szószék feletti felület, ahol egy nagyon szabálytalan keretezésen belül Jézus születése jelenetének lehetünk tanúi.

Újabb kifestésre a 14-15. század fordulóján kerülhetett sor. Szintén az északi falon, közvetlenül az eredeti falkorona magasságában ábrázolták Szent László kerlési csatáját (1068), amely Szent László-legendaként vonult be a köztudatba. Az első jelenete a ritkán ábrázolt „kihallgatás”. Itt a trónon ülő szent király előtt egy fél térdre ereszkedő bajuszos alak látható. Közvetlenül mellette egy Váradot szimbolizáló stilizált épület kapujában áll az áldásra emelt kezű püspök. A csatajelenet két részre oszlik. Szent László a forgatag közepén, amint bárdjával lesújt az egyik lova nyakát átölelő kunra.

Az 1853-ban készített új ablak megsemmisítette az üldözési jelenet egy részét; Szent László alakja teljesen elveszett, csupán a menekülő kunt átjáró lándzsája látható ma már az ablaktól keletre eső felületen. A visszafelé nyilazó kun és az elrabolt lány alakja teljes épsségében maradt fenn. A birkózási jelenetben Szent László viselete megváltozik. Vérje helyett, vörös színű, bő ujjú, hermelin szegélyű vörös ruhát visel, fejéről is hiányzik a sisak, csak korona látható rajta. A lefejezés jelenete teljes egészében megegyezik a gelencei és a ma már csak Huszka József rajzaiból ismert horródszentmártoni jelenettel. Az újabb függőleges osztás után található a pihenési jelenet. A freskó színeinek intenzitása alig változott az évszázadok során, ma is eredeti pompájában tárul elénk.

Az utolsó középkori kifestésre feltételezésünk szerint az 1496-ban történt toronyépítés idején kerülhetett sor. Ekkor nemcsak a belső teret, hanem a tornyon fennmaradt nyomok alapján úgy véljük, hogy az egész homlokzatot díszíthették. A torony ismert festése nem figurális ábrázolás, hanem a sarkokat kihangsúlyozó sarokarmírozás és ablakkeretezés.

Homoródszentpáli madárpihenő Székelyudvarhelytől kb. 16 km-re, a Nagy-Homoród völgyében található. Az eredetileg nádas, sós-mocsaras terület sajátos vízzáró talajrétegének köszönhetően ma már madárvédelmi rezervátum, mesterséges halastóvá alakított tórendszer. A kb. 200 hektár nagyságú terület elsősorban madaraknak, számos halfajnak és emlősnek biztosít élőhelyet.

Emellett a szomszédságában található Homoródszentpál és térsége történelmi szempontból is nagyon érdekes. A terület természeti kincseit a térség sajátos történelmi háttere is gazdagítja, ugyanis Homoródszentmárton határában találhatóak a római korból ránkmaradt sőbányai romjai, valamint egy XII. századi eredetű várának maradványai, amely a középkori magyar határvédelemi rendszer része volt. A falu sőbányáját már a rómaiak is művelték, helyükön sós tavak maradtak. A falu északi részén az unitárius templomtól a Vár-patakig terjedő részen római polgári település és katonai tábor volt. A római castrum és fürdő maradványira épült a 15. században gótikus temploma, melyet 1788-ban újítottak meg. A régi templomból csak tornya maradt meg, helyére épült a mai unitárius templom 1844-ben.

A sóskút közelében 1982 és 1984 között alakították át a területet halastórendszerre. Az 5 nagyobb és néhány kisebb tóból álló rendszerben több őshonos és betelepített halfaj él: ponty, kárász, amur, csuka, süllő, harcsa.

A területen az 1940-es évek óta vannak madártani adatok, összesen több mint 240 fajt figyeltek meg, amelyek közül számos vonuló és 63 fészkelő fajt tartanak számon. Jellemző ritka fajok a halászsas (*Pandion haliaetus*), vörös gém (*Ardea purpurea*), fekete gólya (*Ciconia nigra*), jégmadár (*Alcedo atthis*), gyurgyalag (*Merops apiaster*). Homoródszentpál a vidék legnagyobb gólyás települése, több mint 20 pár fehér gólya (*Ciconia ciconia*) költ itt.

Homoródszentpáli Halastavak a Homoródmenti Madárvédelmi Natura 2000 terület része (ROSPA0027).

Homoródszentpálon élő mesterség a székelykapu faragás.

Székelyföld talán legismertebb szimbólumát, a hagyományosan nagynak, fedeleseknek vagy galambbúgosnak nevezett kaput az 1900-as évek elejétől nevezik székelykapunak. Nevét Székelyföldről kapta, ahova erre az időre viaszszorult készítésének gyakorlata. A székelykapu két részből áll, kis- és nagykapuból. A kiskapu általában fél öl széles, egy öl magas. Egy öl 1,8-1,9 méter, körülbelül akkora távolság, amelyet egy felnőtt ember két karjával átérik.

A székelykapu készítéséhez csersartortalma miatt a célnak legmegfelelőbb a tölgyfa - Székelyföldön cserfa, cserefa -, mivel rugalmas, könnyen faragható, mégis időtálló. A szemöldökfa vagy kontyfa, a galambdúc vagy galambbúg és a kapuszárnyak már könnyebben fenyőből készülnek, amelyek magas gyantatartalmuk miatt szintén nagyon időtállóak. A régi időkben, amikor még nem volt gépesítve a fa megmunkálása, bárddal faragták ki a kapu szerkezeti elemeit. Ezután néhány évig hagyották kiszáradni a fát, csak ezután került sor a faragásra. Először a székelykapu alapját, a három téglalap alapú kapu oszlopot, a zábét készítik el.

Székelykapu festése

A festés tartósítja és védi a fát, ugyanakkor az Udvarhelyi vidéki székelykapuk jellegzetes vonásai. Kezdetben csak a piros színt használták a kapufestésben, amelyhez később társult a kék, majd a zöld, azután a fehér szín. Századunk húszas évei előtt készült faragott székelykapukon, ha csak később újra nem festették azokat, nyomát sem találtuk sárga, fekete, lila, barna, szürke, ezüst, arany színeknek, sem pedig a színek kétféle árnyalatának. A színhasználat meghatározott díszítőmotívumokhoz társult. Piros színnel festettek például az indaszárákat, a tulipánok szírom leveleit, a címerkeretet, a madár csőrét, szemét, lábat, a napkorongok és rozetták külliőit, a betűket és számokat. Kék színekkel festettek a kontyfa csipkézetének a párkányzatig terjedő terét, a madár testét. Zöld színnel a madár szárnyait festettek. A fehérét keveset használták, inkább csak egyes elemek kiemelésére, vagy más színektől való elválasztására használták néhány motívumnál.

szemöldökfa vastagságával. A kontyfán nyugszik a **galambbúg**, illetve a felül csúcsban záródó **zsindelyes tető**. hogy valóban laknak-e galambok a búgokat. „*A galamb ugyan a székelykapu búgjában majd nem olyan ritka, mint a fehér holló, ráfestve azonban elég gyakori. A székely a galambot nem tartja hasznos madárnak. Ha minden galambbúgban annyi galamb volna, amennyi belefér, – szerinte – nem volna örööm, hanem valóságos istencsapás szegényes vetésére.*” Történeti adatok viszont bizonyítják, hogy az udvarházak birtokosai a galambdúcban valóban tartottak galambot. Napjainkban az új kapuk egyik-másikán viszont már készítéskor a lyukakra belül szitát vagy fémlemezt szegneznek. Te mit tapasztalsz utazásod során?

A kontyfa látványos dísze a kapuív közepén a **kontyfa-rózsa**, **csiga**. Ez nem rátét, a kötőgerendából faragiák ki.

A székelykapuk nagyrészén, a szemöldökfán bizonyos feliratokkal találkozunk. Rendszerint a kapu építetőjének és feleségének, emellett néha építőmesterének neve van felvésve. Továbbá „*a székelykapu beszélő szemöldökfái barátot és ellenséget emlegették, ilyenek pl.: „Jószívű jó barát kapunon békölhet.” (1798.) – „Az egynemes szívütt ezen kapu várja, kéiosz szívütt pediglen szépen kizárra.” (1809.) – Isten akaratját hirdető és szóló lak, itt ne menj be prédálós kóbolló” – „Ha jó szíved neved e kapun bejöhetsz, De álnokul élvén fel s alá elmehetsz.” (1832.).”*

A székelykapu három zábén nyugszik. Az első kettő határolja a kiskaput, a második és a harmadik között terül el a nagykapu, amelynek magassága akkora, hogy a megrakott szénás szekér is átférjen alatta. A zábék magassága a földtől négy-öt méter. A föld alatti rész ezen feltül még egy métert jelent, ez a **csutakfa**. Vastagságuk egyezik a fölös zárógerenda, a **kontyfa** vagy **galambdúc**, más néven a

A nézetek megoszlanak arról,

Tudtad-e?

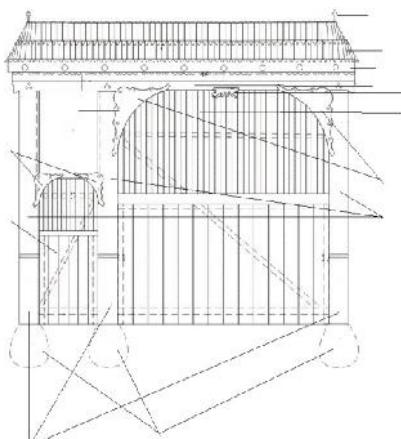
Az udvarhelyszéki Máréfalván található a legtöbb székelykapu. A kapuk helyi védettségnek örvendenek, azokon az önkormányzat beleegyezése nélkül sem lebontani, sem változtatni nem szabad. A falu székelykapuinak megismerésében kiváló kalausz a máréfalfi Kovács Piroska néprajzkutató Székelykapuk Máréfalván 2000-ben megjelent könyve. A szerzőt 2012-ben Europa Nostra-díjjal tüntették ki a székelykapuk örökségének megőrzéséért kifejtett munkájáért.

Miután elkészül a székelykapu alapja, a három zábé és a kontyfa, következik a kötések elhelyezése. A kötések a kis- és nagykapuk sarkaira kerülő erősítések, amelyeket **hónaljkötések**nek neveznek. A kiskapu kötése a kontyfának és a nagykapu felső szélének vonalától számítva általában egy öllel lentebb helyezkedik el. Az itt kamaradó helyre (gerendaközbe), szintén zsílipszerű rögzítéssel a **kaputükör** került. Idővel ezt a díszítőfelületet címernek, a változatos alakú keretet pedig címerkeretnek nevezik. Annak idején ide került a magyar koszorús címer, vagy Erdély címere. Fellelhető díszek az égitestek, a madarak, a kelyhek, a növényi motívumok.

A székelykapu felállítása a kapukészítés utolsó mozzanata. Ezt a nehéz feladatot tíz-tizenkét ember vezényszóra, három mozdulattal teljesíti: beállítja a zábékat az előre megásott gödrökbe, amelyekbe köveket és földet szórnak, ezáltal kitöllik a csutakfa és a gödör fala közti ürességet. Ezt a tölteléket keményre döngölök. A már álló kapuhoz állványt helyeznek, következik a tetőzet.

A katolikus falvakban a kapuállítás utolsó lépéseként egy fakereszt kerül a kapu tetejére. Innen származik a mondás: „*Hála Istennek fölkerült a kereszt!*” – tehát be van fejezve a munka, végére értek a dolognak.

(Forrás: Ifj. Makrai Béla Fafaragó Népi Iparművész honlapja, www.makrai-fafaras.hu)

Agytörő és szemmeresztő feladványok!

1. A székelykapu szerkezetének rövid ismertetése a végére ért. Az olvasottak alapján próbáld meg bejelölni a székelykapu fontosabb elemeit a következő rajzon!

Kulcsszavak: *csutakok, kapuzábék vagy kapuoshlölopok, szemöldökfa vagy kontyfa, nagykapu hónaljkötése, kaputükör, kiskapu hónaljkötése, galambdúc vagy galambbüg, nagykapu, kereszt, párkánydíszítés, kiskapu, zsindelytető, kontyfa rózsa*

2. Gyűjts minél több udvarhelyszéki szemöldökfa feliratot a túra során? Hányban és hol építették a legidősebb székelykaput, amelyre rábukkantál?

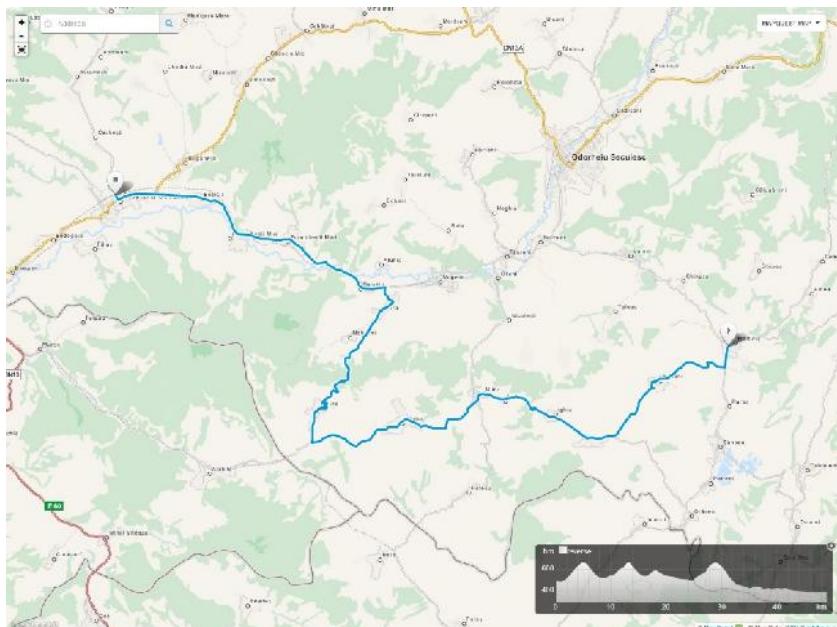

Udvarhelyszék

Recsenyédet 1487-ben Rechenijed néven említik először. Régi temploma a Zólya-féle kertben állt, 1792-re megrongálódott, ezért újat kellett építeni. Unitárius temploma 1828 és 1836 között épült. 1992-ben 177 magyar lakosa volt. A trianoni békeszerződésig Udvarhely vármegye Homoródi járásához tartozott. Székelyudvarhelytől 18 km-re délkeletrre a Nagy-Homoród mentén 1,2 km hosszan elnyúlva fekszik, Homoródszentmártonhoz tartozik.

2. nap: Homoródszentmárton - Bág - Székelydálya - Ége - Jásfalva - Kányád - Székelyderzs - Székelymuzsna - Agyagfalva - Décsfalva - Nagygalambfalva - Kisgalambfalva - Betfalva - Székelykeresztúr

Bágy felé haladva a falu melletti 856 m magas Várhegyen a 1662-ben épült fel a bágyi vár, a környék hat (Bágy, Ége, Dálnok, Lókod, Patakfalva és Recsenyéd) falujának összefogásával a török és tatár támadások ellen. Ostromot nem szervezett, valószínűleg elhagyatottságában magától omloott össze. A vár hat bástyája egy-egy külön falu építése és menedékhelye volt. Mindegyik saját faluja irányába nézett, így belőlük megfigyelheték az ellenség mozgását. A bágyi vár a környező települések őrszeme volt a Hargita környéki várrrendszer egyik tagjaként, ahonnan vész idején éjszakai tűzjelekkel üzentek, ha ellenség portyázott a Székelyföldön.

A bágyi vár romjait régészeti rezervátumnak nyilvánították. Ezekből mára nem sok maradt fenn, köveit a múlt században a falu házainak felépítésére használták.

Bágy központjába érve a fótérén találjuk a kókerítéssel övezett református templomot, amely a 15–16. század fordulóján épülhetett gótikus stílusban. 30 m magas tornya 1804-ben épült (bár már 1792-ben megkezdtek a pénzgyűjtést hozzá). A református templomszentély külső támpilléreiről lehulló vakolat alatt a karbantartáson dolgozó kőművesek 2013. május 25-én rovásírásjeleket ismertek fel. Pitó Zsolt bágyi lelkipásztorral a legnagyobb körültekintéssel kezelték a kőbe véssett feliratot, amely teljes egészében láthatóvá vált. Legvalószínűbb olvasata: „URBN BNDÓ CSNALTA”, azaz „Urbán Bandó csinálta”.

Különösen értékes, hogy másodlagos beépítésben, fejjel lefelé helyezték be a falba a 13. századból származó követ. Ez arra is utal, hogy a másodlagosan beépítők, bár felismerték felirat jellegét, és igyekeztek látható díszhelyre tenni (akár a bonyhai templomnál), olvasni már nem tudták. A megfejtés arra utal, hogy a felirat egy előző építés-átépítés tényét rögzíti. Végre egy olyan világos és dokumentálható eredetű felirat jött napvilágra, mely a magyar rovásírás kurzív és mindennapjai használatát bizonyítja a reformáció kora előtti időkből.

ból (= marhaször) vagy kecskeszörből. összejárjuk szekerekkel Fogarast. Csíkszeredát. Sepsiszentgyörgyöt, Segesvárt stb., a tímároktól ésszeszeggyük a marhaszört és a kecskeször. A maszókat mégverjük pálcával, hogy légyén puha. eltéríccsük éccér éggy kilőt a fődre, s mégin a mást, s mégin a mást. A pór úgy ményen el az udvarról, mint a füst. Akkor a kerékkel dúrgálom [a dúrgálás a szőr megfonásá] ojan vastagra, mind a plajbászk. Külön vasosjára van. Mikor lénne egy gomoja belölle, akkor csépre lecsinálom (= feltekerem). Egyébként Éppen úgy ményen a szövése, min másnak. A kecskeszöröt mégfűsüjjük ojannal, minden a csergét. Mikor leszöttük a széjés-csérget, ha akarjuk simmán festeni (régi piross, újpiross, kék, zöld), fitétekérjük gombojagba (plisszé mogjára összehajtjatják). Cséberbe 4-5 újj magasságú levet csinálunk. Beléáliccsuk előbb egyik bütyit (= végít), s mikor lefójik a vize, viaszacsorog, akkor a másik felít és beléáliccsuk. Ha akarjuk cakkénésén, mikor főtt a festölé, a csébrét férehajtom, beléáliccsuk a bütyit szégletésein. Ott haggyuk éggy négyedórát. Akkor kivészém a pácará, s mikor lecsorrog, a másfelől és ugyanazt a széggelletét áliccsuk a festölébe. Mikor már vittük ki, száriccsuk meg, akkor még, akkor már megvan a cakkén neki. A posztóterést (= gyapjúhulladék) hozzuk a ványolóból, hol a harisnyapostót ványóják. A maszóknál hosszabb szálak. Mégfűsüjjük, fedűgájuk, minden a kecskeször. Szövése úgy ményen, minden többinek. Évagdájuk három szélbe, ésszevarjuk, minden a nagy csérgét. Nem ványolódik. Ágyterítőnek, lópokrócnak hasznájuk."

A helyszíni vizsgálódás azt mutatja, hogy a szőnyeg- és csergekészítést 1950-ig úzték nagymértékben, azután csak házi használatra készítették. 1950 után a maszókszönyeg helyett a rongyszönyeget készítettek, és azt vitték eladni a piacra. Jelenleg (2000-es évek eleje) a faluban már csak két asszony ismeri a mesterséget, illetve két helyen találunk olyan felszerelést, amellyel elkészíthető a maszókszönyeg vagy a gyapjúcserge. A bágyi emberek a mesterségre valamikor egy egész életet építettek. Ezzel keresték meg kenyérüket, illetve egészítették ki szegényes mezőgazdasági jövedelmüket. De volt tiz-tizenkét család, amely állandó jelleggel szőnyeg- és csergekészítéssel foglalkozott. Ez volt az egyetlen megélhetési forrásuk. Egy 1868-as adat szerint Bágy lakóinak száma 500-600 között volt, ami 100-120 családot tehetett ki. A lakosok mintegy 10% állandó szőnyeg- és csergekészítő, valamint szekeres volt.

Amikor a biciklitúrát előkészítő terepfelméréskor Bágyban jártunk, a helyieket kérdezve, kiderült, hogy napjainkra már nem él olyan személy a faluban, aki ért a maszókszönyeg- és csergekészítéshez.

Elfelejtett népi mesterségek nyomában: A kistermelésről ismeretes Bágyban készültek a gondosan szőtt és szépen festett maszókszönyegek, és gyapjúcsergék. Orbán Balázs a 19. század közepén találón jegyezte fel a bágyiakról: „Szép szövetű pokrócaikról híresek ésazzal messze vidékre kereskedést üznek.” Beke Lidi hatvanöt éves szövőasszonny 1932-ben N. Bartha Károlynak így mondta el a maszókszönyeg-készítést, amelyet széjés-csérge néven emlegettet: „Ezt is csak Bágyba készítik, suhutt se csak Disznón don a gyár. Késziccsük maszók-

A maszókszönyeg

A maszókszönyeg tartós, erős szövésű, vastagsága 0,5-1 centiméter között van. Lakásokban a takarására és díszítésére használták. Háziállatok szöréből készítették, ezt a hulladékszöröt nevezték maszóknak. A maszókot féleségenként osztályozták (tehén, bivaly, ló, disznó, kutya, kecske.). Ha nem tett szétválasztani, összekeveredve is felhasználták. Legkeresettebb a kecskeször volt, ennek az ára volt a legmagasabb. Ezen kívül feldolgozták a posztoványolásnál megmaradt gyapjúhulladékot, amelyből ágyterítőket, lópokrócokat szűttek. A szőnyegkészítés szaktudást, kézügyesség megfelelő felszerelést igényelt. A maszókot tímároktól szereztek be az ország különböző városaiból (Székelyudvarhely, Székelykeresztúr, Csíkszereda, Segesvár, Medgyes, Szatmár). A közelű településekről zsákomba rakva vagy ömlesztve, szakszerűen felrakva, széles szénahordó szekérrel szállították, egy-egy szekréren akár hat-hétszáz kilogrammot is. A tímárok ezt a hulladékot pénzért adták, egy kilogramm ára a jelenlegi pénzben 5-6 leje kerülhetett.

Székelydálya Székelyudvarhelytől 13 km-re délre, az Ége-patak völgyében fekszik, Kányádhoz tartozik, melytől 6 km-re délkeletre van. A Dálya helynév a szláv eredetű Dalja személynév és a lakosság nemzetiségére utaló székely előtag megkülönböztető szerepű összetétele.

"Dálya nevét azon Dálya nevű Székely rabonbántól nyerhette, ki a csiki kronikában a későbbi székely rabonbánok közt említve van. 1309-ben Dálla név alatt fordul elő s Hermán nevű papja az erdélyi káptalannak a pápai legatushoz küldött jelentésében említve van. (...) 1332-ben Daya és Saya néven mint önálló egyházmegye szerepel. (...) A Saya név az olasz dézmaszedők ferdítése lesz. 1435-ben Dályai János panaszt emel Geréb János és fia Miklós ellen, dályai jáoszágában tett potentia miatt. " - Orbán Balázs

Első írásos említése a pápai tizedjegyzékből maradt fent: 1333-ban.

A templom körül 12. századi temetkezések nyomait találták meg, tehát már ekkor templomos hely volt. Ennek a templomnak a helyén épült református temploma a 14. század második felében. Értékes 14. századi falfestményei vannak, kazettás famennyezetét 1630-ban festették. Erődített védőfal övezi, melyen 1774-es évszám olvasható.

Egyike a legbiztonságosabban értelmezhető képrendő festett mennyezeteinknek. A 8x7 táblából álló együttes (ma két táblája hiányzik, illetve rekonstruálhatatlan mintázatú) a középvonalra mentén két, egyenként 4x7-es egységre bomlik. A két részt a kellő középen a két

táblára szétterülő ún. „királykazetta” fogja össze. A mindezideig legmegbízhatóbb elemzést a képek kozmikus keretekben kifejtett üdtörténeti mondandójáról a templom mai lelkipásztora, Fülöp Szabolcs adta. Ezek szerint a mennyezet jobb fele valódi kozmogóniai folyamatok leképezésének (is) tekinthető, amelyeknek a forráshelye a királykazetta fölött elhelyezkedő tábla. Ezen a minden ség első mozdulásaira jellemző „cluster” („fűrt”) képlet jelenik meg, egy „fehér lyukból” kibomlón. További kibontakozását a négy sarok felől benyomuló növényi (azaz növekedési) tendenciák fogják korlátok közé, de már előre látható: ebből a „fény-fürtből” lesz a minden ség kifejlődésének egy későbbi szakaszában a festett kazettás mennyezeteinken oly gyakran megjelenő „szőlőfűr” motívum. Ez a minden ség-differenciálódás a középvonalról jobbra haladva lépésről-lépésre végigkövethető a dálai mennyezeten. A következő lépésben egy „fehér lyuk” kerül a folyamatok középpontjába. Benne (jelenleg erősen megkopva, de azért aránylag jól kivehetően) egy „yang-yin” típusú mozdulás nyomvonalra rajzolódik elénk. A „fehér lyukat” gyűrű veszi körül, amelyben a szemünk láttára alakul ki a manicheizmusnak a szőlő mellett másik kulcsszerepet játszó jelvénye, a dinnye. A növekedési (növényi) léftendenciák itt már nem kívülről befelé, hanem megfordítva, belülről kifelé áradnak, bár ha a „Pontosított” jelzésnek hihetünk, itt sem határtalanul. A harmadik tábla középpontjában a kiteljesedett fény - ugyancsak manicheista forrásokból ismert - képelet látjuk. A növekedési tendenciák innen már nem egyenes úton bontakoznak tovább, hanem örvénylő mozgásrendszerben - az életgenerálásra alkalmas spirálgalaxisok felülnézeti képét rajzolván így elénk. Végül az utolsó tábla ebben a sorban átlóra szervezett idézi elénk ugyanezeket a növekedési tendenciákat. Így az évkörben - XIX. századi magyar elnevezéssel: a „Napúton” - kialakuló és rendeződő életlehetőségek közül az idéződik meg, amely közvetlen kapcsolatot tart a saját Tejútrendszerünk központjával, vagyis a Nyilas (keleti szóhasználattal: a Ló) téridő-egysége. Ennek a jele frídiák - egyedül a tizenkét állatövi jegy jele közül - átlóra a megidézésre használt négyzetkeretben. Ugyanitt a tábla másik átlójára rendezve megijelenik a két „nagy világító”, a Nap és a (tele-) Hold képjele is. A Napút (Állatöv, Zodiákus, téri vonatkozásban: Ekliptika) kibontakozása azonban nem ebben az irányban részleteződik a székhelydályai mennyezetekben (ezet)en. Az előbbi mozgásrendszer második, „fehér lyuk”, illetve „dinnye” stációja egy keresztirányú kibontakozási útvonal csuklópontjának is tekinthető. Ennek az útvonalnak az egyes stációi már igen pontosan azonosíthatók az évköri-állatövi keretek között. Ezúttal csupa olyan képjellel találkozunk, amely a magyar népművészeti más ágaiban, továbbá egyéb kazettás mennyezeteken is sűrűn előfordul, és így évköri szerepük azonosítása nem okozhat nehézséget. A négy sarkalatos jegy, a tavaszi (Kos), illetve őszi (Mérleg) napéjegyenlőséggel induló hónapok, továbbá a nyári (Rák), illetve téli (Bak) napfordulóval indulók szokványos jeleinek tekinthetők - az előbbi sorrendet tartva - az ún. „Kétfejű sas”, a hétemelő párta-alakzat, a hófehér színű, fiait saját vérével tápláló „Pelikán”, végül a hurkos farkú fekete sárkány. A napéjegyenlőségek jelei közvetlenül egymás mellé kerültek, lévén, hogy a természetes (Nap-)fényjárás évi útvonalra e két időpontban közel egybeesik. A napfordulós jelek közül az egyik, a téli közvetlenül az északi fal mellett található. Ilyenkor mélyen jár a nap, a fénye tehát - az ablakrézsükről visszatükrözve - messzire vetül be a templomtérbe. A nyári napforduló jele viszont a déli faltól számítva csak a második kazettasorba kerülhet, mert a fal vastagsága miatt az ekkor magasan járó nap fénye nem tud közvetlenül a fal mellé visszaverődni.

Ége a Nagy-patak (vagy Ége- pataka) völgyfójében fekvő kis falu, 600-625 m magasságban. Északkelelre a Dálya hegye (803 m - 2,1 km), dél-délnyugatra a Csigolya (740 m - 1 km), nyugatra az Órhegy (737 m - 1,8 km), északnyugatra a Kóhát (Kóhát tető, 796 m - 1,7 km) övezik.

Református templomát Hargita megyeműemlékeinek hivatalos jegyzéke (1992) műemlékpületként tartja nyilván. 1784-92 között épült a Kápolnadombon, kőből és téglából. Az építési munkálatokat Antonius német mesteremben irányította, az asztalosmunkákat a székelykeresztúri Rösler György végezte. A festett kazettás mennyezet a régi templomból (1701) való, Tordai János lelkész munkája. A festett kazettákkal diszíttett legénykarzat szintén Rösler György munkája (1792).

Az égei tetőn található erdő szélén sorakozó évszázados tölgyfák között található a megye legidősebb tölgyfája, melynek kerülete eléri a hat métert.

Jásfalva egy eldugott falucska Székelyderzs és Székelydálya között, földes utcácskákkal, öreg házakkal és még öregebb lakóival. Kányád községközponttól mindössze 500 méterre alakult ki ez a pici település a Szentegyház-patak völgyében, az északra eső Órhegy és a délen emelkedő Kóhát dombja közötti területen. Az okiratokban először 1566-ban szerepelt, az 1567-es regestrumban 6 kapuval, Jastfalva névalakban jegyezték, 1602-ben Jasdfalva a neve, 1956-ig adatai a községéhez voltak számítva.

A trianoni békeszerződés előtt Udvarhely vármegye Udvarhelyi járásához tartozott.

"Az alig 20 házat számláló Jásfalva hagyományilag nevét onan vette, hogy régen a rabonbáni korban egy hires ijász nyerte e helyet jutalmul oly nyil lövésért, mely az ellenség vezérét teríté le. Utódai alapíták e falut, mely előbb Ijászfalva, később Jásfalva lett. 1584-n Petki János kap itten jóságot." – írja Orbán Balázs a *A Székelyföld leírásában*. 1992-ben 53-an éltek a faluban.

Kányád a Kelet-Erdélyi Udvarhely - szék délnyugati részében található, Székelyudvarhelytől 15 km-re, Székelykeresztúrtól pedig mintegy 25 km-re. A Hodos - pataka völgytükörjében „eldugottan” húzódik meg, 550-575 m tengerszint feletti magasságban. A legközelebbi községi központ Székelyderzs (5 km), Székelyudvarhelytől pedig 16 km-re fekszik.

Kányádban 306 ember él, köztük a nők vannak többen, 159-en, és közülük is a 65 év felettesek 65%-a özvegy. Ebből az adatból már sejthető, hogy itt mezőgazdaságból nem nagyon lehet megélni. Egyrészt kevesebb a férfi, másrészről a gazdasági területeken a vadak tönkreteszik a termést, már a házak közelébe eső területekre is bemerészkezdnek, így például kukoricát csak a háztájain vetnek, krumplit viszont annál inkább, hiszen az megmarad. Kányád különlegessége abban rejlik, hogy bár nem kevesebb mint nyolc falu alkotja, lakossága (az év eleji adatok szerint) alig

haladja meg az 1200-at, és ezzel a 23 udvarhelyszéki község közül az egyik legalacsonyabb létszámú település. (Egyedül a szomszédos Székelyderzsben laknak kevesebben, de ezt a községet alig két falu alkotja.)

A falu határában számos védett növény található: nárcisz, pünkösdi rózsa, lila vadliliom. Nevének eredete Kiss Lajos szerint a személynévként is használt „kánva” madárnévnek a -d képzősz származéka.

Kányád első írásos említése az 1332–1337 között készített pápai tizedjegyzékben maradt fenn. Kányád XVI–XVII. századi írott forrásait túlnyomó többségben a Mátyás király által elkezdett, majd a későbbiekben rendszeresített katonai jellegű székely összeírások képezik. Ezeket legtöbbször hadi szemlék alkalmával végezték el, vagy előre kijelölt biztosok készítették ezeket. A székekbe kiküldött személyek az adott napra maguk elé rendelték a falvak bíráit és esküdtjeit és ezek eskü alatt tettek vallomást településük minden rendű és rangú lakójáról, így a feltett kérdéseknek megfelelően készültek el az általános, a katonáltatás és az adókirovás céljából kezdeményezett névjegyzékek.

1567-ben elrendelte az országgyűlés az udvarhelyszéki porták összeírását, a 25 dénáros adó szedését megelőzően. Ez a fontos intézkedés mutatta a székelység vagyonerejét, a települések nevét és a kapuk számát is. A legkisebb községekben a kapuk száma 1 – 10, a közepesekben 15 – 40, a legnagyobbakban 40 – 60 kapu volt (Ders 45 portával szerepel). Ebben az összeírásban szerepel Kanijad 24 portával. Érdemes megemlítenünk, hogy a porta jelentése folyton változott. Sokszor – a XVI–XVII. században – néhány évenként. Fontos, hogy a papok, malmok, bírók, iskolamesterek, disznópásztorok stb. időnként adómentesek, és még lényegesebb, hogy a török sarcolása, árvíz, vagy a település leégeése utáni években az egész falu vagy a leégett házai adómentességet kaptak, azaz az adóösszeírásban nem szerepelnek, így tűnhet túl kicsinek a lakosság.

A középkori Kányád és Udvarhelyszék egyház- és művelődéstörténetének egyik kiemelkedő emléke egy 1515-ben megjelent prédikáció-gyűjteményhez kapcsolódik. A kötetben található legrégebbi, leghosszabb összefüggő kézírásos szöveg magyar nyelvű Mária-imádság, melynek záradékából kiderül, hogy a kötet legelső tulajdonosa 1524-ben Érsiki György kányádi pap volt. A prédikáció-gyűjtemény 1545-ben György dályai pap tulajdonába, majd a kányádi származású Miklós muzsnai paphoz került. A „Kányádi Töredék” azért is jelentős a középkori Udvarhelyszék egyháztörténetének vonatkozásában, mert közvetett módon a pálosokkal hozható kapcsolatba (ugyanez a Mária-imádság a 15. századi Göttei Kódexben is megtalálható, amely magyarországi pálosoké volt). Pálos szerzetesek jelenlétére a Székelyföldön történeti források nem utalnak, Kányádtól délre viszont nem messze fekszik az egyelőre tisztázatlan néveredetű Pálos helység (első említése 1298-ból ismert), és – bár értesülései nem minden esetben megbízhatók – Orbán Balázs is arra utal, hogy a két falu közt templomot a hagyomány szerint „... még a fehérbarátok – kiknek ottan kolostora volt – építették”. Ha pálos kolostorra nem is, de pálos műveltségű vagy múltú kányádi papokra joggal gondolhatunk a fenti adatok alapján.

2005. és 2006. májusában Sófalvi András vezetésével a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum a székelykeresztúri Molnár István Múzeum együttműködésével és a kolozsvári

Babeş Bolyai Tudományegyetem történész-régész hallgatóival együtt lelementő feltárást folytatott a Kányád és Jásfalva közti „Régi Templom” (v. „Régi temető”) dűlőben a két falu középkori és kora újkori templománál.

Középkori (udvar)ház nyomai Virágkertben:

1984. november végén Derzsi Pál nagygalambfalvi tanító jelentette a székelykeresztúri Múzeumnak, hogy Kányád határában töredékes kályhacsempékre bukkant. A székelykeresztúri múzeum akkorai régésze, Benkő Elek és Székely Attila kimentek a helyszínrre, december 4.-én, ahol Derzsi Pál csaknem ép, kiegészíthető kályhacsempéket adott át a múzeumnak. 1985. júliusában egy rövid lelementőásatást folytattak, két kis szelvénnyel. Egy 15-16. századi földfelszínre rakott épületet tártak fel, melynek döngölt agyagpadlója alatt a laza föld miatt a ház építői egy lebontott 15. századi kályha csempéit és kályhaszemeit helyezték padlóalapozásnak.

Agyagfalva - Székelyudvarhelytől 12 km-re délnyugatra, a Bögözi-medence területén, a Fancsika-patak völgyének északi kijáratánál fekszik.

Ősi székely falu, a falutól a Nagy-Küküllő felé északra elterülő rét a székelység ősi gyülekezőhelye. 1506-ban itt alkotta meg nemzeti törvényeit a székelység.

Az 1848. október 16-17-i székely nemzetgyűlés színhelye, amely elrendelte a népfelkelést.

Az Agyagfalvi Székely Nemzeti Gyűlés 1848. október 16.

A történeti Erdély magyarságának mintegy felét kitevő székelység 1848 tavaszán lelkesedéssel kapcsolódott be a magyar forradalomba. Elfogadta a pesti március 15-i Tizenkét Pontot, amelyekhez hozzáfűzte a maga sajátos kívánságait.

A székelység szerette volna elérni a terhes határőri rendszer és a jobbágyviszonyok azonnali eltörlését, az emberek törvény előtti egyenlőségét s a közteherviselés késedelem nélküli megvalósítását. A határőri katonai rendszer nagy terheket rótt a családokra, a marosszéki és udvarhelyszéki szabad székelység az osztrák uralom idején elveszette eddigi jogainak nagy részét s amiatt volt elégedetlen.

Nemzeti gyűlés tartásának a gondolata már tavasszal felvetődött a székelység körében, de akkor elmaradt. Azonban összel, polgárháborús hangulat kialakulása után a tanácskozásra valamilyen formában és valahol feltétlen sort kellett keríteni. A székelységnek ugyanis sorsdöntő kérdésekben kellett állást foglalnia, meg kellett határozni a székelység helyét a magyar forradalom és a kibontakozóban lévő osztrák ellenforradalom viszonyában, részvételét a magyar szabadságharcban, s különösen az erdélyi magyarság önvédelmi harcában, kifejezésre kellett juttatnia az erdélyi társnápek iránti békés szándékát.

A székelyek nagy gyűlését Marosszék egyik országgylési képviselője, Berzenczey László kormánybiztos hívta össze. Berzenczey felhívása három pontba jelölte ki a nemzeti gyűlés célját:

1. egy három személyből álló ideiglenes székely kormány alakítása, mely a magyar minisztérium fennhatósága alatt a Székelyföld polgári és katonai ügyeit intézi
2. egy székely nemzeti katonai tabor szervezése
3. a székely nemzet régi szabadságának visszaszerzéséről való tanácskozás.

A felhívás 50 esztendős korig minden székely férfiú, beleértve a katonai alakulatokat és tiszteket az Agyagfalva melletti rétre hív október 16-ra, hogy ott határozzanak a Habsburg ellenes önvédelmi harc ügyében.

Miért esett a választás Agyagfalvára?

A Nagy-Küküllő partján Székelyudvarhelytől nem messze fekvő Agyagfalva a székelység lakta területek közepére táján fekszik. A hely megválasztásában mégsem a földrajzi szempont volt a döntő, hanem a történelmi hagyomány. Ugyanis itt tartották századokkal korábban a legnevezetesebb székely nemzetgyűléseket, hogy a közügyeket megtárgyalják s törvényeket hozzanak.

A felhívást nagy lelkesedéssel fogadták az egész Székelyföldön, s már október első napjaiban megkezdődtek a gyűlés előkészületei.

Október 13-án elindult a székely székek népe. Csíkból és Háromszékről mintegy 15-15 ezer fő, Udvarhelyszékről mintegy 20-25 ezer fő, Marosszékről, a Kis-Küküllő és Nyárád völgyéből minden falu népes küldöttsége s így mintegy 60.000 ember vehetett részt ezen a történelmi nevezetességű eseményen. Ott voltak a székek vezetői is. Háromszékről Berde Mózes és Demeter József kormánybiztosok, Csíkból Mikó Mihály kormánybiztos és Gál Sándor százados és Udvarhelyszékről az ugyancsak kormánybiztos szerepet betöltő ifj. Bethlem János.

Agyagfalván az események középpontjába a gyűlést szervező Berzenczey állt, akit a csíki származású, de már általánosan ismert Gál Sándor mindenben támogatott. A főkormányszék jelöltjét, gróf Mikó Imrét választotta meg elnökének a székely népgyűlés. Az előterjesztések pontját képezte a szász és román nemzetekhez intézett felhívás, amely kifejtette és az erdélyi nemzetek tudomására hozta: a székely nép azért gyűlt össze Agyagfalva terére, hogy arról tanácskozzon „miként lehessen testvériesen helyreállítani a békét, s ennek áldásaiban megvédeni a királyi széket s az ország megtámadott belcsendét.” A gyűlésre összeült székelység - folytatódik az erdélyi népekhez intézett proklamáció - kész oltalmazni a népek kivívott szabadságát, ezért elvárja mind a szászoktól, mind a románoktól, hogy „keblükben minden törvényellenes bűjtogatásokat megszüntetvén, a bűjtogatókkal statárialiter bánjanak”, fogadják el a király által szentesített uniót, engedelmeskedjenek a független magyar minisztériumnak, katonával és pénzzel segítsék az országot.

A második és harmadik napon, október 17-én és 18-án kizárálag az önvédelem ügyével foglalkoztak. Abban mindenki szót értett, hogy azonnali cselekvésre van szükség, de annak módját illetőleg nagymértékben különböztek a vélemények.

Végül a Székely Nemzeti Gyűlés az azonnali harcba indulás mellett döntött. Sajnos a sikeres kezdet után súlyos vereség következett, amely a székely tábor széthullásához vezetett. Az Agyagfalvi Székely Nemzeti Gyűlés jelölte ki véglegesen a székelység helyét a magyar polgári nemzetben, ezért az 1848-as magyar forradalmat jelentős székelyföldi eseménynek kell tartanunk.

Az agyagfalvi emlékmű története

Az 1973-as év az 1848-as népgyűlés 125-dik évfordulóját fémjelezte.

Az idősebb nemzedék még emlékezett a centenáriumi ünnepségre, amikor kopjafát állítottak az agyagfalvi rétre. Ez a kopjafa elkoradt. Idős Hegyi István 1973 tavaszán újat készített helyébe.

Az évforduló közeledtén azonban felvetődött az 1848-as népgyűlés jelentőségéhez méltó és maradandó emlékmű állításának gondolata. Szervező bizottság alakult, elképzelésük az volt, hogy terméskőből emeljenek emlékoszlopot. A felállítandó oszlopot az 1848-as forradalom vezéregyéniségeinek alakjait ábrázoló kopjafát megorokíteni. Az oszlopra az október 16-17-i kiáltvány háromnyelvű szövegét terveztek. Az emléktáblák öntését a székelyudvarhelyi Gábor Áron Szövetkezet dolgozói végezték. A sziklatomböket, amelyeket a hargitai sziklákból hasítottak ki, és amelyek egyenként 40 tonnát nyomtak, le is szállították, de szemet szűrt az akkori hatalmasságoknak és eltávolították onnan. A hatalom tehát leállította az első próbálkozásokat. 1978-ban megszületett egy újabb elképzelés az emlékmű felállítására. A Megyei Bizottság pályázatot hirdetett egy szoborcsoporthoz megalkotására. A pályázaton néhai Kulcsár Béla szobrászművész tervezet fogadták el. Kivitelezésével Hunyadi László és Kiss Levente marosvásárhelyi szobrászokat bízták meg. Az alapozási munka terve 1978 késő őszére készült el. Az agyagfalvi TSz kőműves csoportja meg is kezdte az alapzat elkészítését, de anyaghány miatt leálltak. Az alap elkészítése hosszas huzavona után 1980-ban fejeződik be. Ezután helyezték el a szoborcsoportot, amely előkészítése Borszéken a travetin bányánál történt és kezdetődött meg a szobrászok munkája. A két művész 1982-ben fejezte be az alakok és a hátteret alkotó lángnyelv kidolgozását. A vitát a szoborcsoporthoz kerülő szöveg váltotta ki. Az eredeti 1848-as kiáltványból vett idézetet megörökítő emléktáblákat nem engedélyezték feltenni. Arra utasították a szervező bizottságot, hogy olvassák be, de az utasítást nem hajtották végre, az emléktáblákat elásták az agyagfalvi határban. Végül a párt által jóváhagyott kétnyelvű szöveg került a táblára: „Ezen emlékmű a székelyeknek és románoknak a társadalmi és nemzeti elnyomás ellen az igazságért és szabadságért, az 1848-as forradalom idején. Ezen az ősi román földön vívott közös harcának tiszteletére emeltetett 1980. december”. Azonban hiába készült el az emlékmű, a felavatása elmaradt. 1990. október 16-án előkerülnek az elásott táblák, elhelyezik az emlékműre és megtörténik az avató ünnepség.

Décsfalvának sohasem volt temploma. A falu 1566-ban jelentkezik Dechfalva, 1602-ben Décsfalva néven már. 1992-ben 176 magyar lakott itt, akik túlnyomó többségben reformátusok voltak.

Nagygalambfalva Székelykeresztúrtól 10 km-re keletre a Nagy-Küküllő középső szakaszán, annak jobb partján a Nagygalambfalvi völgymedencében terül el. Bögözhöz tartozott, 2004-ben vált ismét önálló községgé. A település első írásos említése a korabeli dokumentumok szerint 1333-ra tehető, ahol villa Galamb (Salonub) néven szerepelt. Az 1334-es pápai tizedjegyzékben már villa Galomb formában említették. 1459-ben Galambfalva néven jegyezték be, az 1570-es regestrumban Nagy Galombfava néven 31 kapuval jelent meg, 1602-ben Nagy Galambfalva volt a neve.

A templom építési ideje a román kori stíluselemek szerint, a 13-14. század fordulójára tehető. A hajója is ugyanabban a korban készült, de az átmeneti gótika jelei is fellelhetők rajta. Nagygalambfalva templomának második építési szakasza már az érett gótika idejére esik. Akkor sokszögzáródású, támpillérsoros, bordás kerestboltozatú szentély épült, amely a lándzsai részben ablakok, a bordaprofilok, az Anjou-liliomos címerpajzs tanúsága szerint a 14. század közepén készült el. A harmadik, késő gótikus építkezési szakasz idején, a 15. század második felében, vagy a 16. század elején a hajó kapott boltozatot. A hajó boltozatát 1789-ben kazettás mennyezettel helyettesítették. 1816-ban a diadalív lebontották, a szentély bordás boltozatát szintén kazettás mennyezet váltotta fel.

A hajó északi falán a 14. század utolsó negyedében készült freskók láthatók. Az 1970-ben feltárt falaképek közül az első a betegeket ápoló Árpád-házi Szent Erzsébetet ábrázolja. A négyalakos kompozíció jobb oldalán sugaras glóriával, Erzsébet alakja látható, vörös palástja alatt apró piros mintával díszített szürke ruhát visel. Előtte egy beteg ül, akire egy hosszú ruhás lány vizet tölt egy korsóból. A kép másik oldalán egy ágyban fekvő alakja körvonalaikból, fölötte felhőből alányúló, glóriás Istenkéz látszik.

A második kép Mária megkoronázása Krisztus és angyalok környezetében. Az ötalakos kompozíció középpontjában a korona alatt fejét lehajtó Mária ül, kezét öleiben pihenteti, fejét és testét fehér köpeny fedi, alatta vörös színű ruhát visel. Mellette a feléje forduló, ülő Krisztus alakja látszik, akinek glóriáját levélszirmokká alakított sugarak alkotják. A fő alakot zenélő angyalok veszik körül, jobbra két glóriás, kiterjesztett szárnyú angyal, az egyik hegedűt, a másik lantot tart a kezében. A kép bal oldalán kilencsípű orgonán játszó, angyal látható, az orgonasípok emelkedő sora kilep a keretdísze. A jelenet hátttere sötétkék.

A harmadik kép Szent Dorottyát ábrázolja, amint kosarat nyújt a glóriás Jézus felé. A falkép a mellette lévő repedés miatt sérültebb az előbbieknél. A háttér felső fele világoskék, alsó része okker és szürke. A rózsaág, Dorotya palástjának szegélye és cipője a belső keretvonalon túlra nyúlik.

Mindhárom jelenet nagyon jól komponált, a díszes keretbe foglalt mezőket az alakok teljesen kitöltik.

Rák tava Nagygalambfalvától 2 km-re északra, 600 m tengerszint feletti magasságban található, a Zavaros patak gyűjtőmedencéjében. A tavat nyugaton a Kerekmező (470 m), északnyugaton a Szekérvár teteje (788 m), északon a Hevedertető (841 m), és a mögötte magasodó a Rez tető (932 m), keleten a Sírai domb határolja.

A terület neogén kori üledékes kőzetekből épül fel, agyagmárga, közbe települve homokkő és

konglomerátumok alkotják, ezek a kőzetek hajlamosak a suvadásra, földcsuszamlásra. Ez történt a tó keletkezésekor is, amely a jégkorszak végére tehető, a szomszédos domboldalak megsúszásával kialakult a völgyben egy földtorlasz, meggátolva, hogy a völgyből lefolyjon a víz, így az feltöltődött. Idővel az erózió kikezdte a földtorlaszokat és a folygyülemllett víz egy része elfolyt.

A tó hosszúsága 250 m, szélessége 150 m, területe 3 ha, a hozzá tartozó területekkel együtt 10 ha. A mélysége változó a nyílt vízen 4-7 m, a zsombékos, nádas részeken 3-4 m. A tó mélyén az iszap réteg hidrogén-szulfidot tartalmaz.

A tavat és környékét, 10 ha területet védetté nyilvánítottak.

A tó és környéke sok ritka növénynek ad otthont, ilyen pl. a fürtös lizinka (*Lysimachia thyrsiflora*) és a vidrafű (*Menyanthes trifoliata*), amelyek ritka jégkorszaki maradvány növény fajok.

Betfalva közigazgatásilag 2004-ig Bögöz része volt, azóta Székelykeresztúrhoz tartozik. Területén őskori, bronzkori és népvándorlás-kori cserepek kerültek elő. A Küküllő partján 8. századi település nyomait tárták fel. A mai települést 1519-ben Bethffalwa néven említik. 19. században a Mezőségről román telepeseket hoztak ide. A trianoni békeszerződésig Udvarhely vármegye Székelykeresztúri járásához tartozott.

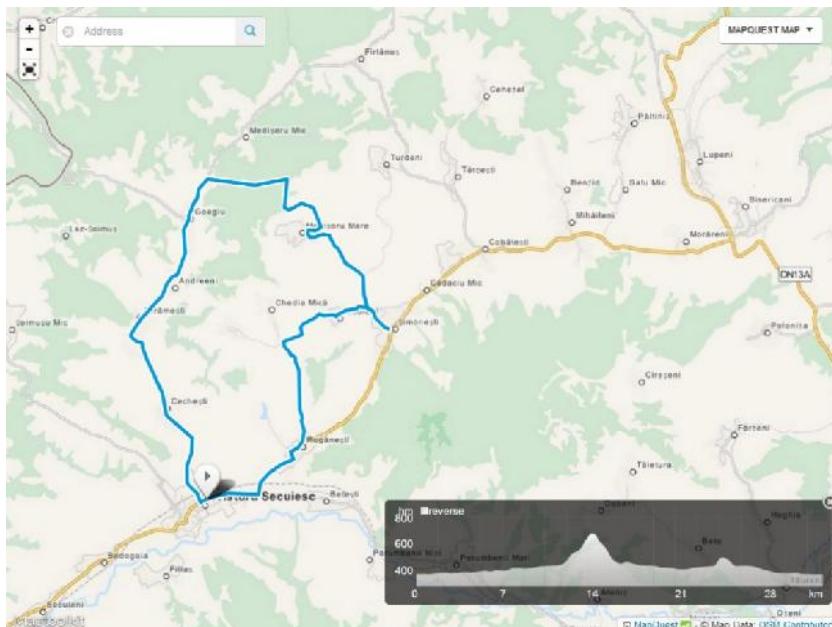
Itt született 1883-ban Tompa László költő.

A Bíró és a Sebestyén kúria a 19. században épült barokk stílusban. A Bíró-kúria az államosítás után a fiatalfai állami gazdaság farmjának székháza lett, majd területcsérével, a földekkel együtt, a tétesz használta. Később a kúria állatátvevő központ lett. Az utóbbi kapcsán meg kell jegyeznünk, hogy Miklósi Ferencnek, a központ akkori vezetőjének köszönhető, hogy a kúria nem ment tönkre. 1975-ben sikeres nagyjavítást kieszközölnie a kastélyon.

Udvarhelyszék

3. nap: Székelykeresztúr - Csehétfalva - Szentábrahám - Magyarandrásfalva - Gagy - Nagymedesér - Nagykadács - Kiskadács - Siménfalva - Székelyszentmiklós - Kiskede - Nagykede - Rugonfalva - Székelykeresztúr

Udvarhelyszék

Nagymedesér a Nyikómente mellékvölgyében megbúvó kis falu 515 m magasan fekszik a tengersháttól. Keleten Tordátfalva, északon Kismedesér, délen Székelyszentmiklós határolja.

Nagymedesér vagy Medesér két XIII. századbeli helységen (Körtvefa, Szénakert) települt. A két középkori falu eltűnése a tatárjárás idejével magyarázható. A tatárdúlást túlélők védettebb helyre menekültek, s a megmaradt lakók alapították Nagymedesért.

A medesér szó eredetileg pataknev. A kisebb vízfolyásos ér, patak időnként kiszáradó medrű volt:

innen az elnevezés. A nagy jelzőt a Székelykeresztúr vidékéhez tartozó Kismedesér újkori falujától való megkülönböztetéseként kapta. Az első írásos feljegyzés a faluról 1566-ból származik. Ekkor János Zsigmond hadában „Meddeser” 10 lófővel szerepelt.

A színmagyar őszlakosság 147 főre rúg. A falu lakossága unitárius. A XII. században római katolikus Nagymedesérnek nem volt temploma, Székelyszentmiklós filiájaként működött. Az 1600-as évek elején önállósult és a XVIII. században unitárius anyaegyház lett. A régi, késő-középkori, kőből épített, zsindellyel fedett unitárius templomot 1805-ben építették újra. Megtartották a két gótikus kapuzatot (egy félköríves késő gótikust és egy csúcsívest az érett gótika korából), melyeket a torony külső bejáratába és toronyból a hajóba nyíló bejáratba helyezték el. A mai kazettás mennyezetet 1810-ből való. A XIX. századba épült templom Hargita megye műemlékeként szerepel. Egyedi látványosságot nyújt még a templom tornyában egyik bizonyíthatóan legrégebbi (1496) harangja is.

Kiskede a Kedei - patak völgyfőjébe a Medeséri - tető déli előterébe, a tengerszíntől 500-525 m magasságban fekszik Nagykede ikerfalvaként. Keleten Székelyszentmiklós, nyugaton Nagykede, délen Rugonfalva határolja. A falu belterülete alig 36 hektár, amit túlnyomó részt fátlan dombok ölelnek körül. A Kedei - patak kiszáradása miatt a lakosság ivóvíz hiánnal küzd.

Az első írásos feljegyzés a településről 1567-ből származik Kus Kede, Kws Kede, Kiskele névalakban.

A lakosság 73 személyből áll, 71 magyar és 2 román ajkúból. Vallási megoszlás szerint az unitáriusok vannak többségben, őket követik a reformátusok és más vallásúak.

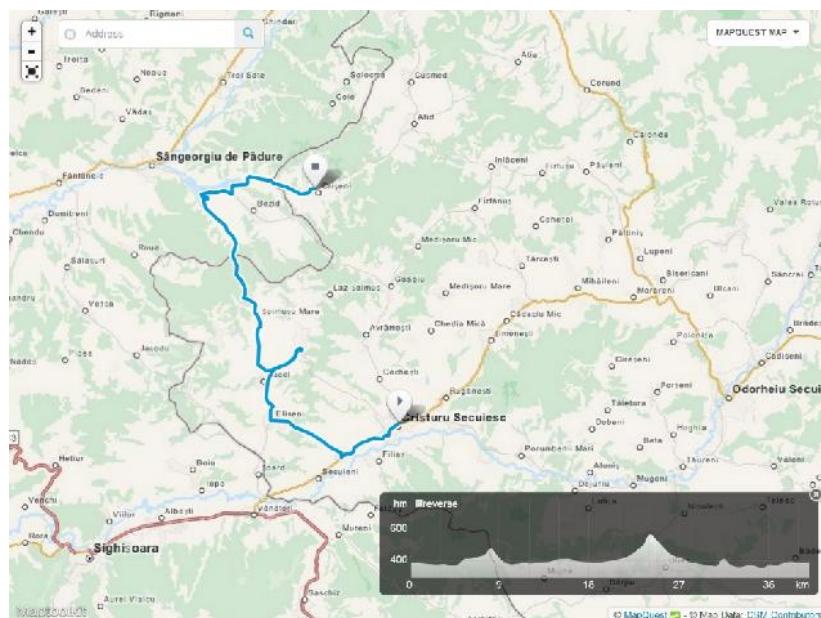
A középkorban tisztta katolikus falu a reformáció korában válik unitáriussá. A szintén többségébe unitáriussá lett Nagykedével együtt építettek a két falu közötti Templomdombra templomot. Így a két település egy egyházközséget alkot, amely 1816-ban nyerte el önállóságát Székelyszentmiklóssal szemben.

Hiteles adatok szerint 1723-ban már létezett a templom, 1900-ban újraépítették fából, egyszerű, sima vonalú új reneszánsz modorban. Kék színben pompázó mennyezett fakazettás. Az 1828-ban vásárolt, kemény cserefából készült haranglábat a templom déli oldalára építették.

Nagykede - Rugonfalvától északra a Kedei - patak suvadásos völgyfőjében, szélvédett területen fekszik Kiskele ikerfalvaként. Nagykede a neve ellenére kisebb, mint Kiskele. Az 500 m hosszú falu Felszegre és Alszegre tagolódik két utcával. A vízhiánnyal küzködő településtől keletre gázszonát mélyítettek az 1980-as évek elején.

Összesen 25 lakossal rendelkezik, ebből 24 magyar és 1 román ajkú. Vallási megoszlás szerint az unitáriusok vannak többségben, őket követik a reformátusok.

4. nap: Székelykeresztúr - Alsóboldogfalva - Székelyszenterzsébet - Románandrásfalva - Nagysolymos - Bözödi-tó - Kőrispatak

Székelykeresztúr három település Keresztúrfalva, Keresztúr /mező/város és Timafalva 1884-be történt egybeolvadása hozta létre. Ehhez csatlakoztak a jelen korban (1926) Fiátfalva, majd (2004) Betfalva. Névadója a Szent Kereszt (Santa Croce). Annak középkorban szokásos urazása Domine Croce, Kereszt Úr szolgáltatta a helységnévét. Alátámasztja ezt a Római Katolikus Plébániatemplom védőszentje is, a Szent Kereszt. Ugyanakkor a helység fölött magasodó "Jézuskiáltó" és a rajta álló kereszt is a város nevével van összefüggésben. A "székely" előnevet elsőként egy 1548-ban keltezett irat tartalmazza. Ezt a jelzőt a szentiván Magyarország közel félszáz hasonló nevű településének megkülönböztetési igénye indokolta.

Székelykeresztúr az Erdélyi medence keleti szélén, a Küküllő menti dombságon peremén, a Nagyküküllőbe ömlő Gagy-vize és a Szőke-Nyikó által kialakított hordalékkúpon, 390 m tengerszintfeletti magasságban fekszik.

Itt építették fel az egész Erdőhát - Keresztúr - Udvarhely környéke és a Homoródremete legnagyobb plébániatemplomát. Az első régészeti adatunk Szent István korára keltezhető (Gyárfáskert-Hajnal negyed). Írott forrásaink csak a XIV. századtól vannak a telpülésről. A régészeti kutatás alapján az 1200-as évek körteli leletanyag ugrásszerűen megnövekszik és a Gimnáziumkerttől a Róm. Kat. Templomig húzódó területen. Valószínűleg ekkor érkezett a magyarság székhelye helyszékükbe (és a vidékre). Teljesen megváltoztatták a település rendjét, de magyar kultúrával rendelkeztek és magyarul beszéltek. Ennek bizonyítéka: a más helyre való telepedés, ugyanolyan régészeti anyag léte mint a korabeli ország más területein és színmagyar dülőnevek (a szláv luka-lok = legelő szó is egy magyarosított, de hozott szóra utal). Ők a templomépítők.

Nem véletlen tehát, hogy helységünk első írásos említésekor - 1333-ban - a kereszttúri Jakab pap fizette a fentemlített tájegység legnagyobb pápai tizedét (23 báni dénárt - amikor Udvarhely csak 17-et). Ugyanakkor a második alkalommal bejegyzés első soraiban ezt olvashatjuk: "in primis" = elsőnek is. Ez kézenfekvő utalás arra, hogy a környék papjai, a legfontosabb egyházközségbe állomásosó megbízottaknak hozták a befizetési kötelezettségeiket.

Erdély szempontjából kiemelkedően fontos esemény zajlott le Keresztről 1605 február 1-én. A székely főemberek itt választották "székely ispánán" (comes sicutorum) Bocskai Istvánt (csak ezután választhatották Nyárádszeredán Erdély fejedelmévé). Ez a dátum egyuttal a református vallás térványerésének évszáma is lehet.

Jelentős eseményünk az 1793-ban alapított Unitárius gimnázium és az azt megelőző templomépítés. Ez utóbbit a katolikusok 1767-ben történt templomvisszafoglalása okozta. A gimnázium alapítása viszont nem csak Keresztről és környéke, hanem a Székelyföld jelentős részének fontos oktatási intézmény létrehozását jelentett. Fontos szerepet játszott az 1848-49-es Forradalom és Szabadságharc és az ezt követő Makk-féle összeesküvű szellemi előkészítésében.

Az 1867-es kiegyezés itt is erőteljes polgárosodás útját nyitotta meg. 1870-ben Állami Tanítóképző kezdi meg működését. A gazdasági élet fellendülését segtette az 1888-ban átadott Székely szárnnyasút. 1902-ban Kender és Lenfeldolgozó üzem épült. Művelődési társaságok, kaszinók jönnek létre. A korszak nyomai jelentős építményeiben máig láthatóak.

Ezt a lendületes fejlődést törte meg a I. Világháború, amiért 144 halottal kellett fizetni. Az ezt követő Trianoni békediktátum következményeként a román állami hatóságok megszüntették az anyanyelvi elemi oktatást (1919. december 1.) és a magyar tanítóképzést (1935).

A székelykeresztről vajgyár 1937-ben épült, '38-tól üzemelt. Az 1948-as államosításig szövetkezeti tulajdonban működött, és termékeit külföldön is értékesítették. Az államosítás után megnövelték kapacitását, és a rendszerváltásig a csíkszeredai Hargita Tejipari Vállalat alegységeként működött, napi 40 ezer liter tejet dolgoztak fel benne. 1989 után privatizálták, és az évek során a fenti tejmennyiséggel egyre csökkent. Az új tulajdonos eladt a gyárat egy multinacionális cégnak, amelynek nem az előállítás volt a célja, hanem az

ingatlan értékesítése, így a termelés fokozatosan leállt, majd 2010. április 1-jén bezárták a feldolgozót. A Nagy-Küküllő Mezőgazdasági Szövetkezet 2011 februárjában alakult, de az alapítói már 2010 júniusában elkezdtek szervezkedni. A szövetség kialakulását és növekedését a feldolgozóipar koncentrálódása, a multinacionális kereskedelmi láncok agresszív üzletpolitikája és az érdekképviselet hiányából adódó termelői ellehetetlenülés induálta.

A Székelykeresztúr és Székelyudvarhely környéki mintegy ötszáz tejtermelő család, mint tulajdonos bele tud szólni az ár alakításába, a szövetkezet sorsába, a döntéshozatalba. A szövetkezetben valamennyi tagnak egy szavazata van, ami azt jelenti, hogy senki nem tudja magának megkaparintani a többségi tulajdonat. Ez az összefogás országos premiernek számít.

A Keresztúr és Udvarhely környéki szarvasmarhatartókat, érdekvédelmi egyesületeket és közbirtokosságokat tömörítő Nagy-Küküllő Mezőgazdasági Szövetkezet a tagdíjakból, bankhitelből, valamint Hargita Megye Tanácsa és a magyarországi Vidékfejlesztési Minisztérium támogatásával megvásárolta a 2010-ben bezárt keresztúri vajgyárat, így a gazdák tulajdonosaivá váltak egy nagy kapacitású tejfeldolgozó üzemmnek, így egyszerű tejtermelőkből tejfeldolgozókká és tejtermék-értékesítőkké váltak. A több mint 500 ezer eurós adásvételt még egy ugyanekkor értékű fejlesztés – gép- és szállítóeszköz-vásárlás – követte. Ezzel a beruházással a termelői csoportok tekintetében egyedülálló feldolgozói kapacitás jutott termelői integrációba, esélyt adva a tejtermelő ágazat versenyképességének megmaradására. A beruházás mintegy ötszáz gazdacsaládnak jelenthet biztos megélhetést és lehetőséget, érvényesülést a szülőföldön. Az egymillió euró értékű befektetés nem minden nap lépés az ország gazdатársadalmának életében. 2012 év végére befejeződtek a felújítási munkálatok, így 2013 januárjában kezdődhetett meg az érdemi termelés az üzemben.

Udvarhelyszék

Alsóboldogfalva Székelykeresztúrtól 3 km-re nyugatra a Nagy-Küküllő jobb partján fekszik. Nevét a középkorban a Boldogasszonynak szentelt templomáról kapta. A hagyomány szerint a falu lakói eredetileg a Torna-patak menti Kisgörgényben laktak, de ez a tatájráskor elpusztult. Ma ezt a helyet Komlós tövisének nevezik. 1910-ben 710 magyar lakosa volt. 1992-ben 778 lakosából 740 magyar, 21 cigány és 8 román volt. A trianoni békeszerződésig Udvarhely vármegye Székelykeresztúri járásához tartozott.

Székelyszenterzsébet Udvarhelyszék dél-nyugati csúcskében az Orbán Balázs által Székely Partiumnak nevezett területen, a Nagy-Küküllőbe ömlő Mogyorós patak két oldalán, 358-400 m tengerszint feletti magasságban fekszik. Székelyszenterzsébet első írásos említése az 1332-1337-es pápai tizedjegyzékben szerepel.

A falu 1940-1945 között Nagyküküllő vármegyehez tartozott, Héjjasfalva községközponttal, majd 1945-ben visszacsatolták Udvarhely megyéhez. Székelyszenterzsébet önálló község volt, bíró, kisbíró és az esküdtek vezetésével. A Maros-Magyar Autonóm Tartomány felbomlása után, a megyésítés alkalmával, Székelyszenterzsébet Újszékely községhez tartozott. Újszékely és Románandrásfalva község összevonásával 1988-ban Székelyszenterzsébet községgközpont lesz. 1990-ben se szó se beszéd, Románandrásfalvához csatolják, bizonyos személyek közbejárásával. Napjainkban Újszékely községhez tartozik.

Székelyszenterzsébet nevét régi temploma védőszentjéről, Árpád-házi Szent Erzsébetről kapta. Erzsébet II. András magyar király lánya, aki már 15 évesen a türingiai örgród felesége. Már 19 évesen özvegy és 24 évesen hal meg Marburgban. A szegények védőszentje.

Várhegy. A monda szerint ennek a hegyek a tetején egy vár állott. A vár egy alagúttal össze volt kötve a falu templomának tornyával. Amikor a toronyból meglátták az ellenség közeledtét, figyelmeztették a falut; lakói az alagúton át a várba menekültek, ahol védelmet találtak. Dr. Molnár István a székelykeresztúri Múzeumtól a hegyen ásatásokat végzett, de vár maradványra nem bukkant. Szerinte csak megfigyelő pont lehetett itt.

1884-1889-ben tagosítottak székelyszenterzsébeti határt és kialakult a hármashatárrendszer. Ennek egyetlen hátránya az volt, hogy a kis terüettel rendelkező gazdák egy helybe kapták meg földterületüket és így nem részesülhettek az ingyenes állatlegettétesben az ugaron. Kicsiny földjüket maximálisan kihasználták és így a földek termőképessége egyre gyengült. Néhány ilyen elszegényedett kisgazda, hogy családjá megelhetését biztosíthassa, és földet tudjon venni, a tengerentúra. Amerikába ment dolgozni. Névszerint csak kettőt ismertünk, Méra Mihályt és Szakács Mózest. Az 1890-es évek elején hazatértek annyi pénzt hoztak, hogy kifizették adósságaikat és még némi földet vásároltak. Újra útrakészültek Amerika felé. A faluból több mint húszan akartak csatlakozni hozzájuk. Benedek Elekhez is eljutott a tömeges kivándorlani készülök híre. Egyik munkatársát, Barabás Endrét, a székelykeresztúri tanítóképző tanárát küldte Szenterzsébetre, hogy tudósítást írjon lapjának. Ő beszélgetett Szakács Mózzel az amerikai tapasztalatokról. Szakácsék Hamburgban ülték hajóra, onnan Clevelandbe, majd Castelba utaztak. Különböző vasgyárákban dolgoztak. Munkájukat megfizették, de napi tizenkét órát dolgoztak még ünnepnapokon is, egészségtelen körülmények között, idegenekkel együtt. Szakács nem biztatta falusfeleit a kivándorlásra, sőt tisztegesen megmondta, hogy „megátkozzátok azt a napot is, amelyiken születtek, ameddig megszokjátok Amerikában, ha megszokjátok.”

jövedelmező lett volna vállalkozása, jött az államosítás, és elvették tőle a kommunisták. Az amerikás magyarok minden szeretettel gondoltak szülőfalujukra. Az ōk segítségével sikerült új nagyharangot önteni a falunak. A rajta levő felirat a következõ: „Öntette a Székelyszenterzsébeti - Az Amerikai Magyar Ref. Testvérek Segítségével: Ref. Egyház, Nagy Géza lelkész Kálnoki Domokos gondnok, 1921 Seib R.T Nagyszeben” A II. Bécsi döntés után a falu várja a magyarok bevonulását. Nagy Ákos akkor református lelkész ünnepi istentiszteletet tart és kitűzi a magyar zászlót. Ámde a szomszéd falusi román értelmiségek kieszközölök, hogy a határ, módosítással, jóval fennebb északra a solymosi határhoz kerül. Bevonulnak a románok. Nagy Ákosnak azonnal menekülnie kell. A katonák az esti bálban megállítják a táncot, az egyik, azt mondván, hogy nyomja valami, lehúzza a csizmáját és letekeli lábáról a kapcának használt magyar zászlót. Ezzel a megaláztatással egy nehéz időszak kezdődik Szenterzsében. Megindul a mozgósítás. A katonák töleszik fiatalok nagy része átszökik Solymosba, azaz Magyarországra. Ők, mint magyar katonák vonulnak a frontra. Akik itthonról, mint román katonák kerültek a harctérre, azok nagy része nem tér haza. Kilenc személy tünt el a II. világháborúban, nem tudni hol estek el.

Az 1948-as államosítás után az országban és így Szenterzsében is, képzett szervezők hiányában, nem tudták elvenni egyszerre a gazdáktól az egyetlen megélhetést biztosító földet. Ezért létrehozták a kulákságot. Így akarták felszámolni a nagybirtokosok után a középparasztságot is. Az átlagos egy családra esõ földterület nyolc hektár volt. A kulákokra háromszoros adót róttak, meghatározták, hogy mit termeljenek, és mit adjanak le belőle. Többek között termelniük kellett tormát, köményt, ánizst, cikoriát vagy dohányt. Ünnepeken kirakták a kultúrházból és az iskolából is. A kulákokat munkaszolgálatos katonáknak vitték, a Duna- csatornához vagy bányákba.

Szenterzsébet lakosságát a reformáció az 1576-os években érintette, amikor a templomot, mint az unitárius, mint a református közösségek egyformán magának igényli, ugyanakkor erős a szombatos közösség is.

Mindezek ellenére 1902 januárjában huszonkét férfi indult útnak. Többen közülük a feleségeket is magukkal vitték, többek között Szabó Mózes és Székely János is. Ők az 1920-as években Chicagóból és Gypsum Ohio-ból már az ott született és iskolás gyerekekkel jöttek haza. Az Amerikából hazatért fiatalfalvi Burszán János, az eladósodott Orosz Páltól földeket vásárol és egy régi vízimalmot. A vízimalmot teljesen megújította, a patak medréit szabályozza, de mire

Újszékelyt követően, miután átléünk Maros megyébe, ha a híd előtt jobbra fordulunk, Küküllősárd (Soard) faluba érünk, majd továbbhaladva a poros, sáros, igencsak régen aszfaltozott, igazi falusi úton visszatérhetünk Hargita megyébe, Románandrásfalva vidékére. A községhez négy település tartozik: Székelyszenterzsébet, Hidegkút, valamint a Solymosok: **Nagysolymos** és **Kissolymos**.

A Solymosok és a sólymok. A falu néveredetéhez fűződő történet szerint Apafi Mihály 17. század végi uralkodása idején egy új adónemet vezettek be, melyet sólyomadónak neveztek, és amelyet a fejedelem udvarnak kellett befizetni, a fejedelem pedig a maga során továbbította ezt a „hatalmánakn”. 1701–1702 között a két Solymos településből huszonegy, Lövéte községből hétfő, Vargyasról öt, Sófárváról pedig ötvennyolc sólyomász fizette, avagy pontosabban törlesztette, sót – ha megengedik – „tenyészítette” ezt az adót. Hisz a középkorban a sólyomtenyésztés fejedelem foglalkozás volt, és egyben szórakozást is jelentett. Az adó törlesztésére kijelölt települések feladata volt évente leadni egy bizonyos számú sólymot, talán nyolcat. A két Solymos nevének eredete feltehetően ezen foglalkozásból származik, vagy a sólymok tenyésztséi helyéből következik, mindezekre vonatkozó hiteles feljegyzés nincs.

Van még egy legenda, amely a két falu nevéhez kötődik. Egy solymárnak csak két sólyma maradt, és szabadon engedte őket. A nagyobbik a nagysolymosi, a kisebbik pedig a

kissolymosi templom tornyára szállt rá. Ezért hívják az egyik falut Nagysolymosnak, a másikat pedig Kissolymosnak.

A legendáktól függetlenül tény, hogy a két település már régi idők óta lakott. A feljegyzésekben Kissolymos nevét először 1318-ben említi, az 1567-es adójegyzékben pedig 32 portával szerepel. A most Várhegynek nevezett rész tetején egykor vársszerű erődítmény állt, melyet a helybéliek Törökvárként ismernek, és Domán pasa várának tekintenek. Kissolymos a középkorban katolikus falu volt, a reformáció hatására pedig lakosainak nagy része áttért az unitárius vallásra. Jelenleg két temploma van: a reformátust először 1638-ban említik, az unitáriust pedig 1797 és 1811 között építették.

Nagysolymos a századok alatt több tűzvész pusztította. A legnagyobb faluégés, amiről adatok vannak, 1869. augusztus 3-án volt, aratás idején. A tűz Balázsi József nyitott tűzhelyéről pattant ki és terjedt szét, kb. 115 házat égett fel, ami a falu felét jelentette. Az itteni táj érdekessége, hogy Nagysolymos határán újból felfedezhetjük a Kőrispatakánál és Bözödnél észlelt Tündérek útját.

Nagysolymoson figyelmet érdemlő hely a Törökvár. A Nagy- és Kissolymos völgyét elválasztó Karisfal nevű hegyláncolat legmagasabb csúcsát Várhegynek nevezik. A hagyomány azt tartja, hogy itt a törököknek volt vára, hol egy hatalmas török pasa lakott, ki az egész vidéket rettegésben tartotta, s a szép nőket, ha módját ejthette, elrabolta. A csaknem megközelíthetetlen hegyen van a Kincseslyuk. Egy néhány öl mély, bánya szerű, emberkéz által kivájt üreg, hová a törökök roppant kincsüket elrejtették, melyet most bűvös bivalyok és agarak őriznek (a néphit szerint,) sőt azt is mondják, hogy ez az üreg messze elágazó tömkeleg volt, amely azonban összeszakadozott, s most az ott lévő roppant kincs örökre rejte van. E váról a törököt, a hagyomány szerint, a magyarok bejövetelükkor úzték el. A vár bevétele után, őseink a Nagysolymostól nyugatra eső Bálványos nevű helyen tettek győzelmi áldozatot.

A Bözödújfalus-i-víztározó (vagy röviden Bözödi-tó, románul: Lacul Bezd) egy mesterséges tó Erdélyben, Maros megyében, a Küsmöd folyón, a Kis-Küküllő egyik bal oldali mellékfolyóján. A tó helyén állt Bözödújfalu, amelyet a víz elárasztott és ma már csak néhány romos állapotban levő épület maradt meg a faluból.

A hivatalos álláspont szerint a tavat árvízvédelmi célból hozták létre, de sokak szerint a tervezett romániai falurombolás előhírnökének számított. A gátépítés 1975-ben kezdődött, 1977-ben leállt, de 1984-től újra beindult és 1992-ig a tó vízsztinte elérte a jelenlegi magasságot.

Eredetileg ideiglenes víztározóként kezdték építeni, amely csak az árvízhullámot fogta volna fel és nem árasztotta volna el Bözödújfalut. Építése alatt az egy bizonyos határérték alatti beruházásokat rendeletileg leállították. Ahhoz, hogy a munkálatakat folytathassák, a gátat áttervezték és a mögötte létrejött mesterséges tó medrébe Bözödújfalu is belekerült. A gát 625 m hosszú és 28 m magas.

Magas vízállásnál is látható, hogy az egykor falu fáinak csúcsai kilátszanak a vízből. Bizony, a kivitelező nem végzett jó munkát, a felduzzasztás előtt nem tisztította meg a terepet. Emiatt ma veszélyes a tavon a gumicsónakázás, de a fürdés is.

A tó mellett található Sükösd Árpád által 1995-ben emelt emlékmű, rajta a következő szöveggel: "A tó fenekén Bözödújfalu nyugszik, 180 házának volt lakói szétszórva a nagyvilágban ma is siratják. A diktatúra gonosz vérehajtóit lerombolták, és elárasztották, ezzel egy egyedülálló történelmi-vallási közösséget szüntettek meg, melyben különböző nemzetiségek és felekezetű családok éltek együtt évszázadokon át, egymást

tisztelve, és szeretve, példás békességen. Immár a katolikus, unitárius, görögkatolikus és a székely szombatosok fohászai örökre elnémultak. Legyen e hely a vallásbéke helye és szimbóluma."

Az egykor Bözödújfalu a Bözödről a Küsmöd-patak völgyébe települt családok alapították, első okiratos említése 1566-ból származik. Már a középkorban volt temploma, melynek híressége a bözödújfalusí Madonna volt. Ma római katolikus templom, amely azonban az unitárius templommal együtt víz alatt van.

A 17. századtól az erdői szombatosok felekezetének egyik fő helye volt. A falut 1910-ben még 679-en lakták, túlnyomórészt magyarok. 1939-ben építették ortodox templomát, de 1990-ben lebontották.

A Bözödújfalusí-víztározó építése 1988-ban kezdődött meg, így korábban, 1985-ben elkezdődött a falu kitelepítése. 1992-ben még 126 lakosa volt. 1994-re a falu két templomával együtt teljesen víz alá került, lakosai - ki hová tudott - elköltöztek. Mindössze 12 ház menekült meg az előtéštől, melyekben negyvenen laktak.

A falu első világháborús emlékművét 1996-ban kiemelték a vízből és a Tanorokba helyezték át. minden év augusztusának első szombatján a falu egykor lakói falatalálkozót tartanak. A falu különlegességét az adta, hogy katolikus, unitárius, ortodox és székely szombatos felekezet egyaránt megtalálható volt egy helyen.

A faluból megmaradt templomok (katolikus és unitárius) az évek során egyre rosszabb állapotba kerültek. A templomok cserepeit az a néhány cigány család használta fel, akik itt laknak. Tető nélküli a templomok lassan összeomlottak. Mára már a katolikus templom falát is széthordták a lakosok, csak a fehér torony maradt meg, mutatva: itt egykor falu volt. Az unitárius templom is hasonló képet mutat. A lakosok alacsony vízállásnál - ha szükség van rá - a templomokból viszik el a köveket. 2009-ben, egy nagy viharban összedőlt a katolikus templom tornyának teteje is.

Kőrispatak Kis-Küküllőbe ömlő Küsmőd-patak völgyében fekszik Etédtlől nyugatra 7 km-re. Udvarhelyszék egyik határszéli települése. A völgy két oldalát 550- 670 m-es dombok szegélyezik.

A falu a rajta keresztül folyó, kőrisfákkal szegélyezett patakról kapta nevét. A kőrispataki lakosság fő foglalkozása földművelés és állattenyésztés volt, jövedelempótló foglalkozás volt a tűzifaszállítás. Közel 150 éves múltra tekint vissza a népi kismesterségek terén a szalmakalap készítés (kalapkötés). 1879-ben, a faluban közel százan foglalkoztak szalmafonaással. Ma kevés az a család a faluban, aki ne ismerné a szalmafónás technikáját.

A Szalmakalap Múzeum 2001. július 21-én nyitotta meg kapuit ünnepélyes keretek között. Szőcs Lajos kőrispataki lakos akinek családja is szalmakalap-készítéssel foglalkozott, saját költségén vásárolt meg és újított fel egy hagyományos kőrispataki parasztházat, mely jelenleg a múzeumnak ad otthont.

Mint minden hagyományos mesterség, akár a szalmakalap-készítés, az elmúlt években hanyatlani kezdett, elsősorban ez volt az első indíték, hogy létrejöjjön ez az intézmény. A múzeum első szobájában az országban készült és viselt kalaptípusok kerülnek bemutatásra, a kalapkészítéshez szükséges munkagépekkel egy időben, ugyanakkor különféle szalmadíszek és használati tárgyak is várják az érdeklődőket.

Şiclod
Siklód

Atia
Atyha

7 km Crișeni
Kőrispatak

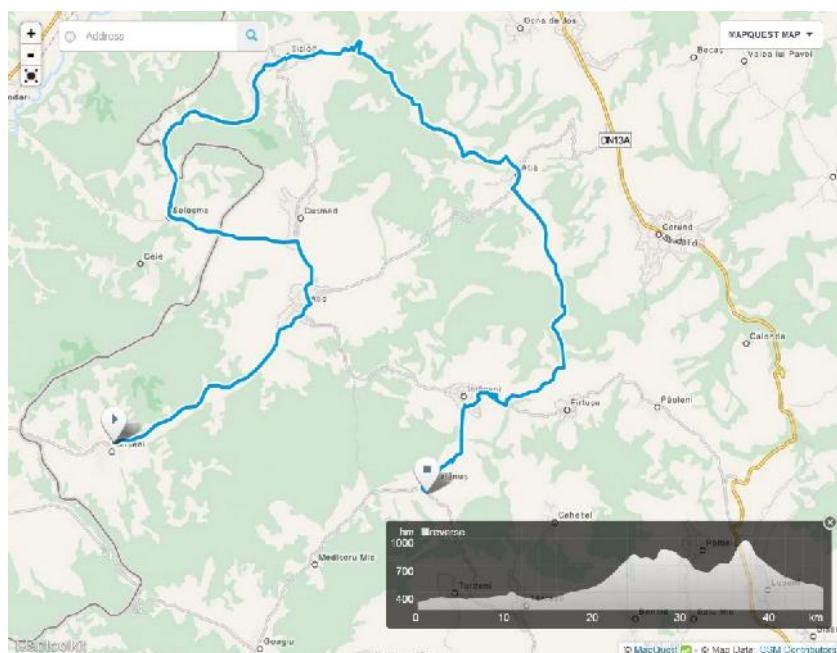
MUZEUL
PĂLĂRIILOR DE PAIE

7 km

CRİŞENI

SZALMAKALAP MÚZEUM
KÓRISPATAK

5. nap: Kőrispatak - Etéd - Küsmöd - Szolokma - Siklód - Atyha - Firtosváralja - Énlaka - Firtosmartonos

Etéd Székelykeresztúrtól 22 km-re északra a Küsmöd- és a Firtos patakának összefolyásánál az Etédi-medence kiszélesedő völgyiséjén fekszik. Neve a régi magyar Ete személynévből származik.

Etéd Gagy menti község, közel a bözödújfalu településhez. Ezt azért is érdemes megemlíteni, mert az etédi gáborcigányok adventisták, s dogmatikájuk több pontban egyezik a valamikori szombatosokéval, mindenekelőtt a szombat ünnepéle, az Oszövetség kiemelt szerepe s még egészségügyi törvényeik is, így disznóhúst nem esznek. Az adventizmus úgy terjedt el nálunk, hogy az első tériben a szombatosok hírére látogatott Erdélybe. Az első adventista gáborok a nyárádkarácsonyfalviak voltak még a hetvenes években, a mai napig a legerősebb közösségeük. A gáborcigányok széles karimájú kalapjukról ismeretesek Erdélyben, sokfelé élnek a nagyvárosokban is, Kolozsvárt, Temesvárt, Nagyvárad, Marosvásárhely és könyökükön, rézművességgükkel, bádogosságukkal túnnekk ki, s azzal, hogy szigorúan egymás közt házasodnak, anyanyelvük a romani nyelv ún. oláhcigány nyelvjárása. Nem vegyülnek sem más romával, de a magyarokkal sem. Jóhet bármilyen gazdag, művelt, elismert magyar férfi. Ha megszöökik mégis egy-egy lány - van rá példa -, akkor kitagadják, kiközösítik. Az adventista gábor nem iszik, nem dohányzik, nem mulatozik. Ez óriási különbség a többi gáborral szemben, azok a férfiak nagyon szeretnek ugyanis mulatni. Nem járnak táncolni sem, a fiatalok nem diszkóznak és nem beszélnek csúnyán, nem káromkodnak. A megtérés úgy folyt le, hogy a nyárádkarácsonyfalviak voltak az elsők, őrájuk pedig a többi gábor felnéz, egy felső rétegét képviselik a csoportnak. Mivel a kapcsolat szoros a gáborok között, a térités belső embereken át folyt. 1990 után megnyaladtak a határak, kijártak Magyarországra, és ott adventista közösségeket látogattak, többnyire ott keresztelkedtek meg. Télen itthon tartózkodnak, s Etéd szomszédságában, Kőrispatakban létezik magyar adventista közösség, oda kezdtek átjárni. Most már annyian vannak, hogy Etéden is szeretnének saját imaházat építeni.

Kőrispatakban magyar adventisták élnek, az etédiek egyelőre oda járnak át szombatonként. A kőrispataki gyülekezet közel száz éves, nagyon öreg tagjai is vannak, akik még börtönt is szeneveztek hitük miatt. A cigányuktól nemhogy nem zárkóznak el, hanem nagyon is nyitottak irányukban. Ez hitük egyik lényeges jegye, hangsúlyozzák, hogy mi valamennyien testvérek vagyunk, mindenki egyenjogú, és ezt pontosan azzal bizonyítják, hogy mindenkit befogadnak, s hogy amit állítanak, azt élettelként gyakorolják.

Küsmöd Firtossal egybefüggő Fiastető nyugati alján, a Kis-Küküllőbe igyekvő Küsmöd patak völgyében helyezkedik el Küsmöd. mindenfelől magas hegyek övezik. Egyes feltételezések szerint a Küsmöd név a patakra utalva a „kis (küs) meder” szavakból származik. Falunkat már 1332-ben említi a pápai tizedjegyzék Kusmund néven.

A középkorban katolikus falu a reformáció idején református lett a templommal együtt.

1332-ben már önálló egyházmegyeként szerepel. Dombot koronázó, gyönyörű templomát Szűz Mária tiszteletére szentelték fel. A templom a XIV. században épült, 1446-ban a pápától búcsúengedélyt kapott, nem sokkal ezután Hunyadi János adományából felújították. A gótikus templomot körkerítés veszi körül, és különálló fatornya van.

A bükkerdő borította, rejtett, szűk völgyben letelepedő székelyek voltak a falu alapítói.

Kezdetben erdőirtással foglalkoztak, majd a megtisztított területeken kialakították a földműveléshez, lakásépítéshez szükséges feltételeket.

A mezőgazdaság nyújt számukra megélhetést. Az első világháború előtt a falu híres volt fazekasairól, asztalosairól is.

Ma is áll a főúton Beretzki Zsigmond háza, amely 1858-ban épült, és amelyre Bem tábornokot és saját magát lóháton festette meg.

Küsmödtől észak-nyugatra fekszik a Barát-dűlő. A hagyomány szerint itt állt a barátok erődíthet kolostora, ahonnan később leköltöztek a faluba. Derencsetetőn önálló, magas bükkfa áll, melyet Ilona Jancsinak neveznek. Küsmöd legszebb, legbátrabb, legünnepelebb legényét Ilona Jancsinak hívták. Beállott honvédnek, s páratlan hős volt a csatáren, de elbükkötte a szent ügy, melyért harcolt, s üldözni kezdtek. A hegyekben bujdokolt, de körülkerítették. Hogy üldözött kezébe ne kerüljön, felakasztotta magát. A nép ünnepélyesen temette el halottját e fa alá, amelyet róla nevezett el, s tetejére zászlós kopját tűzött. Küsmöd nevezetessége a Firtos lova-szikla és a vár is.

Szolokma legendás hírű neve szorosan összefügg más öt, szomszédos falu ill. község elnevezésével. Az elbeszélés egy gazdag földbirtokosról szól, aki örökségét éppen osztogatta öt fiának. Mielőtt az apa elindult fiaival az örökség elosztására így szólt hozzájuk: „Én itt lakom!” Így kapta az Énlaka elnevezést az a település, majd tovább menve szólt a legnagyobbik fiú: „Adj hát nékem is atyám!” Ebből lett Atyha falu neve. Továbbban menve szólt a második fiához: „Fiam e tied!” Innen az Etéd elnevezés, aztán a harmadik fiúnak is jutott egy kis-mód, innen ered a Kúsmőd falu neve. Elesőzött mire a negyedik fiú is sorra került, innen a vizes, sikamlós terület neve, vagyis a Siklód. Végül a legkisebbik türelmetlen unszolására az apa kijelenti: „ne nyugtalankodjál fiam, felőled is szólok ma!” Innen származik a Szolokma elnevezés. Így hát szólunk mi is ma Szolokma felől!

Valamikor az 17. század fordulóján a mai település helyén - csaknem mindenütt a dombokat erdő, a völgyeket pedig mocsaras, nádas posvány borította. Itt próbáltak az őslakók utat, tanyát verni, a földet termővé tenni a kietlenben, mondhatni primitív, hitvány eszközökkel. Három főutcája az patakokkal párhuzamosan vonul Y alakban. Alulról a Makfalvi utca, a falu közepéig, ott a széles térségen balra a Siklódi, jobbra pedig a Kúsmódi utca kezdődik, mindenik a maga érkezési irányát jelzi a nevével.

A falun kívül északra Siklód irányában van a Tankó hegye. Rajta terült, nyugodott valamikor az említett idő táján a Tankó, vagy Makó nevű kővár. A ma is látható református templom, egyetlen hajdani kőépítménye, a szébomlott vár emlékét őrzi, mivel annak maradványai épült.

A Székelyföld nagy vándora Orbán Balázs, így ír **Siklódról**: „... Siklódot protestáns szentföldnek hivják, mert lakói (1500 lélek) igen becsületesek, romlatlanok és vallásosak; elszigeteltségük megvédte az elerkölcstelenedés és elfajulástól; itt őserényeink még eredetiségekben találhatók fel.”

Siklód a Kis- Kübüllő felső völgyének vízgyűjtő körzetébe esik és közvetlenül határos a Sóvidékkal. Földrajzilag és néprajzilag is a Sóvidékhez sorolható, és része annak. Magát a falut minden irányból hegyek veszik körül, melynek tengerszint feletti magassága 600-800 m között változik. Legmagasabb pontja, az 1025 mmagasság Siklódi-kő. Tőle dél-délnyugatra emelkedik a 991 m magas kettős csúcsú Kúsmódi-kő. A falunak ez a hegyek közé való

elzártsága, s a többi környező településtől való meglehetős távolsága és elszigeteltsége, ez az izoláltság magyarázza meg nemcsak az eredeti népviseletnek, ősi népszokásoknak, hagyományoknak a megőrzését, hanem a lelki, erkölcsi élet sajátosságait, néha eltévelkedéseit is. A település zártágát a település helye, fekvése, domborzati viszonyai befolyásolják. A XX. század elejéig nem számított zsáktelepülésnek, mivel a legtöbb települést földes út kötötte össze. A XX. század derekán egyre több település kapott szilárd burkolatú utat, a lovas fogatot felváltották a gépjárművek. Siklódon továbbra is hiányzik az aszfaltozott úthálózat. Zsáktelepülés volta az 1950-es évekig nem jelentett hátrányt a lakosság számára, mivel munkáját, megélhetését a föld és az állattartás biztosította. A termelőszövetkezetben beindult a modern nagyüzemi módszerre való átállás. A földeket kényszerből beszolgáltatták, amelyeket azóta visszakaptak a tulajdonosok. Megmaradt az állattartás, disznó, egy-két fejőstéhen tartásának lehetősége. Azonban Siklód földterületének, legelőjének nagy része dombos, szurdokos volta miatt nagyüzemi gazdálkodásra alkalmatlan volt, nem gondozták, elgyomosodott.

Az állattartási lehetőség csökkenésével a lakosság nagy része kényszerűségből munkahely után nézett, a fiatalok elvándoroltak, a falu lélekszáma folyamatosan apadt, az 1950-es évek végén - ezerötsszáz körüli lakos volt a falunak.

A falu napjainkig híres cseresznyetermő vidék hírében áll.

Atyha a Sóvidék legmagasabban fekvő települése, ősi falu. A tipikus "nyeregen ülő" falu Székelyudvarhelytől 36 km-re, a Korond- és a Küsmöd-patakok vízválasztóján fekszik. Neve puszt személynévből ered, melynek alapja a magyar atya fónév.

Orbán Balázs szerint a falu régi temploma a Szentegyházas erdőben (719 m) volt, s innen származott az 1437-es évszámú harang, mely az 1867-es tűzvész áldozata lett. A régi templom romjait 1818-ban fedezték fel, midőn a több évszázados bükköst levágták és "pityókával" ültették be. Atyha népe a reformációval unitárius hitre tért és Korondhoz tartozott, majd önállóságot szerzett és saját templomot épített. Az atyhaiak visszatérése a katolikus egyházhöz Péter István gyergyószentmiklósi esperes érdeme (1725). A Kupásné-hegy alatti kótemplom 1652-ben épült, nem messze a maitól; idővel kicsinek bizonyult, és 1795-ig állott fenn. A mai, kófallal kerített, keletelt templom 1797-1799 között épült 788 m magasságban, Kovács József plébános idején. Az 1927. július 2-i tornádó lerombolata a templom tornyát.

Firtosváralja Székelyudvarhelytől 21 km-re északnyugatra a Firtos-hegy lábánál a Konyha-patak völgyfójében fekszik. Közigazgatásilag Farkaslakához tartozik, melytől 10 km-re északnyugatra van.

A falu valószínűleg a tatárjárás után épült, és századokig a Firtos család birtoka volt. A Váralja elnevezés a falutól északra fekvő Firtos-hegy tetején álló egykorú várra utal, amely a XII. századi határvidéki várrendszer egyik pontja volt.

Firtosváralja régi neve Besenyőfalva, valószínűleg a tatárjárás után épült, századokig a Firtos család birtoka volt. Lakói eleinte szabad székelyek, majd később valószínűleg a Firtos vár jobbágyai voltak egy rövid ideig, majd újból szabad székelyként éltek életüket. A település római castrumként a 2. század végén épült, majd többször újjáépítették. Itt később egy 13. századi templom maradványai kerültek elő. 1737-ben a minoriták szerezték meg és kis kápolnát, valamint zárdát építettek falai közé, az épületek azonban megrongálódtak és 1783-ban elhagyták őket, végül 1819-ben Atyha község, tőle pedig 1820-ban Firtosváralja vette meg. Ma csak alapfalai látszanak. Firtosváralja temploma jelenleg felújítás alatt áll.

Jó gyümölcstermő vidéknek számít, népszerű termény az alma. Többen bort készítenek belőle. Korábban híres volt az aszalt vackoráról, de ezeket a fákat a kommunizmus idején kivágta, s a mesterség így feledésbe veszett.

Firtosmartonos Székelykeresztúrtól 18 km-re északra a Gagy-pataka folyásának felső szakaszán, az Ijesztő-Bükk tövében fekszik. Nevét az ősi magyar martos (= meredek) melléknévből kapta, mivel közelében ma is sok a suvadás, földcsuszamlás. 1906-ban megkülönböztetésként kapta mai nevét a közel 1063 m magas Firtos-hegyről.

A 16. században kis fatemploma volt, de földcsuszamlás áldozata lett. Második temploma 1794-ben épült, de 1823-ban ez is romokban állt. 1834-ben épített harmadik temploma alatt 1861-ben csúszott meg a talaj.

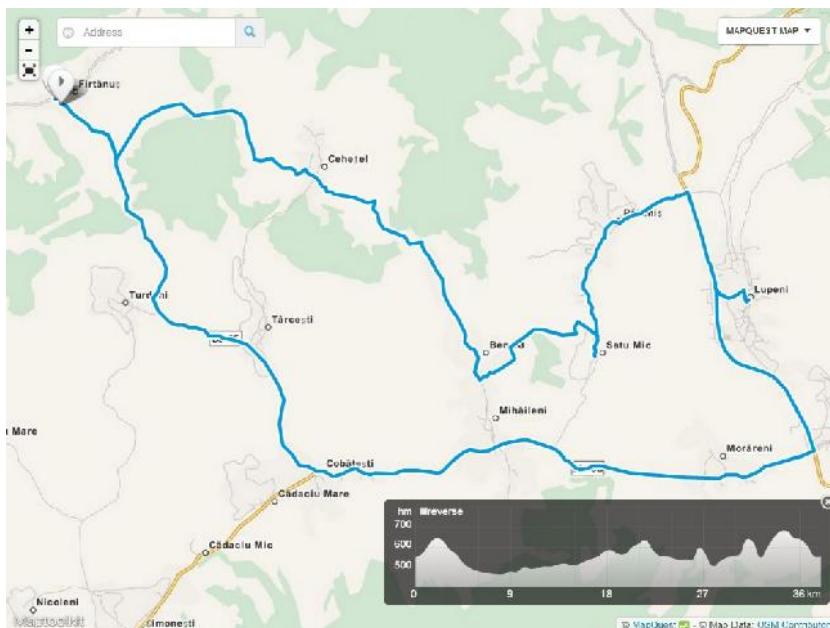
Itt született Gálffy Mihály ügyvéd, akit a Makk-féle összeesküvésben való részvételle miatt 1854. március 10-én Marosvásárhelyen a Postaréten kivégeztek. Martonosi Gálffy Mihály (Firtosmartonos, 1817 - Marosvásárhely, 1854. március 10.) magyar vértanú, ügyvéd, kardvívó bajnok, a nagy múltú székely lófő martonosi Gálffy család unitárius vallású sarja. A Makk József nevével fémjelzett összeesküvésben fölkérték, hogy a száműzetésből való hazatérését tervezgető Kossuth Lajos erdélyi hatalomra jutását előkészítse. minden a legnagyobb titokban folyt, de a francia kormány a megígért segítség helyett elárulta a magyarokat közös ellenségüknek, a bécsi kamarillának. Azok addig semmit sem tudván a dologról, kémeket küldtek Erdélybe, majd újabb árulás

folytán (a beépült áruló Bíró Mihály kisgörgényi földbirtkos, a „székely Júdás” volt, aki már '48-ban is gyanúsan viselkedett, '49-ben pedig alkalmasint beszervezték az osztrák hű hatóságok). Az összeesküést felgöngyöltítették, vezetőit Bécsben felségárulás vágta alá helyezték, s kötél általi halálra ítélték. Gálffy Mihályt, sógorát, Török Jánost, a református kollégium vallás-, erkölcs- és földrajztanárát valamint Horváth Károly földbirtokost, akinek balvásári szólejében a hazafiak egykor találkoztak, Benedek Dániel és Bertalan László ismeretlen foglalkozású (az obeliszken nem is szereplő) székely mártírokat a zokogó nép között állig fölfegyverzett katonaik hurcolták Marosvásárhelyen végig, a vesztőhelyre. A részvét és tiltakozás jeléül a lakosok minden ablakba fehér szalagot tűztek. A Postáreten akasztással végezték ki őket 1854. március 10-én. Temetüket ott, helyben földelték el, mésszel való leontésüktől, a közhangulat miatt, eltekintettek. Gálffy feleségét, Rozáliát szintén halálra ítélte Haynau, az osztrák császár azonban nem engedélyezte nők kivégzését, így Kufstein várbörtönében, rabságban halt meg, három árvájukkal nem tudni, mi történt ezután. Mártíromságuk helyén, a haláluk huszadik évfordulóján - 1875. július 2-án - avatták fel a marosvásárhelyi Székely Vértanúk Emlékművét (az avatásbeszédet Orbán Balázs néprajztudós mondta).

Firtosmartonosban 2011. március 13-án, vasárnap avatták fel Gálffy Mihály mellszobrát. Az unitárius templom kertjében felállított bronzalkotást Zavaczki Walter székelyudvarhelyi szobrászművész készítette.

6. nap: Firtosmartonos - Csehétfalva - Tarcsafalva - Kobátfalva - Székelyszentmihály - Nyikómalomfalva - Székelyszentlélek - Farkaslaka - Kecset - Kecsetkisfalud - Alsóbencéd - Felsőbencéd - Csehétfalva - Firtosmartonos

Csehétfalva a Nyikó mentén, a Firtos hegy tövében, erdőktől körülvéve, a Konyha patak mellett fekszik. Szomszéda: keleten Firtosváralja, nyugaton Tordátfalva, délen Tarcsafalva.

Nevének eredetéről két monda maradt fenn. Egyik szerint eredeti neve Cselédfalva volt. A firtosi várúr cselédei telepedtek ide s e település lassacskán faluvá fejlődött. A másik monda szerint mivel a település egy völgyben feküdt az ezt körülvevő erdők és cíheres helyekről Ciherfalvának nevezték.

szerepel, így Csehertffalva, Chiherfalwa 1585-ből, Chierdffalva, Chierffal 1590-ből, Csehertfalus 1596-ból, Chehérfalva, Cheherrfalva a XVIII. század elejéről, Chehérfalva a XVIII. század végéről. A mai nevét 1800 körül kapta.

A község keletkezéséről adataink nincsenek. Arra, hogy Csehétfalva már ősi település volt, történelmi adatok hozhatók bizonyítékképpen. A legrégebbi adat a faluról az első világháború idején elvitt régi harangon található évszám: 1481. Ezen kívül a már említett peres iratok is a falu ősi voltát igazolják.

Régen Tarcsafalva filiája volt. Egy 1618-ból való egyezséglevélből az derül ki, hogy elszakad az anyaegyháztól, s így bizonyos, hogy korán volt saját temploma. Ez a régi templom a falu keleti szélén egy dombtetőn állott, s temető vette körül. 1823-ban lebontják és anyagából a falu közepén újat építenek, amint azt mennyezeti felirata megörökíti. A régi templomból egy a XV. század stílusát képviselő szemöldökgyámos ajtókeretet az új templomtorony alatti bejárathoz építettek be. Tiszta katolikus lakói a reformáció során kevés kivéssel unitáriusok lesznek, a templommal együtt. A XVIII. században unitárius anyaegyház, és e század elején is csak unitárius temploma és egyháza van.

Ez az elgondolás nem valószínű és mivel nincs tudományos alapja, ezért nem fogadható el. Mindkét név annyira tiszta fogalom és tiszánhangzó szó nyelvünkben, hogy az több százados használat után sem változhatott át oly gyökeresen. A legelfogadhatóbb Jakab Elek feltevése, aki a falu nevének gyökerét a székely nemekben és ágakban keresi s Csehérdfalvában állapítja meg. A falu neve a XV. századból származó peres iratokban többször

Tarscasafalvát 1333-ban a pápai tizedjegyzék villa Tortha, majd Tarka néven említi. 1462-ben Tarchafalva formában jelentkezik. 1567-ben a regestrum 6 kapuval jegyzi. 1602-ben már Tarscasafalva a neve.

1333-ban plébániatemploma van, ebben az évben papja (név nélkül) a pápai tizedjegyzék szerint 5 banálist fizet. 1334-ben Benedek pap 2 banálist. Ez a XIV. századi templom a gótikus korban nyert részletekkel 1898-ig állott fenn.

Orbán Balázs részletes leírást ad a régi templomról: a késő gótikus kor alkotása, „mely szép arányaival s díszes ékítményeivel gyönyörködteti a szemet...” Szentélye poligon záródású, kis gerelyívű ablakocskával, a hajó két ablaka magasra nyúló, csúcsíves. A nyugati fókapu és a déli mellékkapu szintén gótikus.

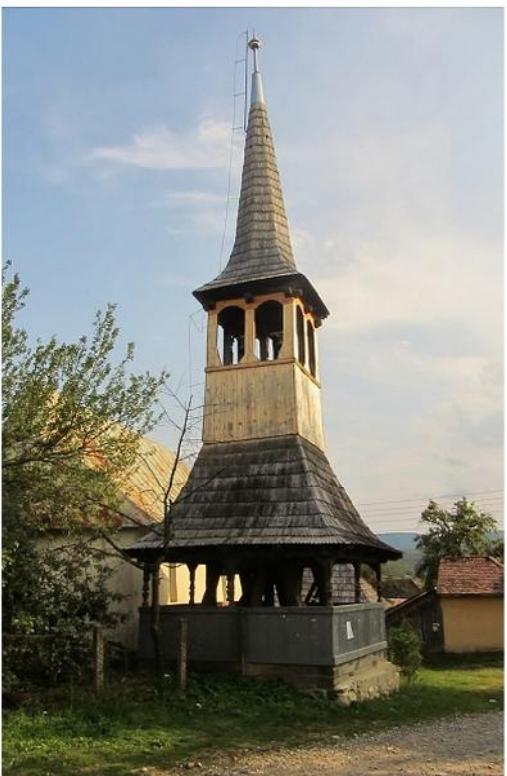
Eredetileg boltozott volt a hajó és a szentély is, amire bizonyoság a gyámkövek és a külső támpillérek maradványa. A deszkamennyezet 1701-ben készült. Szentségtükreje, liliomszerű virágdísszel, szintén a gótikus kor emléke. A hajó festett, kazettás mennyezete 1756-ból való. Középkori tiszta katolikus lakói a reformáció után az unitárius vallásnál állapodnak meg.

A Középső-Nyikómente központi települése **Kobátfalva**, a Nyikó és a Konyhapatak összefolyásánál települt 470-480 m magasságban.

A 38 hektáros belterületű települést átszeli a Nyikó vízfolyása, ami a XIX. századig megosztotta a falut Demeterfalvára és Kobátfalvára. A XV-XVI. századi feljegyzésekben már szereplő falu az ősibb Demeterfalvával 1874-ben egyesült és kapta a Kobátdemeterfalva, majd 1907-től Kobátfalva nevet (maga a név a Kobád személynévtől ered).

A település a középkorban nem rendelkezett önálló templommal, Székelyszentmihály filiájaként (leányegyházközsegeként) működött. A jelenlegi unitárius templom 1843-ben épült, ami 1959-ben lett Kobátfalva sajátja. A századfordulón kapott új tornyot és harangot.

Székelyszentmihály a Nyikó és a Szalon-patak összefolyásánál fekszik. A Köves-patak mentén kisebb iszapvulkánok buzognak jelezvén a metángázás vonulat közelségét. A Szalon-patakáról azt tartja a hagyomány, hogy a Firtos csúcs alatti hajdani vár szalonjából ered. A Fehérő mondája szerint a Nyikó menti lovag itt a Szalon-pataka mentén jött fel háztűznézőbe a várbeli tündérhez és ott is lelte halálát. A lova pedig még ma is „látszik” a Firtos déli oldalában.

Az 1333-as pápai dézsmajegyzék olyan önálló egyházmegyének említi, amelynek két lelkésze is van. A falut védőszentjéről Villa S. Michaelis-nak nevezték el (Orbán Balázs). A Székelyszentmihály nevet a 18. században kapta, hogy megkülönböztethető legyen az azonos hangzású falvaktól.

Az unitárius templom a falu nyugati szegletében emelkedik. 1841-1851 között egy korábbi templom helyén épült, klasszicista stílusban. Az építkezésnél felhasználták a régi

középkori templom anyagát. A templomtorony alatti bejáratát két oldalt feliratos római oltárkő szegélyezi, mindenkor a IV. hispániai légió kötelékében az énlaki katonai táborban állomásozó tiszt fogadalmi oltára.

A szentmihályi vértanúk emlékoszlopa a Gyarmati-kertben a Hármashalom nevű helyen áll. 1848-as emlékoszlop, mely 4

szentmihályi ifjú emlékét őrzi 1848 november

6-án gyilkolták le a császári kapitány jelenlétében az Ugron kúria udvarán. Az Ugron-kastély Ugron János kastélya volt az országúttól jobbra a falu bejárata közelében. Ma orvosi rendelő.

Nyikómalomfalva közepes nagyságú település a Fehér-Nyikó völgyében.

Tengerszint feletti magassága 500-550 m. A falu a rajta átfolyó patak völgyében fekszik. Északra, ami még a falu határához tartozik található a Csere tető, amely 615 m és délre fekszik a sükői Rez-tető 932 m magasan.

A forrásokban először 1505-ben jelentkezik Malomfalva név alakban. Egyetlen település a Nyikó mentén, amely az idők folyamán felvette a rajta átfolyó patak nevét, így lett Nyikómalomfalva.

Ahogy a falu neve is jelzi, valamikor a malmok hazája volt. A gyorsvizű Nyikó pataka hajdanán több vízimalmot hajtott meg, itt őrülték a környékeliek a minden nap kenyérnekvalót. A lakosság fő foglakozása a földművelés és állattenyésztés. Az alascony dombok egyes falvakban lehetővé teszik a gyümölcs- és zöldségtermesztést is. A kisipari ágak közül a famegmunkálás és a kosárkötés a domináns. A kosárkötés mesterségét Szász Ferenc tanító honosította meg a vidéken az 1900-as évek elején.

Székelyszentlélek fölött, 934 méter magasan található a Gordon-tető neve. Neve az őrhegy kifejezések latin származéknyelveiben keresendő, hiszen ez a tájegység erre is szolgált hajdanán. A kereskedelmi útvonalaktól, így a tatárjárásoktól is nagyjából távol eső Szentléleknek három természetes határa van: a település körüli megművelt terület, a Gordon-tető és a szencsedi területrész, ahol a falu, majd község legelőterületei voltak, valamint Tartód.

Években protestáns hitre tért át, és ezt közel száz évig tartotta is. Nagyszabású egyházi perek következtek, hiszen az addig katolikus birtokban lévő föerdeket, mintegy 1700 hold havasi legelőt elkoboztak, és átfestették a templomot is. Később, amint a jezsuiták 1620 körül megtételepedtek Székelyudvarhelyen és környékén, visszaállt a katolikus rend, és azóta is tart.

Az 1660-as évek elején a tatárjárás egy kisebb hulláma Szentléleket is elérte. A legenda szerint Szencsed is ekkor kapta nevét: a falubeliek oda rejtték a templom kegytárgyait a fosztogatók elől, vagyis „szent csend” honolt a rejtekhely közelében. Egy másik legenda ad érdekes magyarázatot az Oroszheggyel határos Diákdomb nevének eredetére. Eszerint egy deák lován menekült a tatár elől, és olyan előnyre tett szert, hogy megállhatott visszanézni az üldözökre. A lóra viszont rájött a szükség, és nem volt hajlandó megindulni, amíg azt be nem fejezte, így utolérték a menekültöt, és végeztek vele.

Ahogy egyetlen települést sem, így Szentléleket sem kerülte el a tréfálkozás. Kis versike is született valamikor régen a helybéliek bosszantására: „Szurokszedő Szentlélek/ Alig élnek szegények”. Ez a két sor viszont sokat elárulhat arról, hogy milyen megélhetési lehetőséget választottak a falubeliek. A fő foglalkozás az állattenyésztés és a fakitermelés volt, valamint fenyőgyantát (ezt nevezték szuroknak) gyűjtötték, ami gyógyszerként, festékanyagként nagyszerűen használható volt, emellett az ácsmesterséget szintén nagy hozzáértéssel űző szentlélekieknek fontos kötőanyagot jelentett.

Székelyszentlélek mint település először az 1332. évi pápai dézsmajegyzékben szerepel. Eszerint akkor már plébániája is volt a falunak, hiszen a jegyzék szerint a Jakab nevű pap eleget tett a kirótt 4 dénár pápai adó kifizetésének. 1560 környékén község volt már, Farkaslaka, Malomfalva, Bogárfalva és Szencsed is ide tartoztak. Az erős katolikus felekezetű település a reformáció idején, az 1560-as

Farkaslaka a Nagy Küküllő folyó medencéjének jobb oldalán, a Fehér-Nyikó nevű patak fekvő folyásának völgyében fekszik. Farkaslaka községközpont, melyhez ma nyolc település tartozik.

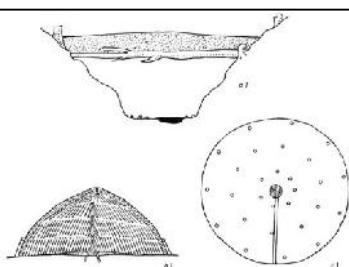
A helyi hagyomány szerint a település a Fehér-Nyikó mentén elterülő csereerdőben tanyázó farkasokról kapta a nevét. A farkaslakiak ōsei így a monda egykor a Gordon oldalában levő Péterfalván laktak, de a Nyiko patak vízimalmaira jártak gabonát őrletni. A farkasok több alkalommal megették a gabonát szállító gazdák lovait, ezért azok beköltöztek a patak mellé. Az új település neve pedig Farkaslaka lett. Farkaslaka nevének eredetét a múlt század hatvanas éveiben a néphagyományra alapozó Bonda János községi jegyző is a fentiekhez hasonlóan írja le Tamási Áron.

A település legfontosabb látnivalója Tamási Áron síremléke, amely az évtizedek alatt zarándokhellyé változott. A falu híres írójának temetése 1966-ban volt, a mai síremléket Szervátiusz Jenő és fia készítette el 1972-ben. Szintén a községen található Tamási egykorú szülőháza is, ahol berendezett emlékszoba várja a látogatókat. A község valamikor halgazdaságáról és gyümölcstermesztéséről volt híres. Hagyományos foglalkozás a szénégetés, amit a falu lakói közül még ma is többen úznek.

Arról, hogy mitől lesz kormos az Udvarhelyszéki?

A szénégetés, az erdőgazdálkodás egyik ágaként, Udvarhelyszék egyik sajátos hagyományos mesterségeinek számít. A szénégetés folyamán keletkezett illatot a fóút mentén már Szentlélektől egészen Korondig érezhetjük. Farkaslaka környékén, így a falut határoló Kalonda-tetőn is, még most is sokan foglalkoznak faszénégetéssel. Tavaly a XII. Farkaslaki Szenes Napok keretén belül először rendeztek olyan programot a Kalondatetőn, ahol az érdeklődők helyi szénégetők kalauzolásával nyerhettek betekintést meg a szénégetés folyamatába. A szénégetés soron következő rövid ismertetése után talán könnyebb lesz majd követni a szénégetők helyszíni beszámolóját!

A baksahely elkészítése: (a) a baksá keresztmetszete
(b) és alaprajza (c), a szelelölyukakkal

A szénégetéshez előbb megfelelő, magasabban fekvő helyet keresnek, amelyet éppen úgy kell előkészíteni, mint a szérüt. Magasabb hely azért szükséges, mert lapos hely az erdőben rendesen nedves. Az ilyen helyen elsősorban a gyepeket, a fiatal fákat vaslapáttal és ásóval kiirtják. A szénégető hely neve **baksa-, vaträhely, vagy millér**. Millernek akkor nevezik, ha kicsire tervezik a baksát s kb. csak 5-folyóméternyi fa lesz benne. A kijelölt helyen előbb egy nagyobb karót vernek a földbe, amely körül zsinórral kört húznak s ennek nyomán kisebb karókat vernek, a földbe. A baksahely

nagysága a baksába kerülő famennyiségtől függ. A kör (baksahely) átmérőjének minden méterére 5 folyóméter fát számítanak. A baksahelyet gondosan egyenletesre, kupac- és gödörmentesen kell kiképezni, közepe valamivel magasabb, míg szélei felé lejtősöd. Hogy a lejtősödés egyenletes-e, nincs-e benne gödör, azt oly módon vizsgálják meg, hogy az ember a baksahely szélén lefekszik és azt végignézi. A szénégetők szerint a baksahelynek olyannak kell lenni, mint a fazék fedőjének. A kész baksahelynek olyan tisztának és egyenletesnek kell lenni, mint a szérűnek.

Mikor a baksahely kész, következik **a fahordás és baksarakás**. Az égetendő fát bármelyik évszakban döntik, 130 cm. hosszúságban felvágják, majd hasogatva méterbe rakják és száradni hagyják. Jó szenet csak száraz fából lehet égetni. (Szenet bükk és cserfából lehet égetni, de jobb a bükk.) Nagy baksánál az egy méter hosszúra vágott fát egymás fölé három sorba (emeletesen rakják. Ha kisebb, úgy egy méternél hosszabbra vágják a

fát. Egy baksába 10–60 folyóméter fa kerül, de vannak 100–120 folyóméteres baksák is. Előbb bevernek a földbe két darab vékonyabb hasáb fát egymás felé döntve, végüköt visszövel vagy gyökérrel összekötik. Ezekhez két darab vékony, deszkaszerű rövidebb hasábot élére állítanak, majd az előbbiekre keresztként ugyanilyen fadarabokat, úgyhogy ezekkel egy kis négyzetes üreget alakítanak. Az üreg fölött a két levert hasábfa közét forgáccsal és egyéb épületfa farágásból, gyalulásból származó fahulladékkal kitöllik. A kis üreg hátsó oldalát (lyukát) felállított vékony gyújtófával szintén berakják. Negyedik oldala – kúrtó-kemenceszerű lyuk – nyitva marad, mely a begyűjtésra szolgál. A lyuk szája mindenkor nyitott. Ezt a gyújtósfából készült építményt **baksabélnek** nevezik, amely a baksa közepe és kezdete is. A **baksabél** köré állítják azután a fahasábokat, de az egyik oldalon (rendszerint a keletin) a baksabél szájától egészen a baksa széleig kb. 15 cm. széles rést – gyújtólikat – hagynak: ezen a részen keresztül történik a baksa meggyújtása.

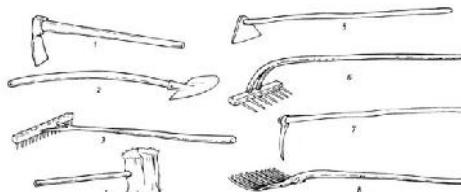
Mikor már a sorok berakása befejeződött, következik **a baksa betetőzése**, ami rövidre vágott vékonyabb fával történik. A befejezett baksa hasonló egy kupolatetőhöz. Egy 60 folyómétert befogadó baksát két ember 4–5 nap alatt rak meg, ha a baksahely már kész. Mikor a baksa rakása kész, *lapival* (lehullott falevél) betakarják, hogy a borító föld a hasábok közé ne perejen. A lapira aztán kb.10 cm. földet raknák. A földet a baksa körül vágott árokban nyerik.

Amikor a baksa lapival és földdel le van takarva, következik **a gyújtás**. Erre a cérla már említett (a gyújtólikba helyezett) rúd végére vékonyra hasított puhatáfot kötnek seprőszerűen, majd meggyújtják s a gyújtólikon át begyújtják a baksa belét. A bedugott gyújtó-rúdat addig kell kézben tartani, amíg a baksabél meg nem gyullad. A gyújtás

Üdvarhelyszék

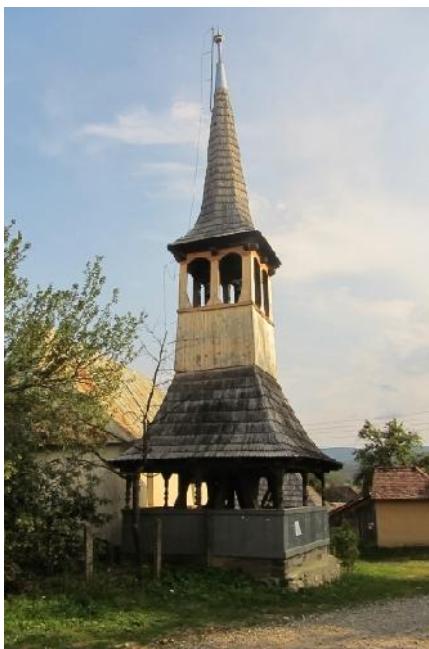
mindig a kora hajnali órákban történik. Begyújtáskor a baksára tetejétől 70–100 cm.-nyire négy oldalon egy-egy lyukat szelelőt nyitnak : a szelelönyílások neve *forum*. A begyújtás után a tűz felmegy a tetőig és onnan terjed köröskörül és lefele. Amikor a tűz a tetőig ért, a tetőn levő rést (lyukat) betakarják lapival és földdel, hogy a tűz „ne égjen nagyon szorgosan és csináljon magának lyukot”, sőt a baksára tetejét bottal *beboltják*, hogy lassabban égjen. Ezt a műveletet nagyon óvatosan kell végezni, hogy a botolással foglalatoskodó nehogy belesüppedjen a baksába. Ezért a baksára tetejére nem szabad felmenni, s azt a pontot ahova lépni akar, előbb lapattal meg kell tapogatni. A szénégetőknek jóformán egy percre sem szabad elhagyni a baksára vigyázását, a gyújtás utáni első két napon csak felváltva alhatnak. A baksának csak gózölögve szabad égnie, nem pedig füstölve. Ha a baksára kék füsttel ég, azt jelenti, hogy kár van benne. A baksának láng nélkül lassan kell ki izzani, úgyhogy a szén egy darabban, kemény maradjon, „A jól égett szén ugy cseng, mint a cserépedény.” Az égés minden felülről lefelé terjed. Mikor a felső rész már szénné égett, az alsó rész még mindig ég. A gyújtástól a kiégésig 10–12 nap szükséges. Minél hűvösebb az időjárás annál gyorsabban ég, viszont minél melegebb, annál lassabban. A baksára kiégett voltát arról lehet felismerni, hogy már nem gózölög.

Szénégető szerszámok: 1. fejszekapa, a baksahely egyengetéséhez; 2. vaslapát, a baksahely egyengetéséhez és a baksára fedéséhez; 3. lapihúzó gereblye, lapi gyújtéséhez; 4. bot vagy botoló, az égő baksára döngölésére; 5. porzóvonó, a kiégett baksából a por lehúzáására; 6. szénhúzó gereblye, a kiégett baksára szénének válogatására; 7. szénhúzó kankó, a kiégett szén megbontására, az üszök különválasztására; 8. vasvilla, a szén átválogatására.

Ezután következik a **baksára kibontása**. Első művelet a *tisztítás*, amikor a baksát fedő földréteget távolítják el. A földet a baksáról lehúzzák, a föld között levő köveket vasgerebelyével (lapihúzó gereblye) kiváják a széndarabokat, valamint egyéb dolgokat az ú. n. szénhúzó gereblyével és kézzel kiszedik, hogy csak a tiszta és finom por maradjon vissza. A földet porzóvonóval (vonó) húzzák le. Mikor a tisztálási munka befejeződött, a megtisztított porral a baksát újból letakarják – most már lapi nélkül –, hogy kialudjon, így marad a baksára legalább egy napig, de maradhat akár néhány napig is, mert most már égesi folyamat nincs.

A következő művelet a **szén tisztázása**, amit *szénhúzásnak* neveznek. A baksára mindig kívülről befelé alszik ki. A kialudt részt le kell húzni, vagyis kiszedni. A szénhúzásnál a földet nem kell lehúzni, hanem a szemet vaskankóval húzzák ki a por alól, kikaparják. Természetesen a szénnel együtt por is kerül le a baksáról, de vissza is marad. A lehúzott szemet szénhúzó fagerereblyével felrehúzzák és portalanítják. A baksára szélein kiégés után minden maradnak vissza 10–20 cm. hosszú elégetlen hasábmaradványok, amelyeket a következő baksához használnak el gyújtófának. A visszamaradt fa neve szintén *csűriük*. 40 méteres taksonkból kb. 200 hektó szemet nyernek, ha száraz a fa. Egy hektában 20–25 kg. szén van.

Kecset Székelyudvarhelytől 16 km-re, a Gada-patak középső és felső szakasza mentén terül el.

Református temploma 1838 és 1842 között épült a régi, 17. századi, az pedig a középkori templom helyére. A fedett padok, a papiszék és a keleti karzat elején virágos, reneszánsz festés található. Fa haranglábnak felirata szerint 1795-ben épült. A harangláb (fatorony) Hargita megye műemlékeinek hivatalos jegyzékében műemlék épületként szerepel. Érdekessége, hogy építésekor csak faszegéket használtak.

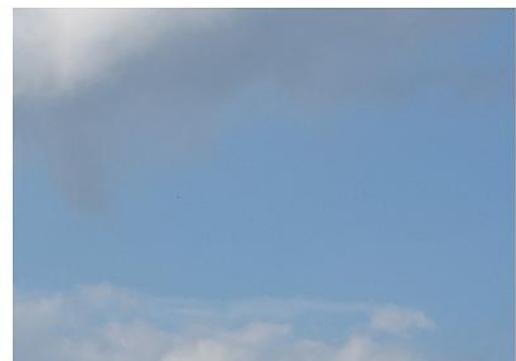
A falu történetét Bak Sándor volt lelkipásztor foglalta könyvbe, Kecset-Kisfalud története címmel. Ebben egy, a néveredetre vonatkozó részt is találunk, mely szerint nem tudni pontosan, miért is hívják a falut Kecsetnek. Az egyik variáció szerint személynévből származik, „Kecseiben lakó személyek családnevéből”. Ám Kecseti családnevű

kecseti lakosról nincs feljegyzés. A név származhatott valamely ősmagyar vagy más nyelvű szóból is, például a keselyből, mely fakó szörűt jelent. Ugyanakkor a kecs, kecses is szóba jöhetne, ám kapcsolatukat a település nevével sem írásos bizonyítékok, sem legendák nem támasztják alá.

Kecsetkisfalud közigazgatásilag Farkaslakához tartozó település, Székelyudvarhelytől 14 km-re. 1567-ben már Kisfalud néven szerepel és az 1870-es évektől Kecsettel egy igazgatási egységet alkotott.

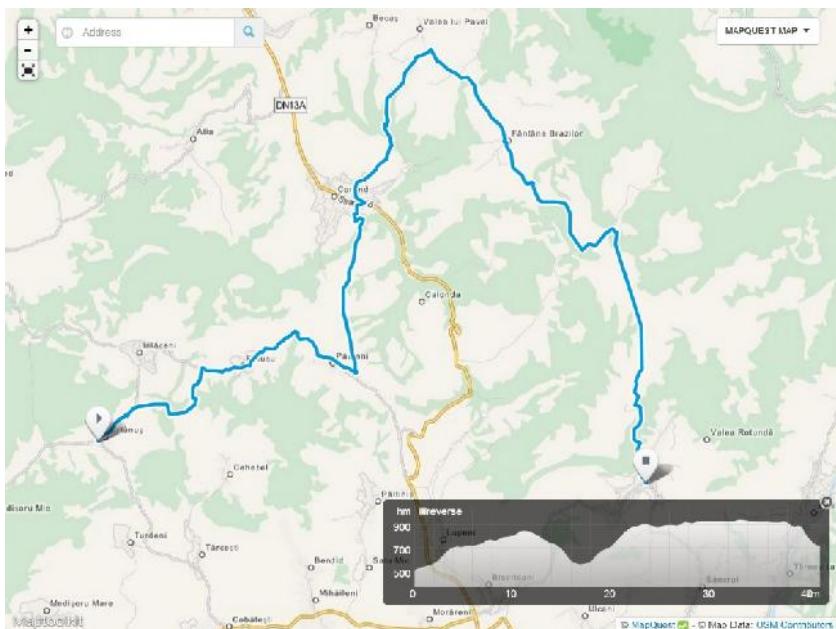
Bencéd Ez a név különben két kisebb települést takar: Alsó és Felsőbencédet. A szájhagyomány így magyarázza a falu nevét: Firtosvár ura fiai között osztotta el birtokát, mondván kérdéseikre: "e tied (Etéd)..., itt én lakom (Énlaka)..., kis mód (Küsmőd)..., szólok ma (Szolokma)..., adj ha (Atyha)... és benn tiéd (Bencéd)".

A falut a régi oklevelek Benczedh, Benczedfalva, később 1596-ban Felső-Alsó Benched néven említik. Az 1332-1333-as pápai tizedjegyzékben nem szerepel a falu, talán, mert egyházigazgatásban Székelyszentmihályhoz tartozott, vagy nem fizetett adót. Az első említés 1566-os évben volt.

Üdvarhelyszék

7. nap: Firtosmartonos - Énlaka - Firtosváralja - Szentpál - Kalonda - Korond - Pálpataka
- Fenyőkút - Szencsed - Oroszhegy

Énlaka az Erdélyi-medence keleti peremén, a Székelyföld középső részén, a Firtos tető (1062 m) nyugati lábánál, a Kis- és a Nagyküküllő vízkörének választóján. a Gagy vize völgyfójében fekszik 644 m átlagos tengeszint feletti magasságban. A tőle 5 km-re fekvő Etéd községhoz tartozik. (A község őt települése közül a legkisebb.)

megelőzően. A pápai tizedjegyzékben mint kis jövedelmű plébánia bukkan fel 1333-ban. A középkori templom épen állhatott 1661-ig, amikor Ali pasa erdélyi hadjárata idején a törökkel együtt harcoló tatárok felégették; ekkor készült a beomlott boltozat helyett a hajó kazettás mennyezete, Szász András asztalos és Muzsnai Dakó György festő munkájaként, 1668-ban.

Már a rómaiak korában fontos határerőd állt a mai Várkertnek nevezett helyen, ettől délnyugatra pedig római polgári település alakult ki, melyet Praetoria Augusta településsel azonosítanak. A hagyomány szerint az itt letelepedett Jenő vezéről először Jenőlaka volt a neve. Egykor várát már agótok, az avarok és a dákok is birtokolták, Jenő vezér ostrommal vette be. 1910-ben 643, túlnyomórészt magyar lakosa volt. A trianoni békeszerződésig Udvarhely vármegye Székelykeresztúri járásához tartozott.

A Firtos hegy alatt települt falu északkeleti magaslatát XV. századi, keletelt, kófallal körülvett templom uralja. Az énlaki templom egységes késő gótikus építés eredményeként áll előttünk. Az előzményekről csak jelzéseket kapunk a megtalált töredékekből. Hogy mint plébánia a XIV. század első felében már létezett, ez kétségtelenül teszi azt, hogy temploma is volt a mait

Rovásírásos táblájáról vált híressé az énlakai unitárius templom mennyezete. Az egységes, aranyosárga alapon fekete vonalrajzzal dolgozó mintázat fő formaeleme a korsóból vagy vázából kiinduló, különböző alakzatokba kibomló virágcsokor. Ezek alapján ítélezve az évköri keretekben tárgyalta üdvörténetnek itt a Vízöntő-vonatkozásai lehetnek a lehangsúlyosabbak. Konkrétan a keresztség szentségére kell gondolnunk.

Ugyanakkor ennek az évköri egységnak a sajátosságaihoz tartozik az is, hogy az élet konkrét anyagi megnyilvánulásai ebben a jegy-érvénytartamban rendre átfordítódnak energia-megnyilvánulásokba. A magyar képírási gyakorlatban ez úgy jut kifejezésre, hogy az állatpotszerűséget megjelenítő állatalakok eltűnnek, a folyamatszerűség jelölésére használatos növényi elemek („növevények”, azaz növekedési tendenciák kifejezői) kizárolagos szerephez jutnak. Lényegében erről van szó az énlakai mennyezet virágözöne esetében is. Ha még azt is hozzáteszük, hogy a magyar nyelvben a „vírág” szó és a neki megfelelő képje minden esetben magával hozza a „világ(osság)” jelentést is, akkor megértjük, hogy esetünkben a fényenergia által nyilvánuló, de testesebb alakzatokba még nem tömörült, kozmikus és egyszersmind üdvörténeti nagyságrendű létezés folyamatábráival állunk szemben. Egyetlen kivétel az általános fényáradás motívum-kínálatában a „Bűnbeesés” kazetta. A fa lombozatában azonban itt is a hullámszerűség a domináns tényező, amely minden irányba fénymagokat vet ki magából. Egy ilyen fénymagot kínál a fára feltekeredett kígyó ősanyánknak is, aki meglepetésünkre lándzsát szorongat jobb kezében, míg baljával a fény-”alma” felé nyúl. Ádám alakja a fa téloldalán annyira megkopott már, hogy vele kapcsolatban nem tudunk hasonlónan érdekes megnyilatkozásokról számot adni.

Pálfalva Székelyudvarhelytől 22 km-re északnyugatra a Gada-patak völgyfójében, a Szilas-tető déli lábánál fekszik, Farkaslakához tartozik.

A szájhagyomány szerint a faluban elsőként egy Pál nevű pásztor telepedett le, innen a neve. Első írásos említése az 1334-es pápai tizedjegyzékben történt. Első temploma Kápolna-kapu nevű helyen volt, melyet az 1661-ben betörő tatárok elpusztítottak. Ezt a kápolnat a reformáció idején a katolikusok és unitáriusok közösen használták. Mai temploma 1765-1775-ig épült, stílusa népi barokk klasszicista jegyekkel. A pálfalvi tetőn már 1585-ben sört ittak a székelyek, valószínűleg rég ismerték a sörfőzés tudományát. 1910-ben 576, 1992-ben 239 magyar lakosa volt.

Kalonda Korond része. 2002-ben 34 lakosa volt, mindenki magyar.

Korond Sóvidék legnevezetesebb települése, iparművészeti, idegenforgalmi és művelődési központja. Atyha, Kalonda, Pálpataka és Fenyőkút települések tartoznak hozzá. Neve elválaszthatatlan a népi kerámiától, a népi fazekasság egyik erdélyi központja. Korond hírnevet a hagyományos népi mesterségeknek köszönheti, ugyanis azon ritka települések közé tartozik, ahol még ma is élő mesterség, a fazekasság és a taplófeldolgozás.

A település környéke olyan természeti értékekkel rendelkezik, mint a híres korondi csigadomb, mely ma természetvédelmi terület, a települést övező dombok legendás helyei (Likas-kő, Firtos-hegy) vagy a falu határában található gyógyhatású

borvízforrások. Bár az egykori Korond-fürdőnek ma már csak az emléke él, valamikor itt Erdély egyik jelentős fürdője volt.

„Nincs az országban olyan jelentős kirakó vásár, amelyen a korondi edényest ne lehetne megtalálni: átvette a borvizes székely örökségét: az országutat. (. . .) Leleményességen, bátorlásban felülműlik szomszédaikat. Vállalkozó szellemük a merészseggyel határos. Ismerik a kockázatot, de nem riadnak vissza tőle. A korondi ember kicsi haszonért is mer kockázattni, befektetéseket végezni, bízik szerencséjében, saját erejében, hidegvérében, mely soha nem hagyta el. Korond népe országszerre arról nevezetes, hogy háziiparilag végzett gyágedény gyártása által nagy területet képes ellátni egyszerűbb konyhaedényekkel és szükségleti tárgyakkal.” - Incze Lajos, 1939.

Incze Lajosnak a múlt században tett megfigyelése biztosította a korondi fazekasság több évszázados fennmaradását. Lássuk, milyen korszakokon haladt át ez a népi mesterségek, amely ismertté tette Korond nevét. Korond a Sóvidék egyik legrégebbi települése. Az 1333-as pápai tizedjegyzéken több faluval egyetemben szerepel, míg a szomszédos Sófaluval csak a XV. század végéről, Atyhárol pedig a XVI. századból vannak írásos emlékeink.

A korondi fazekasságról az első átfogó és alapos jellemzést Orbán Balázs adta, aki kiemelte a fazekasságot mint alapfoglalkozást. „A havas alatti Korondnak kevés művelhető földje van, de terjedelmes havasain annál több legelője, ezért a marhatenyésztés főtényező, és a fazekas mesterség, mert Korondon minden ember fazekas is, itt készülnek azon mázatlan és hallatlan olcsó cserpedények, melyek egész Székelyföld, kivéve Csíkot, konyhakellekeit fedezik: nyikorgó szekereiken százezreit hordják szét a korondiak ezen gyártmányuknak, s azt rendszerint nem pénzért, hanem gabonáért adják el. Faluról falura, vásárról vásárra menve élénk cserevásárt folytatnak, s gabonát visznek haza a havason szénacsinálással foglalkozó családaiknak.”

A korondi kerámiakészítés, kialakulásának kezdetén, a nincstelenek számára kenyérkereső, a kevés földűnek kiegészítő foglalkozást jelentett. Ezzel is magyarázható, hogy a korondiak a kezdet kezdeteitől elsősorban használati edényeket készítettek: puliszka főző, fuszulykás fazekat, káposzta főző fazekat, káposzta sarvaló kondért, vizes korsót, lakodalmaakra, torra vagy kalákára vékás vagy még nagyobb ūrtartalmú fazekakat. Összel ők látták el a messzi környéket szilvázes fazékkal. A főzésre-sütésre használt lábasok, fazekak mellett nagyszámban készítettek ételhordásra kantáros fazekat, a szapuláshoz pedig lúgos fazekat. Érthető tehát, hogy az első levéltári bejegyzésekben is elsősorban a vörös, **mázaatlán** edényeket említik **jellegzetes** korondi készítményként. Míg a korondi fazekasok pirosra (vörösre) égetett parasztedényeket (fazekakat, korsókat, tálakat) készítettek, a csíkmadarasiak jellegzetes terméke a fekete edény volt.

Háza és szekeres fazekasok

A házalók fogattal nem rendelkezve, kora hajnalban felkerekedtek, átalvetővel a háttukon vagy egyszerűen összefűzött fazekakkal leereszkedtek a környező, viszonylag módosabb falvakba: Énlaka, Etéd, Siménfalva, Székelykeresztúr vidékére, egészen Udvahely és Segesvár környékéig. Termékeiket legtöbbször gabonáért értékesítették. A fazekasok másik csoportja szekérrel járta a Mezőséget, Erdély falvait. Korondon viszonylag nagyon korán megjelentek a szekeres fazekasok. Sokszor s szekeresség olyan méretekkel öltött, hogy a szülők gyerekeiket az iskolától is távol tartották.

Udvarhelyszék

Ízlések és fazekasok

A szekeres az egyes vidékeken élő etnikumok ízlése szerint hordta ki portékait. Tudta, hogy mi kell magyarnak vagy románnak. Tudták, hogy a szászoknak tiszta fehér edény kell, középen parányi zöld levéldísszel. A magyar több díszt kedvel, egy-két piros virágdísz is kell, inkább a karimájára, illetve a felső részére. Az erdélyi, főleg mezőségi románnak teljesen virágos edények tetszenek. Uralkodó szín a kék.

(az udvarhelyiek – T. Z.) maga munkáját több költséssel készítí, az hitvány, olcsó edény miatt nem árulhat és mesterségét nem folytathatja . . .”

A korondi fazekasság történetének mindenkorral legnagyobb vízválasztója 19. század végén, a 20. század elején, a **mázas edények** térhódításával kezdődött. Ettől kezdve készítik azokat az edénytípusokat, amelyek ma is a döntő többséget alkotják a korondi termelésnek. A mázas kerámia elterjedésében a döntő lendületet az 1893-ban alapított székelyudvarhelyi kő- és agyagipari szakiskola jelentette. Sok korondi fiatal látogatta, aikik hazatérve, a mázas edénykészítésnek úttörői lettek. A korondi kerámia metamorfózisával egyidőben rendre megszűntek a szomszédos fazekasközponkok. Az első világháború idején sem szünetelt a korondi fazekasok tevékenysége. A két világháború között történt hódítanak a szászos, kékes motívumok, s egyre több, a hagyományostól eltérő cifra vázát készítenek. A korondi fazekasság harmadik és mérteiben legnagyobb virágzása a felszabadulás utáni években kezdődött. 1948-ban államosították a két edénygyárat, a hetvenes évek elején pedig elkészült a **modern edénygyár** is. Alig néhány évtized alatt az egykor lenézett, szegénységet jelentő foglalkozásból a falu legfontosabb megélhetési forrása lett. Az anyagi és szellemi változások nyomán a szokások is teljesen átalakultak. A korondi fazekasok munkáiban számtalan, különböző eredetű és színvonalú edényforma, technika, díszítőmotívum és díszítmény található. A korondi fazekasság igazi értékei közé tartoznak a gyakran emlegetett bokályok, tányérok, csicsces korsók, kulacsok, a Molnár Vince révén felelevenített mázatlan vörös edények, szilvaízes fazekak, tálak, lúgos fazekak, tejforralrók. A leggyakrabban előforduló díszítmények: kis és nagy cserelápis, gyopáros, madaras, kapuzábós, bogláros minták.

(Forrás: Tófalvi Zoltán: A korondi fazekasság rövid története c. tanulmányában In: Ethnographia / A Magyar Néprajzi Társaság Értesítője 94. évfolyam 1983/4. (p. 599 - 613.)

Mi fán terem a toplászat?

Korondot legtöbb ember számára fazekassága teszi híressé. Kevesen tudják, hogy a 19. század vége óta a fazekasság mellett a **toplászat** (toplógomba feldolgozása), is jelentős hagyományos népi mesterséggént él tovább Korondon. Korond azok közé a világviszonylatban is ritka települések közé tartozik, amelyekben még ma is élő mesterség a taplófeldolgozás. Ez a foglalatosság az utóbbi időben 50-60 családnak biztosított megélhetést.

A történelmi források, levéltári bejegyzések adataiból arra következtethetünk, hogy a székelyudvarhelyi fazekas céh számára Korond és környéke fazekassága nagy veszélyt jelentett. A történelem során számos fejedelem, köztük I. Rákóczi György is, az udvarhelyi fazekas céhnek monopóliumi jogot biztosított a kerámia-forgalmazás terén, így törvény tiltotta a környező falvakban a kerámiával való kereskedelmet. A tiltás kikerülése végett a környező falvak fazekasai legtöbbször a törvényszegéshez folyamodtak. Volt azonban még egy kivezető út, amit **korondi „találmányként”** emlegették a források: olcsó áruval elárasztani a piacokat, visszakozásra készteni a céheket. Egy 1778 körül keltezett székelyudvarhelyi folyamodványból: „. . . a mi városunkban sokadalmakban korondi és más kontárok árulván magok edényeket körnebsegre jól meg nem égetik, a vásárlók hozzá nem tudván, megeszik edényeket. (. . .) Más mesterember pedig

A tapló gyűjtése már a 19. század első felében, vagy még korábban is szokásban volt, viszont helyi feldolgozása csak az 1870-es években kezdődhetett. Borszáki Lina tanítónő honosította meg Udvarhelyen és környékén. A szegénység, páratlan találékonyság, kézügyesség, és az új iránti fogékonyiság alakította ki ezt a mesterséget is, mint korábban a fazekasságot. Az eddig felkutatott írásos források azt igazolják, hogy a taplóművesség elterjedése Korondon Filep János postamester nevéhez fűződik. A népméleket szerint Filep János legelső taplógyűjtője Bancza Pali volt. Az azóta megsokasodott taplógyűjtőket ma is "Bancza ivadékaainak" nevezik, a zsákok pedig amelybe a taplót gyűjtik "Bancza-zsák"-nak hívják.

A 19. század '70-es éveiben a toplászat tavoli vidékekre is elvitte Korond híret. A Székesfehérváron 1879-ben megtartott „A toplászok munkájuk termékeit bel- és külföldön értékesítették részben maguk, részben pedig közvetítők útján. Anglia, Bulgária, Csehszlovákia, az Egyesült Államok, Franciaország, Japán, Svájc, Törökország különböző területeire is eljutottak - főként régebben - készitményeik. A külföldi megrendelések az utóbbi évtizedekben elapadtak, habár sok tekintetben igen jelentős lenne a kapcsolatok felújítása. A helyi értékesítési lehetőség is igen szűk körű. Árukat elsősorban Szovátán, Székelyudvarhelyen, valamint a többi nem túl nagy távolságra levő városokban árusítják, bár messzi városokban, elsősorban üdülőhelyekre (pl. Herkulesfürdő, Predeal, Sinaia stb.) is eljut árujuk.” – írja Ferenczi Géza, 1961-ben.

A taplóból hamuval, vízzel, lassú tűzon öt napon át főzik, majd a szálkás rész eltávolítás után kalapáccsal megpotolják. Ezután kifaragják, majd topolják, nyújtják, szabják, vasalják majd préselik, és a kész tárgyra díszeket ragasztanak. A taplóból többféle tárgyat is készítenek: sapkát, válltáskat, kefetartót, falvédőt, öveket, tűpárnát, virágdíszeket, és másokat.

Toplászati gyorstalpaló

A taplóból tavasszal, a fa leveleivel egyidőben jelenik meg. Egy hónap alatt felhasználható nagyságúra növekszik. A tapló szedése általában június végével kezdődik, és a hó lehullásáig tart. A taplóból után a toplászoknak jókora területet kell bejárni. Korondról taplóból után bejárták az egész Görgenyi-havasokat, de elbarangoltak Nagybányáig is az erdőkben. A különböző készitmények díszítéséhez felhasznált, fehér nyírfataplóbomba gyűjtése még nehezebb, mivel a nyírfá rendesen nem nagy tömegben, csupán szóránysosan fordul elő. A taplóbombát rendszerint minden ugyanarról a fáról szedik. Az erdőt járó toplászok nyilvántartják a legjobb területeket és fákat. Azokat a fákat, amelyekről a legtöbb tapló szedik toposz fának nevezik. Az összegyűjtött taplóbombát kamrában raktározzák el a felhasználásig.

A feldolgozás első mozzanata a taplóbomba tisztítása. Sarló alakú, külön erre a céla kaszából készített tisztító- és szelőkessel, a bal kézzel erősen a térdéhez szorított taplóbomba peremét vagdossák le. Kisebb-nagyobb darabokban lefaragják, letisztítják a tapló felületének kemény kérgét. A munka végeztével csupán a tapló vékonyabb vagy vastagabb belső, puha része marad meg. A tisztításnál használt kést rendszerint maga a tapló készítő kaszából. Ugyanezzel a kessel készlik, szelik a taplóbomba belső részét - a vastagságától függően – egy – három vékony lapra, szeletre. Késeléskor ugyancsak balkézzel bal térdükhez szorítják a taplót. Mind a

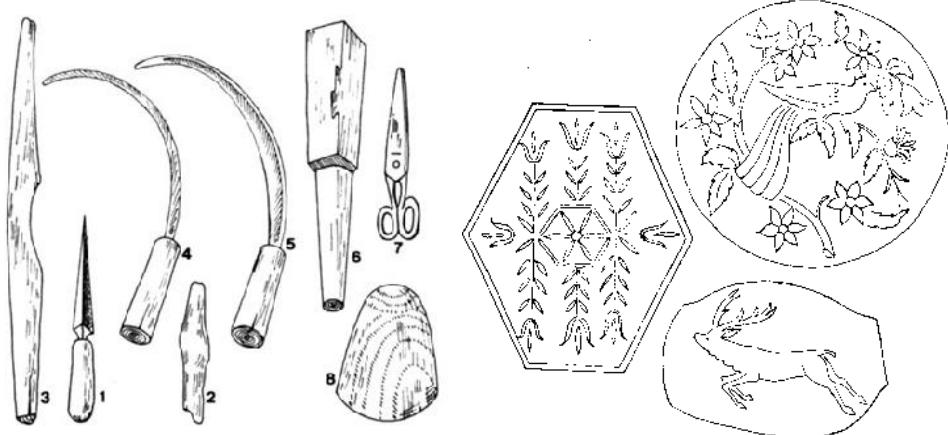
Udvarhelyszék

tisztításkor, minden késeléskor erősen kell szorítani és tartani a taplót és a kést, hogy a balesetet elkerüljék. A toplászok ezt tartják a legkényesebb és legveszélyesebb munkának.

A toplász már munka közben elhatározza, hogy mit fog készíteni a kiszelt anyagból. Ennek megfelelően nyújtja ki a szeletet. Ha a szelet kissé kemény, merev, akkor az égerfából készült sapkamintára, csutakra helyezett szeletet, a bükkfából készült botolóval ütögetik, míg nyújtásra megfelelővé válik. Nyújtásnál a szeletet két kezükben tartják, és minden irányba húzogatják. minden húzás után fordítanak rajta egy keveset, így alakítják ki a szükségesnek megfelelő nagyságot és formát. Ezt a kinyújtott lapot *kidolgozott anyagnak* nevezik.

Mindezek után következik az anyag *kiválogatása*. A toplász a készítendő tárgynak megfelelően osztályozza, válogatja az anyagot (táskák, sapkák, dísz stb.), majd vagy eredeti barna színben hagyják, vagy a szükségesnek megfelelően színezik, festik. A festéket üzletben vásárolják, megfelelő sírűségűre keverik, majd ezzel a folyékony festékkel zöldre, pirosra, kékre festik a taplót. A festéket ecsettel viszik a festendő tárgy oldalára; a ragasztóval kenendő felületen festetlen marad. A festés után pár órára bekövetkező száradás után mintázzák, alakítják az anyagot. A díszítésre szolgáló *minták* a toplászok maguk készítik. A mintát az asztalra helyezik, ráhelyezik a kinyújtott anyagot, s ruhavasaláshoz használt vasaló hőmérőkleténél jobban melegenített vasalóval, két - háromszori húzással belepréslik a taplót a mintába. A taplóholmkat az előző ismertetett vasalás mellett külön kivágott és felragasztott elemekkel is díszítik. A fák, a célzó vadászok, menekülő szarvas, bükkmakk, lepkék préselt és kivágott, felillesztett minták, míg a futó baloldalán a szarvas fölöttei rózs virágjai, madara csak préselt díszítés.

(Forrás: Ferenczi Géza *Taplófeldolgozás Korondon c. tanulmánya*)

Toplászat szerszámai (Korond, v. Udvarhely m., 1950-es évek) 1. reszelő, 2. késfenőkő, 3. éltisztító, 4–5. szelőkés, 6. botoló, 7. olló, 8. sapka minta/csutak

Préselő minták

Pálpataka Korondtól 7 km-re északra, a Miklós patak mentén, 900-1000 méter közötti tengerszint feletti magasságban fekvő szétszórt település. Első említése 1550-ből való. Eredetileg Korond tizenegyedik tíze volt, majd a 20. század elején önálló község lett. Később újra Korond igazgatása alá került.

Pálpataka jellegzetes erdélyi szórványtelepülés. Az erdős hegyekkel övezett magas fekvensű falu Korond felől közelíthető meg. Korond a falu hajdani anyatelepülése. A fazekasságáról híres falu évszázadokon át nagy területű hegyes-erdős határt, roppant kiterjedésű havasokat mondhatott magának, melyeken szórványtelepülések jöttek létre. Ezek a XX. század elején elszakadtak az anyaközségtől. A korondi szórványtelepüléseket összefoglalva „korondi hegység”-ként emlegetik, illetve Pálpataka és Fenyőkút néven. A favágás, a zsindelykészítés és a sertésmakkoltatás szinte természetes havashasználati módnak tekinthető a történelmi dokumentumokkal elérhető legrégebbi időben. A tanyán lakó korondiak száma a XIX-XX sz. fordulója táján fokozatosan növekedett. A XX. sz. közepére a korondiak pálpatakai szállásai állandóan lakott hegyi tanyákká alakultak át, amelyek korondi eredetű lakossága egymással társadalmasult.

Az itt élő emberek élete szorosan kötődik a természethez, ismerete létszükséglet számára. Számos gyógynövényt ismernek és használnak gyógyításra.

Korondról, s égetéssel, favágással irtották az erdőt, bővítették a művelhető földeket és legelőket. 1903-ban 31 ház jelzi az alakuló bokortanyát.

Itt található a fenyőkúti tőzegláp. A Fenyőkúti-tőzegláp 2007 óta a Natura2000 élőhely-hálózaton belül Különleges Természetmegőrzési Területnek van nyilvánítva. A láp területén előforduló állatfajok, mint az erdei béka (*Rana dalmatina*), gyepi béka (*Rana temporaria*), foltos szalamandra (*Salamandra salamandra*), valamint az elevenszülő gyík (*Zootoca vivipara*) fokozott védelem alatt állnak. A láp uralkodó fája az erdei fenyő (*Pinus sylvestris*), amely a láp közepe felé haladva méreteiben csökken, ugyanis a tőzeg vastagsága miatt nem kap elég tápanyagot a növekedéshez. Ez a jelenség egy természetesen lezajló bonsai-jelenség. Itt uralkodóvá válnak a tőzegmoha párnák (*Sphagnum*), a hüvelyes gyapjúsás (*Eriophorum vaginatum*), a tőzegrozmarinc (*Andromedaphyllum*).

Fenyőkút Korondtól 6 km-re fekvő szétszórt házcsoportházból és esztenákból alakult szórványtelepülés. Égen Korond 12. tizedeként tartották nyilván. 1898-ban törzskönyveztek. A korondi lakosság legelőként használta a "hegyen" lévő területeket. A hagyomány szerint az első "fészekrakók" a múlt század első felében telepedtek fel

Oroszhegy az egykorí Udvarhelyszék legmagasabban fekvő települése, Székelyuvarhelytől 10 km-re. Oroszheget az 1334-es pápai tizedjegyzék említi először Vriczheg néven.

A település első házai Nagykút (Diafalva) környékén épültek, majd a XVI. század végén, természetes szaporulatnak köszönhetően a lakosság benépesítette a mostani központi részt. A Mihálydombtól Nagykútig tartó településrész, Diafalvát, a hagyomány Oroszhegy anyafalujaként tartja számon. Itt, Diafalván volt az első templom is, amelyet 1670-ben lebontottak, és Domokos Kázmér rendelkezése szerint ezt követően a központi részen építettek fel. 1748-ban az oroszhegyi plébánia különvált Székelyszentkirály anyaegyházától, az 1670-ben épült templom szűknök bizonyult, így Mária Terézia 1765-ben kelt engedélyével 1766-1770 között újat építettek. 1937-1940 között ezt a templomot is átépítették, a mai formáját öltve magára. (Mihály 1996. 11-13.o.)

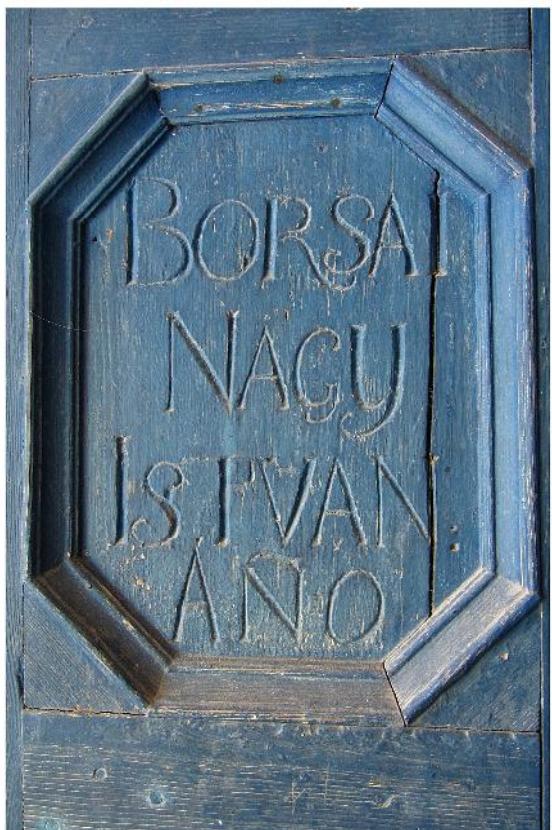
A falu jellegzetességénél fogva az áruba bocsátott termékek közül leginkább a népi faipar termékei, mint a deszka, épületfa, szőlőkaró, faedények, valamint különböző gyümölcsfajták szerepeltek. A fával való kereskedelem, illetve a fából készített termékek értékesítése szinte minden család életében fontos szerepet játszott. Aki fogattal rendelkezett, az a megélhetés és a jobb létfertételek érdekében be kellett kapcsolódjon a fa értékesítési folyamatába. A gyümölcskereskedelem legfontosabb terméke a szilva és az alma. Ezzel jártak az árusok a legmesszebbre és ezt árulták a legnagyobb tételeben. Saját maguk termeszette árut árultak, felvásároltak a fogattal nem rendelkezőktől is, de nagyobb hasznat hozott a saját termény árusítása. Az árut kóborral, ernyős szekerekkel vitték különböző vásárokra, hetivásárokra, faluról-falura.

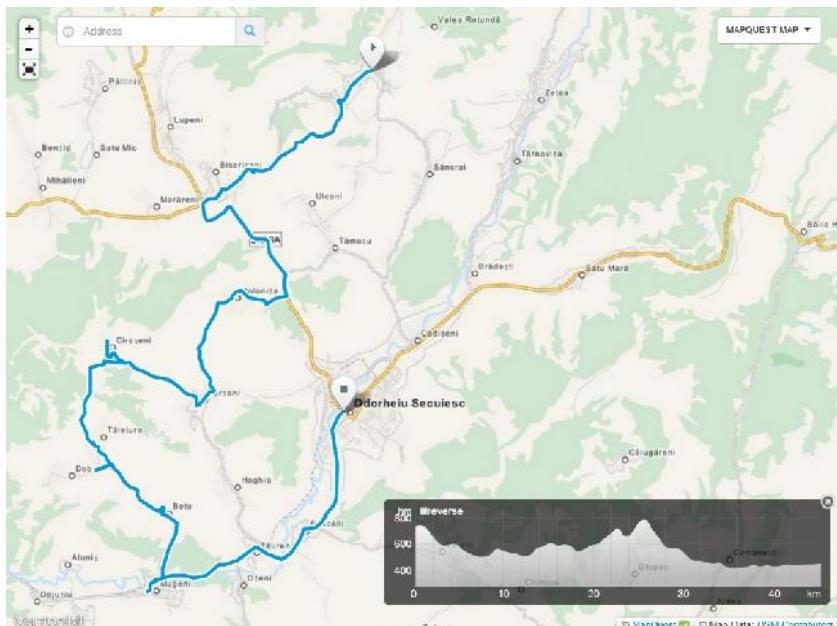
A szekeresség kismértékben még jelen van a falu életében, virágkorát a kommunizmus idején élte, azonban szilvát, almát most is szállítanak a szekérrel, de csak a Gyergyói-medencében. A csíki falvakban nem járnak a nagy autóforgalom miatt. Deszkát, faanyagot visznek manapság is szekérrel, de nem olyan nagy távolságokra, a Nyikómentére.

Oroszhegyen legelterjedtebb gyümölcs a szilva, ezért nagy hagyománya van a hasznosítás különböző módjainak: a szilva aszalásának, pálinkafőzésnek és a lekvárkészítésnek.

A helyi ipar és kézművesség, amint említettem a fa köré épült ki. Híresek voltak az asztalosok, a gerenda vagy szarufafaragók, kádárok, zsindelykészítők, kapufaragók, de megemlíthetjük kőfaragókat, a molnárok, a kovácsokat, a csizmadiákat és a szabókat is.

8. nap: Oroszegy - Székelyfancsal - Ülke - Székelyszenttamás - Szombatfalva - Farcád - Sükő - Vágás - Béta - Bögöz - Bikafalva - Felsőboldogfalva - Székelyudvarhely

Ülke Székelyudvarhelytől északra 7 km-re fekszik, Oroszhegyhez tartozik. A falu eredetileg nem a mai helyén, hanem a Kétvízköze nevű területen feküdt, ahonnan településnyomok kerültek elő. Mindvégig megtartotta katolikus vallását, római katolikus temploma 1996-ban épült. A trianoni békeszerződésig Udvarhely vármegye Udvarhelyi járásához tartozott. A falu cifra rézszeletkékkel kirakott fodros fedelű fapipáiról volt híres.

Székelyszenttamás Székelyudvarhelytől 5 km-re fekszik, Oroszhegyhez tartozik. A falu a Ballé-patak völgyében a Bükk-tető északi lejtőjén fekszik. Székelyszenttamás a Hargita hegylábán 447 méteren elhelyezkedő festői szépségű falu.

1333-ban Sancto Toma néven említik először. A falunak már a 14. században volt temploma, 1555-ben Izabella királyné költségén restaurálták. 1661-ben a török csapatok felégették, ezután újjáépítették. A falu a reformáció alatt is megtartotta katolikus hitét.

Szombatfalva Székelyudvarhely településrésze. 1333-ban Szentgyörgy néven említik először. Mai nevén először 1497-ben említik. 1895-ben Székelyudvarhelyhez csatolták. Római katolikus temploma 1796-ban épült. Itt áll az Ugron család kúriája, amely 1853-ban Jókait is vendégül látta. A Kós Károly által tervezett házban itt élt az 1940-es évekig Nyíró József és felesége.

Farcád elnevezés eredetének története a szájhagyomány szerint a "far" szó vezethető vissza. Ez azzal magyarázható, hogy őseink itt éltek a Budvár farkán s addig, amíg a monostori Farcád nevet megkapta, a Fartad és Farkad névváltozatokat használták. Krónikások szerint, Farcád felé is volt kijárat Budvár barlangjából, a bent szorultak arra menekülhettek a tatárok elől. Orbán Balázs szerint is volt közük Budvárhoz, mert: A farcádi hagyományok azt tartják, hogy úgy e falu, mint a két Hodgya (Alsó és Felső), Budvár hatósága alá tartoztak s harc idején a lakósok az őrizet támogatására fegyveresen

tartoztak a várban megjelenni. Még most is azon helyet, hol öseink a várba felvonultak, várújtának nevezik, s ez volt az oka annak is, hogy a falukban jobbágy sosem volt.

A farcádiak Budvár védelmezésére mindig felvonultak, az 1848-as szabadságharcban részt vettek, az I. világháborúban ennek a kis falunak 33 áldozata volt, s a II. világháború is 14 áldozatot követelt.

Sükőben voltak idők, amikor fejszével kellett menni és megszabni az új faluhatárt; Középkori emlék nem maradt fenn Sükőről, emiatt ki is esett a kutatók látóköréből. Sükő neve 1404-ben bukkant fel először írott forrásokban, de a régészeti adatok (a fellelt kerámiamaradványok) arról árulkodnak, hogy Hodgyához, Farcádhoz és Lengyelfalvához hasonlóan Sükő is Árpád-kori település, az 1200-1300-as években már laktak itt emberek.

Az ilyen falvak múltjának legfontosabb forrása az egyházközségi levéltár – állítják a régészek. Sükő esetében azonban ezt nagyon megviselte az „1916-os pusztulás”, amikor betörtek a románok, feldúlták a templomot, és megkaparintották az irattárat. Ekkor veszett oda az összes családkönyv, ügyíratok és anyakönyvek. Voltak iratok, amelyeket sikerült megmenteni, ezekből derül ki, hogy elég gyakoriak voltak a határsértési és határpereskedési ügyek Farcáddal, Malomfalvával és Lengyelfalvával. Volt olyan, amikor a szomszéd falvak lakói fejszével felszerelkezve jöttek kiszabni az új faluhatárt.

A Felsőboldogfalvához tartozó református falu 300 év alatt nem kevesebb mint ötször kellett új templomot építsen a falubeliöknek – ami példa nélküli Udvarhelyszéken. Az első még az 1673-as önállósodáskor épült (fából), de 20 évvel később földcsuszamlás miatt tönkrement. A második szintén fából készült, de alig két év után villám sújtotta. A harmadik már kóból épült, nem éppen könnyen: az egyház elszegényedése miatt pénzt kellett gyűjteni befejezéséhez (64 településen, még Nagyenyedig is eljutottak). Utólag kiderült, hogy rossz helyen rosszul építették fel, ezért örökösen javítani kellett, s erre persze mindenki pénzt kéregetni. Amikor már veszélyessé vált, a stükőiek elhatározták, hogy építenek egy újat a falu felső részén. 26 évig épült, 1841-ben szentelték fel. Többször is javítani kellett, végül a 70-es években földcsuszamlás miatt a hajót le kellett bontani, csak a tornya maradt meg, amit ma „sükői ferde toronyként” ismerünk. 1983-ban (amikor az országban tombolt az egyházellenes kommunizmus) új helyszínen épült az ötödik templom.

Vágás Székelyudvarhelytől 7 km-re délnyugatra a Vágás- és a Malmok-patak közötti dombháton fekszik, Bögözhöz tartozik.

Neve onnan ered, hogy egykor irtás helyén települt. Régi Keresztelő Jánosnak szentelt temploma 1488-ban már állott és Székelydobóval közös templom volt. Mai római katolikus temploma 1843 és 1851 között épült a középkori templom helyén és anyagának felhasználásával.

Béta a Nagy-Küküllő völgyétől északra fekszik, Székelyudvarhelytől 7 km-re délnyugatra. A Béta-i-patak folyik rajta keresztül, két részre (Alszeg és Felszeg) osztva a falut. Közigazgatásilag Bögöz község része.

Bikafalva ősi székely település, a Nagyküküllő jobb partján, a Székelyudvarhelyt Segesvárral összekötő főút mentén, Székelyudvarhelytől 6 kilométerre, a legendás Csicsér hegylátkép alatt fekszik, 450 méter tengerszint feletti magasságban. A falun keresztül folyik a Stükő patak.

Benkő József szerint eredeti neve Nagyküküllőfalva volt, a hagyomány szerint mostani nevét onnan kapta, hogy Basta pusztításai idején, egész Udvarhelyszéken itt maradt meg az egyetlen bika. Bikafalva eredeti neve Szent Lukácsfalva volt. Első írásos említése 1334-ből való. Akkor szerepelt a pápai tizedjegyzékben, ami azt igazolja, hogy akkor már szervezett település volt, templomot és lelkészi állást tartott fenn.

A falu mai elnevezése is az ősi névből vezethető le. Ősi templomára bizonyosan valahová felfestették az egyházközség védelmezőjének, Lukács evangéliának a jelképét, a bikát. Erről neveztek el a köznapi nyelvben Bikásfalvának, mely elnevezésből elkopott az „s” rag, és maradt a falu mai neve: Bikafalva. A középkorban, egy időben ez elnevezéssel párhuzamosan hívták a falut még Nagyküküllő falvának is.

A falu ősi temploma nem maradt fenn. Mai műemlék jellegű református templomát szakemberek véleménye szerint az 1800-as évek elején építették, feltehetően az 1814. évi túrvész után. A 2005-ös árvízben tönikretett templom javítása során a munkások, a korábbi, valószínűleg az 1680-as évek elején épült templom alapjaira bukkantak. A

templom egész belsejében látszott a valaha kisebb templomalapja és mintegy 20 cm felmenő fala, amit a régészek feltártak.

Egyházi értékei még az 1886-ban, Sopronban öntött kis harang, melynek súlya 180 kg. A nagyobbik harangot 1927-ben öntötték az olaszországi Udine városában, az első világháborúba hurcolt harang helyett. Ennek súlya 270 kg.

Az 1968-as kommunista területi átrendezésig a falu közigazgatásilag önálló volt, községgközpontként működött. A szomszédos két faluval, Hodgyával és Ócfalvával alkotott községet. Akkor megszüntették a községet és a szomszédos Felsőboldogfalvához csatolták a falut. Ezzel megkezdődött több évszázados gyarapodásának a megtorpanása, visszafejlődése. Nemcsak közigazgatásilag szűnt meg vezető szerepe, hanem rendre leépült a jól működő 8 osztályos iskolája és más intézményei.

2005. év augusztus 23-án árvíz alá került. 2006-ban sikeres volt felújítani a templomot, az iskolát és a gyülekezeti házat.

Bögöz a Nagy-Küküllő középső szakaszának kiszélesedő medencéjében a Bögözi-medencében fekszik Székelyudvarhelytől 11 km-re.

A népies szómagyarázat a falu elnevezését a 'bő' és 'köz' szavakból eredezeti, amely a település két szoros, a Bonta-szoros és a Décsfaluvi-szoros közti termékeny völgy síkon való fekvésére utal. Orbán Balázs leginkább Pesty Frigyes adataira hivatkozik, ő is a 'bő' 'köz' névadási indítékét tartja a legvalószínűbbnek.

Egy másik népi etimológia alapján a falu neve onnan is származhat, hogy két párhuzamos elhelyezkedésű „hegysor” között található, mely 4 kilométerre összeszűkül, és megakadályozza a Küküllő lefolyását, ennek következtében a felgyülemlett víz sok párát fejlesztett, és emiatt kapta volna a falu a bő gőz nevet.

Bögöz neve nem származtatatható a magyar bőg vagy a német mühlen igéből sem. Ebből adódóan a falu nevének román tükörfordítása

(Mugeni) sem helyes, amely a román 'bőg' jelentésű muge igére alapoz. Egy másik elmélet szerint a Bügüz szó egy besenyő név is lehet, melynek jelentése 'szoros, völgynyílás'. Nevét 1334-ben Buguz néven említették először az oklevelekben, 1333-ban Bugus, 1334-ben Buguz, 1486-ban Begez, 1505-ben Bögöz néven írták.

Udvarhelyszék

A bögözi templom Udvarhelyszék egyik legszebb középkori emléke, a Nagyküküllő bal oldalán, a falu hajdani központjában áll. 13. századi eredetű templomában a Szent László legenda faliképei láthatók. A képeket 1898-ban Huszka József fedezte fel. A templomban 16. század közepéről származó (6 jelből álló) rovásírásos freskófelirat található.

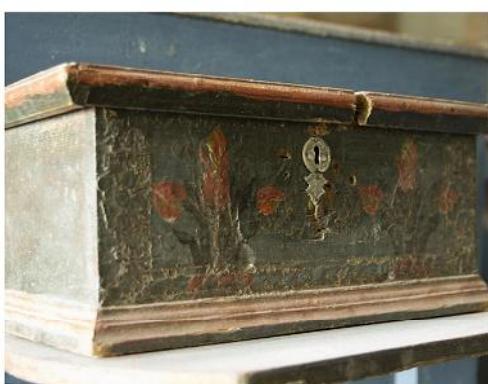
A bögözi falképek ikonográfiai elrendezése, a szuggesztív erővel megjelenített legenda nemcsak a festő észak-itáliai igazodású stílusáról, hanem valóság hű ábrázolásmódjáról is vall; különösen a mozgalmas csatajeleneteken érzik az élményszerűség, így a hadi szolgálatban élő bögözi megrendelők saját haditetteket szemlélhették az életszerű jelenetekben. A szakirodalom a bögözi és gelencei László legendát, mint a téma legkorábbi megörökítését tartja számon, keletkezésüket a XIII. század legvégétől a XIV. század

közepéig terjedő időszakra teszi. A templom késő gótikus boltozása érdekében az egyház e falképciklust felaldozta, éppúgy, mint Homoródszentmárton és Derzs templomaiban.

Antiochiai Szent Margit legendája. Az északi fal teljes hosszúságában a László-legenda alatti sávot tölti ki a 11 jelenetből álló ciklus. A barokk karzat építésével már bemeszelt állapotában csonkították meg. Az első két jelenet lennebb helyezkedik el, mint a László-legenda alsó széle, tovább azonban közérszékes keretsáv választja el a két sávot egymástól. Néhol az alsó képsor széle fedi a felsők keretét, tehát későbbi amazoknál. A ciklusra szürkés alapon barnás-vörös vonalrajz jellemző, okker, sárga, lila és szürke színezéssel. Az egyes jeleneteket folyamatosan festette meg a művész, al secco modorban. Sorrendjük a következő: Margit megkérésé, király elé idézése, Margit kísérőjével a király elé megy, a király ítélete. A negyedik jelenettől a pogány király megkérését viaszutasító Margit megkínzatásának vagyunk tanúi: a megkorlátsolás és fogókkal csípdesés után leoldják az oszlopról, majd a király bálványoszlop előtt imádkozik menyasszonyáért. Legmozgalmasabb a nyolcadik, az olajban főzés emberi borzalmakkal és mennyei dicsőséggel vegyes jelenete, ahol a mellékalakok már felsorakoznak a szenvedésében is állhatatos mártír mellett. A diadalmas mártírhálal további útja: Margit a börtönben a sárkánnyal viaskodik, majd legyőzi azt. Az utolsó jelenetben glóriás feje egy pallos ütésére aláhull. Az utolsó három jelenetből alig maradt épen valami.

Ez a Margit-legenda a hitében állhatatos vértanú-szent példáját állította a középkori templomi gyülekezet elő; a témát Homoródszentmárton és Székelydálya templomában is megfestették. A bögözi Margit-legenda festője az ikonografiában már meghonosodott kompozíciókba foglalva adta elő a jeleneteket, jó érzéke volt az érzelmek kifejezésére, a

hitbeli tartalomnak érzeli ráhatással való tolmácsolására, a mellékalakoknak a fő téma vonalába való beállítására. Stílusjegyei alapján (a fővonalak fehérrel való utánahúzása), ez a Margit-legenda Gelence, Szék, Magyarfenes falképeivel rokonítható. A szakirodalom a XIV. századon belül eltérő időpontokra datálja a bögözi Margit-legenda keletkezését. A falképsort bemeszelése előtt nem rongálták meg.

különösen szépen megfestettek. Ugyanitt az alsó sorban Szűz Mária és János evangéliista állnak, jobboldalt a Kötönyeges Mária, majd az ég és föld elmúlásának szimbolikus ábrázolása, baloldalt a Szent Mihály által kárhozatra üzötték serege. Krisztus alakjától jobbra a Feltámadás, majd a mennyei Jeruzsálembe vezetettek Péter által őrzött serege látható. Krisztus balján szintén teljes szélességben a Pokol torkát megtestesítő Leviáthán látszik, aláhulló kárhozottakkal. A festő a feltámadás és a pokol képébe több epizódjelenetet is megfestett: ellenszegűlőket, az ítéletet kijátszani akárókat.

Az Utolsó Ítélet képsorában, Krisztus mandorláján 1930-ban vörös festékkel készült rovásírást fedeztek fel. Valószínű olvasata feltevések szerint a XVI. századi restaurátor neve: ATYAI ESTÁN. Mihály arkangyal fejénél s tovább is, a sötétre festett vakolatban XVI. századi típusú kisbetű írással bekarcolt rövid szövegeket láthatunk, a legelsőből HIC FUIT GASP. DE olvasható. Még két helyen kivehető a „Hic fuit”. Kiolvásásuk támpontot nyújthatna a faléképek reformáció utáni bemeszelésének időbeli meghatározásához, amikor az Utolsó ítélet alakjainak jó részénél a szemeket kikaparták. A bögözi Utolsó ítélet képsorában a középkori egyház egyik lényeges hittanítása jelenik meg az ikonográfiaiban kialakított képi formában. Ezért lényegét tekintve egyezik Gelence, Szék, Magyarfenes Utolsó ítéleteivel, legközelebb mégis a széki képsorhoz áll.

Az Utolsó Ítélet képsora a harmadik sávban húzódik, az északi fal teljes hosszúságában.

A képsor közepén a szuggesztív erővel megjelenített trónoló Krisztust láthatjuk, kettős mandorlában, szivárványon ülve, „szájából kétélű éles kard jó ki”. Kétoldalt, ezeken túl, már a képsor teljes szélességében, térdelő angyalok a szenvédés jelvényeivel, mögöttük könyvet tartó apostolok sora. A balján állók

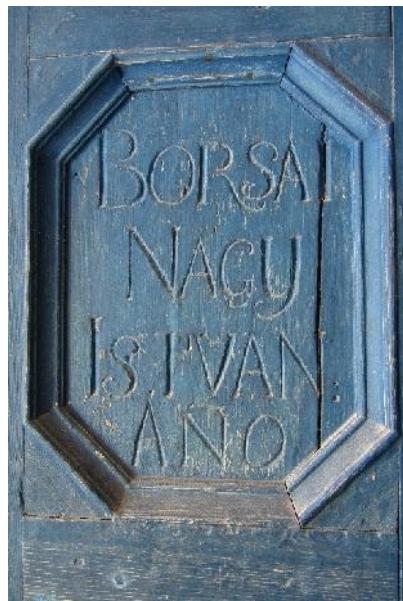
Az Utolsó ítélettől keletre díszes keretben jelenik meg Szent Dorottya, majd Veronika kendője, finom Krisztus-arcjal, alatta egy megsemmisítőt kép. Ezen túl egy koronás álló szent, majd hármas árkádív alatt három szent sérült alakja látszik. Az északi fal legalján húzódónegyedik képsor teljesen megsemmisítőt.

A bogöki képsor egyes részleteinek nagy művészsi erővel való megjelenítésével (Trónoló Krisztus, bal oldali apostol-sor) és néhány hangulatos epizódjelenetével emelkedik a kor hasonló ábrázolásai fölött. Készítését a szakirodalom nagyrészt a XIV. század második felére, a XV. század legelejére datálja.

A XIX-XX. században többször próbálkoztak már a középkori templom északi falán lévő freskók feltárásával. Ennek történetébe Kiss Loránd, a restaurálást vezető egyik szakember avatott be. „1898-ben Csehely Adolf tárta fel először a festményeket, melyet Huszka József, az akkori Műemlékek Országos Bizottsága által kiküldött szakember le is másolta. De mivel akkoriban nem került pénzt a felújítására, visszamezeszelték. 1938-ban a falképek már részben újra láthatók voltak, és 1944-ban Farkas Tibor neki is fogott a restaurálásnak, de sajnos a háború miatt abba kellett hagyni” – mesélte Kiss.

„2010-ben végeztek egy kutatást, ekkor mérték fel a falképek állapotát, és azt hogy milyen munkálatok szükségesek a teljes helyreállítás érdekében. Akkor egy sürgősségi beavatkozásra is szükség volt, ugyanis a falkép alsó részéről le kellett verni a cementes vakolatot, ami nagyban rongálta azt. 2011-ben készült el a restaurálási terv, mely a falképek teljes restaurálására vonatkozik. A falképek restaurálását a vakolat rögzítésével kellett kezdeni, ugyanis az évek folyamán nagyon sok helyen elvált a foltól és üregek képződtek. Egy speciális ragasztóanyag befecskendezésével rögzítették a képsorokat tartalmazó vakolatot. A falképek egy és fél, illetve két méteres magasságú regiszterekben vannak megfestve, a templomfal felső harmadától kezdődően, néhol takarva egymást.

Felsőboldogfalva nevét a Boldogságos Szűz tiszteletére szentelt templomáról kapta. A falu a Garán-pataknak a Nagy Küküllőbe ömlésénél fekszik, Székelyudvarhelytől 4 km-re nyugatra.

1333-ban villa Sancte Mariae néven említik először. Első lakói a tűzvészben elpusztult Ciberefalváról ideérkezett székely telepesek lehettek. 1910-ben 441, túlnyomórészt magyar lakosság volt. A trianoni békeszerződésig Udvarhely vármegye Udvarhely járásához tartozott.

Kófallal övezett református temploma középkori eredetű, tornyát a 19. század közepén magasították meg. 1974-ben a templomban két korábbi szentély alapjait találták meg, ebből volt megállapítható a 12. és 13. századi építése, míg mai falai 15. századiak. Ekkor 15. századi freskók is kerültek elő. Kazettás mennyezete 1670-ben készült.

A templom magas tornyával és középmagas, zsindelyfedésű kerítőfalával a Nagy Küküllő szakaszának igen jelentős építészeti emléke. Első említése a 11.-ik századból való, az 1241-es tatárjárás előtt az első szakaszban egy kisebb méretű temploma volt, ezt egyenes záródású szentélyének feltárt alapjai bizonyítják.

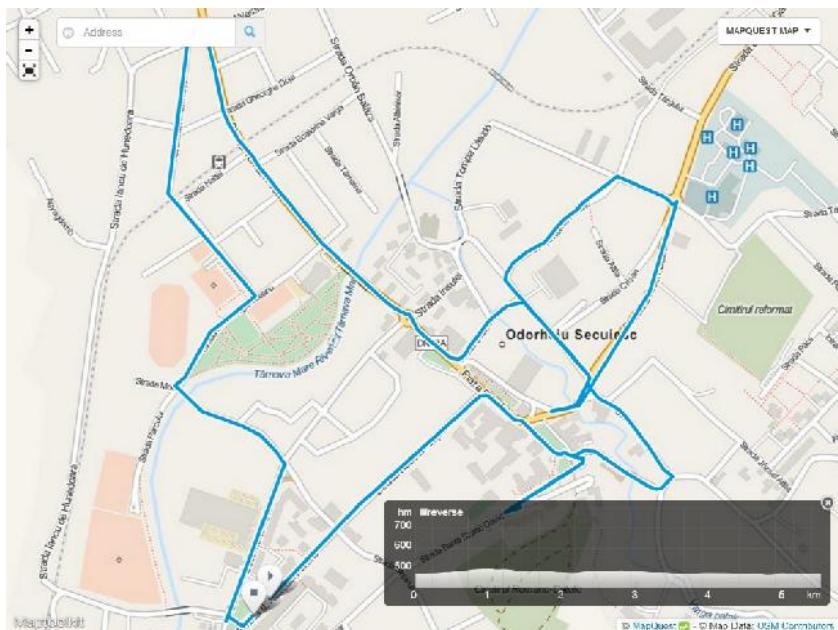
A 13. században a szentélyt egyenes záródással meghosszabbították. Ebből az időszakból való mai hajója, a félköríves déli és a csúcsíves nyugati kapu, s valószínűleg a falképek, valamint a déli fal csúcsíves ablaka. A harmadik építési szakasza a 15. századra esik, amikor a templomot a nagyobb sokszögzáródású, késő gótikus szentélyvel bővítik. A templom hármas térlakkotású: a torony nyugaton, a támpilléres hajó és a közös tető alatt a vele egy szélességű, sokszögzáródású szentély. 1670-ben az elpusztult gótikus boltozat helyébe a hajóban 91, a szentélyben 63 négyzetből álló, igen szépen festett kazettás deszkamennyezetet készítettek, ez Erdély legnagyobb festett mennyezete. A kazettákat növényi és állati alakok díszítik, háromban pedig felirat olvasható (készítői Szombatfalvi Asztalos János és fivére, András).

A diadalív északi pillérén freskórészleteket tártak fel, a Veronika kendője, a Napkeleti bölcsék imádását ábrázoló falkép a 15. század végén készülhetett, rokon vonásokat mutatnak a székelyderzsi templom falképeivel.

Udvarhelyszék

9. nap: Székelyudvarhely

Székelyudvarhely a hajdani Udvarhelyszék anyavárosa, a későbbi Udvarhely vármegye székhelye volt. Székelyudvarhely Hargita megye második legnepesebb városa. Fontos közúti csomópont, vasúton viszont végállomás. Ma Székelyudvarhely Hargita megye nyugati harmadát magában foglaló udvarhelyi körzet központja, az Erdélyi-medence keleti-délkeleti peremvárában, a Küküllő-dombság keleti szegélyén, a Nagy-Küküllő folyó felső szakasza mentén fekszik.

Az ásatások során felszínre került régészeti leletek azt igazolják, hogy a város és környéke az őskor óta lakott volt. Római castrum és fürdő romjait tárták fel a Székely Támadt vár alatt.

Székelyudvarhely déli bejáratánál, a Szálvátor-hegy (Köszörűkő) végzódésében, a Nagy-patak völgye alsó szakaszán, az egykor Gyárosfalva területén, a gyógyító források közelében egy kis imaház, védőfallal körülvett templomocska húzódik meg.

Ez a Jézus-kápolna vagy más néven Jézus Szíve-kápolna, Szentszív-kápolna. Lakatos István 1702-ből "Jézus házának nevezett Jézus neve kápolnaként" említi.

Építési idejéről az oklevelek hallgatnak. A késő-román, azaz a 13. században számított, négy karéjos kápolna (karéjos-centrális templom) korai datálása körül kétségek merültek fel Mariana Beldie archeológus részéről, aki ásatásai eredményeképpen (1973) úgy véli, hogy az 1561-ben veretett ezüstpénz alapján ezt a kápolnát (rotundát) a 16. század második felében építették. A máig tisztázatlan kérdésekre újabb módszeres ásatások és stíluskritikai vizsgálatok adhatják meg a megnyugtató feleletet.

A javítások érintetlenül hagyták a kápolna alaprajzát és tömegét. Jellemző a kőfaragványok hiánya és a kivitel egyszerűsége. A négyzetre (340x340 cm) szerkesztett négykaréjos alaprajz egyben építészeti korhatározó: eredete Németország délnyugati területe (Vátásián, V. 1959), a krakkói Királyi Palotához toldott kápolna, a magyarországi Ják és Pápóc kétszintű kápolnái ugyanazzal a típusú képviselik, mint az egyszerű megjelenésű Jézus-kápolna. Hasonló típusú kápolnák (rotundák) épültek Gyergyószentmiklósban (Szent Anna-kápolna), Kézdiszentléleken Perkő nevű magaslaton fekvő Szent István-kápolna, Székelyszáldoboson a kápolnarom.

A kápolna bejárata a déli félkaréjon nyílik, szegmentíves felső lezárással. téglapadlós belső teret 4 méter magasságban elhelyezett festett kazettás mennyezet fedi, amely az 1677-es évszámú eredeti mennyezetet és századi, kevésbé sikeres másolata. Az eredeti kazettás mennyezetet 1903-ban távolították el. A kazetták másolatai a Malonyai Dezső

művészettörténeti munkájának II. kötetében találhatók. A kazetták mintakincse nagyon hasonlít az 1670-ből való felsőboldogfalvi templom mennyezetéhez, amely Szombatfalvi Asztalos András és János munkája.

A Jézus-kápolna maga a nemes egyszerűségében, tájképi megjelenésével szuggesztív erővel hat a szemlézőre. Népi eredeztetése szerint, amikor a Budvár ormáról egy ijász nyílvesszője szíven találta a sátra előtt pöffeszkedő tatár kánt a vezérét vesztett tatár sereg szétfutott, míg a várbeli nép szerencsés menekülésük emlékére emelte a kicsiny kápolnat. Erről emlékezett meg Jókai Mór (1853) is. A kápolna az 1571-ben Székelyudvarely városához csatolt Gyárosfalva emékét is őrzi, amikor egy temetkezési kápolna volt.

1662-ben renoválták és 1677-ben festett kazettás mennyezetet kap (ma mennyezetének csak a másolata van a kápolnában, az eredetit Budapesten őrzik). 1733-ban Léstyán Mózes jezsuita plébániós javította, körkerítését Rudnay püspök 1830-bav. A XIX. század elejéig a kápolna védőfalán belül húsvét nagyhetén a passiót játszották, s innen indult a feltámadási körmenet a Szent Miklós templomba. A kápolna így a húsvéti határkerülés egyik jelentős állomásaként szerepelt. A katolikusoknak sokáig búcsújáró helye volt.

Valamikor ide sereglelt az egész vidék katolikussága az Úrnapi búcsúra, amelyet most a plébániatemplomnál tartanak. Ma a húsvéti határkerület felújították. Az egyszintes, feltehetően falusi plébániatemplomnak épített, a négylevelű lóhere alakjára emlékeztető kápolna, a románkori rotunda, a kis templomeről Székelyudvarhely és környéke legrégebbi egyházi jellegű épülete és építészettörténeti emléke marad.

Székelyudvarhely jelentősebb egyházi és világi épületei 200-300 éves múltra tekintenek vissza. A Budvár és a Székely Támadt vár (Csonkavár) ugyan régebbi, de többnyire átalakított, módosított formában maradtak ránk.

A Fótér északnyugati sarkától a Vár utcán haladva északkeleti irányban, mintegy 200 méterre a székelyudvarhelyi vár előterébe érkezünk.

A középkori Székely Támadt vár Udvarhely egyik jelentős építészeti emléke. Négy bástyáját a különböző időszakokban itt parancsnokiók várkapitányokról nevezték el: Fóris-bástya, Hajdú bástya, a Bánffy-bástya, a Telegydy-bástya.

Az ó- és újolasz rendszerű bástyákkal ellátott reneszánsz vár több szakaszban (1490-92, 1561-65) épült az egykori domonkos illetve ferencrendi rendház helyén. A mai állapotában látható várat János Zsigmond fejedelem építette 1562-65 között, az ellenfelek székhelyek megfélvezésére és így több évtizeden át a fejedelmi elnyomó hatalom támaszaként szolgált.

A vár tőszomszédságában (Tompa László u. 10.) a Tompa László (1883-1964) költő életét és munkásságát bemutató emlékkiállítást rendeztek be. E díszes homlokzatú földszintes házban lakott 1920-tól haláláig (1964) a székelység nagy költője, műfordítója és lapszerkesztője.

A város fölött magasodó Szt. Miklós hegyen a századforduló első évtizedében épült a 16. századi jezsuita alapítású római katolikus főgimnázium, mai - a Tamási Áron nevét viselő líceum - épülete. Eklektikusszecessziós stílusban építették 1909-1910 között, építője Pápai Sándor volt.

A Budváron (635 m konglomerát sziklaoromzat): a csiszolt kőkorszak (neolitikum) embere már megtelepedett, majd a korai, a késő vaskorban is itt lakott, az Árpád-korból földkunyhók és egy erődítmény falmaradványai kerültek elő. A város története legendák szerint Attila idejébe nyúlik vissza. Székelyudvarhely határában lévő Budvár-t, Attila testvére, Buda építette.

Budvár 1241-ig állt, amikor tatár sereg özönlötte el a vidéket. Több száz hős székely védte a várat, de a túlerő győzött, a védőket lemészárolták, a várat lerombolták. Hargita megye műemlékeinek hivatalos jegyzékében (1992) a Budvár romjait műemléképületként tartják számon.

